ERNST TOLLER

MOSKVA
NEW-YORK
MADRID

21936

ΕΡΟΗΑ

BIBLIOTEKA EPOHA

GODINA I
KOLO I
KNJIGA 4

UREDNIK
FRED NAJFELD

VLASNIK I IZDAVAČ

NAKLADNA KNJIŽARA EPOHA, Zagreb, Trg Kralja Petra 11 Telefon 9715

Jedno kolo sadržaje 5 knjiga a cijena mu je u pretplati Din 200·— vezano, Din 150·— broširano, a plaća se po Din 20·— odnosno za broširano Din 15·— mjesečno

PREVEO
MIRKO KUS-NIKOLAJEV

Copyright by
Epoha Zagreb 1933

1 9 3 3

Tiskara Merkantile Zagreb

ERNST TOLLER

MOSKVA
NEW-YORK
MADRID

Ernst Teller

MIRKO KUS-NIKOLAJEV: ERNST TOLLER

Godina 1918.

Nakon četiri godine najsavršenije organizacije ubijanja ljudi srozao se njemački imperijalizam. Od Kiela do Münchena viju se zastave slobode, okupane u toploj krvi.

Jedna se klasa bori stisnutim šakama.

Kao usijana šinja pruža se ulica, simbol novih stvaralačkih snaga. Masa govori... München započinje, on se prvi grči u mukama porođaja jedne nove ideje. Kiel je bio samo pokušaj, mjerenje snaga. Još 7 novembra 1918 legao je spokojni, pivom natovareni minhenski birger u svoju bračnu postelju u uvjerenju, da jest i ostaje vjerni podanik kraljevske kuće Wittelsbacha. Narednog se dana probudio, da sa užasom konstatuje da živi u Narodnoj Republici Kurta Eisnera.

Kao avet osvete juri revolucija. »Masa je osveta«, vrišti ulica i propinje se u grčevima mržnje.

»Masa treba da bude narod u ljubavi. Masa treba da bude zajednica«, — čuje se iz revolucije glas Ernsta Tollera.

Revolucija se stresla: Kurt Eisner ubijen, Gustav Landauer masakriran, srce proletarijata izdiše pod čizmama junkera. Vrele šinje ulice ohladile su pod talozima zgusnute krvi. Nad mrtvom slobodom kruže lešinari.

Tamnica je progutala i E r n s t a T o l l e r a, Desmoulinsa bavarske revolucije. Pjesnik slobode u krleci reakcije.

*

Čovek Ernst Toller rođen je 1893 u Samotschinu kraj Bromberga. Srednju školu je svršio u Brombergu i ostavio je sa čuvstvom gorčine: pruske gimnazije bile su onda slične kajzerovim kasarnama. Toller odlazi u inostranstvo: južnu Francusku i sjevernu Italiju. Studira u Grenobleu. 1914 prekida svoj put u Paris i jedva mu uspijeva, da se sklone u Ženevu. U sigurnosti je ali domovina ga zove. On vjeruje, da je Njemačka nedužna za užas koji je nastao. Javlja se kao dobrovoljac, najprije kod artilerije a poslije prelazi pješadiji Vojnik je, koji vrši dužnost za kajzera, za domovinu... Utapa se u rovovima kao Remarqueov mali vojnik Bäumer, davi se u krvi koja curi kroz Francusku. Patriotski povez pada sa očiju i on vidi sve strahote rata: piramide mrtvog mesa, okrutne patnje miliona. Vidi razvaline, fragmente, ostatke ljudi, koji su nekad voljeli i bili voljeni a sada su nabacani na gomile leševa. Bojište, bolnice, od glada iscerena lica djece, žena, koje se podaju za parče kruha. Svi ti tonovi u kakofoniji ratnog ludila režu Tollera. Hvata ga užas. U maju 1916 kleca pod teretima strahota. Njegov duh je na prelomu. Odlazi u sanatorij i kao invalida ga otpuštaju u januaru 1917. Nastavlja svoje studije u Münchenu i Heidelbergu.

Godina 1917.

U Njemačkoj vrije. Revolucionarna omladina protestuje, mobiliziraju se duhovne snage protiv fizičkih snaga wilhelmovske Njemačke, izbijaju štrajkovi, u Kielu strijeljaju buntovne mornare.

Izbacuje se vatra iz kotlova, ne ide se dalje, dosta je! Student Toller prilazi pokretu, koji se kao mukla grmljavina valja kajzerovim rajhom. S istomišljenicima osniva u novembru 1917 »Kulturno-politički savez njemačke omladine«, kome je zadaća, da »u mladim ljudima probudi odgovornost i da ih vodi političkoj aktivnosti.«

Jedan stavak iz programa ove omladine glasi: »Savez je zajednica ljudi istog mišljenja i iste volje. Mi hoćemo

upaliti cjelinu time što sami gorimo. Obuzeti smo voljom da preoremo tlo na kome više ne ćemo da posrćemo. Sa nama vlada jedinstvena ideja pravog duha. U nama titra dvostruki ritam: ritam srca i ritam duha. Savez se bori za mirno rješenje opreka u životu naroda, za uklanjanje siromaštva. On traži privrednu formu, koja će omogućiti cjelishodnu produkciju i pravednu razdiobu materijalnih dobara, traži rastavu crkve od države...« Itd.

Mnogo romantike i mnogo mladenačke dobre volje i naivnosti ima u ovim recima. Ali ih prožima oduhovljenje i spremnost za žrtve. Gvozdena šaka Vrhovne Vojne Komande pada na glave i na srca mlade njemačke čovječnosti. Ernst Toller odlazi u Berlin. U Berlinu je onda živio Kurt Eisner, jedan od najsjajnijih umova njemačkog socijalizma. Umjetnik i političar, filozof i propagator. Kasnije ministar predsjednik bavarske republike i još kasnije žrtva atentata grofa Arca.

Pod Eisnerovim uplivom razvija se Tollerov duhovni protest u socijalni, njegov, prije, romantični stav prelazi u naučni kriterij.

Borac Toller rodio se u tim danima.

On prilazi proletarijatu (bio je član U. S. P. D. Nezavisne socijal-demokratske stranke Njemačke, koja je sačuvala tradicije predratnog socijalizma), postaje pjesnik bespravnih i vodja razbaštinjenih. Borac za ideale Budućnosti. Sudjeluje aktivno u radničkom pokretu i u krvavim novembarskim danima 1918 i susrećemo ga u prvim redovima boraca. Na čelu Narodne republike je njegov prijatelj Kurt Eisner.

Kada je iza smrti Eisnerove proglašena sovjetska republika u Bavarskoj Toller je upirao na nedostatak političkih i moralnih preduslova za ovu akciju. Po nalogu svoje partije odlazi u vladu i ako je lično bio uvjeren da su sovjetskoj vladi odbrojeni dani. On smatra svojom dužnošću da ublaži opreke, da što manje proteče krvi. Što je Toller predvidjao došlo je: Slom.

Bijele trupe osvajaju München.

Vanredni sud osudjuje Ernsta Tollera na pet godina tvrdave, na pet godina žive smrti. Prije toga je njegova glava bila ucijenjena na 10.000 maraka...

Godine 1919—1924.

Toller boravi po zatvorima uglavnom u tvrdjavi Niederschönenfeld. Gotovo sva njegova važnija ranija djela pisana su iza rešetka. Na ovim djelima se i zapaža, da su nastala u mučnoj atmosferi. Najkarakterističnije djelo o samom njegovom tamnovanju je njegova zbirka pjesama o lastavicama (Schwalbenbuch). Ove pjesme pisane iza niederšenefeldskih zidina odišu čovječnošću i tugom nad razbijenim ljudima. Pjesme pune ljubavi topline za opće ljudsko. U samoći tvrdjave, u svojoj ćeliji dao je Toller svoju potresnu liriku u kojoj leži tragedija cijelog čovječanstva. I ta zbirka je posvećena dvijema lastavicama koje su 1922 gnijezdile u njegovoj samici...

Mlado-socijalistički pjesnik Walther Oschilewski zahvaća sa mnogo osjećaja u ove strofe. »Knjiga o lastavicama« je zadnje, srdačno, potresno svjedočanstvo koje je napisao utamničeni pjesnik. U tim pjesmama dršće sva usamljenost njegovog života a u srcu mu preludiraju dvije lastavice, koje su se udomaćile u njegovoj ćeliji a koje mu je sudbina dala kao skupocjeni dar. Ali dugo nisu trajali lijepi časovi u kojima se on potpuno pobratio sa ovim malim životinjama. Surovom rukom skinuta su gnijezda iz ćelija«. Protupropisno je, da se u ćelijama utamničenika »drže« ptice, tumači uprava tvrdjave i udešava pokolj lastavica kao Herod pokolj židovske djece u Betlehemu.

Svoje uspomene na doba tamnovanja izložio je Ernst Toler u djelu »Justiz«. Na temelju zapisaka pisanih za vrijeme boravka u zatvorima i tvrdjavi Toller prikazuje sav martirij svoj i svojih drugova, koji je bio tako često bezrazložan i suvišan, diktiran jedino samovoljom

otvrdnulih i nečovječnih birokrata stare Njemačke, koje ni revolucija nije mogla iskorijeniti.

Pokraj svojih ličnih uspomena iznosi Toller i stradanja drugih. Grozote u doba erupcije divlje strasti. Kao što se Gallifet osvećivao na bespomoćnom, razoružanom pariskom proletarijatu 1871. tako se i njemačka soldateska namirila na minhenskim intelektualcima i radnicima.

U tim danima groze masakriran je i Gustav Landauer, filozof-pjesnik i socijalist.

*

Tollerova umjetnost nosi na sebi sve tragove vremena i sredine iz koje je izrasla. Moralna i socijalna tragičnost izaratnog vremena nalazi u njemu svog najizrazitijeg pretstavnika. On je to vrijeme pro-živio, pro-trpio, pro-krvario.

Njegova vječno budna savjest kontrolira svaki kucaj našeg vremena, svaki pokret našeg društva. Ali za to njegovi radovi, naročito drame još nisu produkti intelektualizma. Toller je kako sam veli: trpio od intelektualizma i svladao ga duhom. I taj duh daje njegovim dramama dubljinu. Toller ne ostaje na površini društva, on nastoji, da sukobe u životu i društvu razgolići na korjenu. Površina zbivanja je za njega plašt, koji treba skinuti, da se istom vide pravi razlozi moralnog i socijalnog lomljenja u društvu. U napetosti socijalnih snaga, u socijalnom ritmu Toller hvata niti društvenog tkiva i razrješava moralne čvorove.

Ali tim on ne smatra dovršenom svoju umjetničku i svoju socijalnu zadaću. Toller se približava problemu života i smrti uopće. Prijašnja socijalistička romantika držala je, da će se na zemlji moći stvoriti raj. Mi danas znamo, da nevolje i stradanja čovjeka možemo reducirati na minimum ako otstranimo produkcione odnose, koji ne odgovaraju potrebama današnjeg čovječanstva. Nejednakost socijalnih sistema će se jedamput otstraniti

ali će uvijek ostati neki ostatak tragike uslovljene samim organskim životom čovjeka i kosmičkim snagama, koje su neotklonive. Fizički defekti, moralne nastranosti, potresi, poplave itd. ostaće uvijek i ugrožavati čovjeka. A onda misterij smrti? Toller ističe saznanje današnjeg dana: bijeda, koja je dana samim ljudskim životom i bijeda, koja je dana nepravednošću društvenog sistema.

I Toller jasno u svojim djelima podvlači opće-ljudsku tragediju uz tragediju, koja je stvorena unakrštavanjem socijalnih snaga. Zato on i proletersku umjetnost smatra opće-ljudskom umjetnošću i odbija duhovno farizejstvo, koje se samodopadno prepliće bez problema i upitnika i stvara onaj odvratni »patriotizam epohe«, kako ga naziva Trocki.

Za Tollera je problem proleterske umjetnosti izrastao iz duhovnog i dušnvog svijeta proletarijata:

»Ne treba da naglasim, da i proleterska umjetnost mora završiti u čovječnom, da mora u svojoj dubini biti sveobuhvatna — kao život, kao smrt. Proleterska umjetnost postoji samo utoliko, ukoliko su za umjetnika raznoličnosti proleterskog duševnog života putevi za formiranje vječno-čovječnog.

Taj opće — i vječno-čovječni ton isprepliće naročito ona djela, koja su bila napisana i koncipirana u zatvorima.[1]) Neki sumorni veo prekriva lica, a težinu radnje pojačavaju nepomične socijalne plohe, koje uokviruju tragiku čovjeka. Borba čovjeka sa sredinom i sa samim sobom, sa nutarnjim elementarnim snagama bola, postizava ma-

[1]) Važnija djela Ernsta Tollera: Die Wandlung, Berlin 1919. — Hinkemann, Berlin 1925. — Masse-Mensch, Berlin 1930. — Die Maschinenstürmer, Leipzig 1927. — Hoppla, wir leben, Berlin 1927. — Feuer aus den Kesseln, Berlin 1930. — Das Schwalbenbuch, Berlin 1927. — Vormorgen, Berlin 1924. — Justiz, Berlin 1930. — Quer durch, Berlin 1930. — Jedna mladost u Njemačkoj, Zagreb 1933.

ksimum napetosti. U drami »Probraženje« (Wandlung) kroči čovjek Friedrich preko zapletenih stepenica svoje podsvijesti do svjesnog određenja svojih kvaliteta. Socijalni i psihološki motivi se sjedinjuju. Čovjek postaje potpunom cjelinom: on se sintetizira. Još jači je psihološki lajtmotiv u drami »Hinkemann«. Tragika čovjeka je ovdje upravo kubirana, prima prostornost po svom obujmu, po svojoj masivnosti. — Socijalna pozadina i tragika čovjeka rastu organski jedna u drugu Hinkemann se vraća iz vojske kao invalid. Rat mu je ubio spol... Hinkemann je oženjen; on voli svoju ženu; tragika čovjeka Hinkemanna je velika. On raspoznaje svojom svješću krivca svoje nesreće, ali ko može, da popravi njegov defekt?! To je vrisak izgaženog čovjeka, koji izvire iz savremene socijalne bijede, koja je multiplicirana bijedom čovjeka, izvrnutog iz organskog sklopa sa prirodom. Da Hinkemann u cirkusu »igra« najjačeg muškarca, a nije više muškarac, i parcovima i miševima odgriza glave, propinje radnju do tako bolne grotesknosti, da pod njom posrće sve, što je u Hinkemannu ostalo ljudskog. On je kao češljugar, kome je Hinkemannova majka izbola užarenom iglom oči — da ljepše pjeva. Radost za svijetlom je uništena a plač se zove — pjesma.

Čim je Toller ispod socijalne površine potražio opće ljudski problem, on je neminovno morao da zastane pred psihološkim problemom ličnosti. Odnos ličnosti prema masi je problem, koji kod Tollera izbija u gotovo svakoj radnji. Ali Toller taj problem ne rješava samo u socijalnom okviru, on odnos individua i mase rješava u svakom čovjeku. Drama »Gomila-čovjek« (Masse Mensch) posvećena je toj nutarnjoj borbi. »Žena«, lice njegove radnje, razrješava u svojim grudima okrutno pitanje masa ili čovjek? Moralna ideja je centar radnje: čovjek; socijalni okvir: masa. — »Žena« vrši svoju moralnu dužnost pomirenja ljudi ali socijalna nužnost kleše nepomične stupove mase. Moralna ideja čovjeka apsorbovana je socijalnom idejom mase. I — »Žena« odlazi na stratište kao jedina žrtva revolucije.

Ideja kolektiva raste kod Tollera; snaga mase ga sve više obuhvata i on je savršeno ističe u drami »Razarači strojeva (Maschinensttürmer), u kojoj pokušava, da izgradi novi proleterski tip, bez ikakve romantike. Radnik je za njega svjesni nosilac novih vrednota, stvaralac novih moralnih i socijalnih dobara. Kao u svim dramama tako i u ovoj, prenosi Toller socijalne konflikte u psihičku sferu. Jimmy Cobbett, slično kao »Žena« u »Gomili-čovjeku«, sintetizira u svojoj duši opreke i — pada. Masa stremi napred, preko njegove lešine. Borba apsolutnog, ideje sa energijama socijalne sredine cijepa Jimmya, jednako tako kako razara život Karla Thomasa u drami: »Skokni, mi živimo) (Hoppla, wir leben). Karl Thomas izlazi iz ludnice, kamo su ga dotjerale duševne patnje u vrijeme njemačke revolucije, kada je u ćeliji iščekivao izvršenje smrtne osude. Bio je pomilovan i poludio je... Nakon osam godina izlazi iz ludnice, ulazi u društvo, u odnose, koji mu se čine novom ludnicom. On ne razumije ništa: on vidi oko sebe samo slabost, kukavičiuk, neodlučnost. On ne razumije, da se snaga i vjernost, ljubav i požrtvovnost mogu čuvati za naredni dan. Njegovi zahtjevi više ne stoje u odnosu sa stvarnošću. On nema veze sa svojom sredinom, njegova moralna ideja za djelom postaje apstraktna. I — pada, socijalni okvir više nije udešen za njegove apsolutne zahtjeve. U Karlu Thomasu je žrtvovan čovjek, kao i u Hinkemannu: fizički defekt prelazi u psihički. Na obojici se duhovni, nutarnji život prelama uslijed jedne za njih nerazumljive istorijske nužnosti, koja jednoga prebija na ratištu i drugog u ludnici. Obojica izvikuju svoj bol...[2]) U svojoj zbirci članaka[3]) daje Ernst Toller sam tumačenje svog umjetničkog stava:

[2]) Toller je svojom dramom: »Feuer aus den Kesseln«, Berlin 1930. prikazao mornarski revolt u Kielu. Kao historijski portret onih burnih dana u Njemačkoj, kada se počeo u krvi mornara, da rađa protest protiv kajzerovih zuluma, ima ova drama čisto sadržajnu vrijednost. Tollerovu socijalnu problematiku ne obogaćuje.

[3]) Ernst Toller: Quer durch, Berlin 1930.

»Ne smije se predvidjeti pitanje o formalnoj snazi nove drame ali kako je teško u našem vremenu rušenja estetskih zakona, kada su stare vrednote i norme izgubile svoju važnost, prosuđivati novo, problematično. Mi znamo, da ne stvaramo klasičnu umjetnost. Klasika je izraz zaokružene smirenosti. A mi ne ćemo, da budemo mirni mi ne ćemo, da gradimo tornjiće od bjelokosti, u koje se možemo povući, mi hoćemo da sudjelujemo u borbama naše epohe i mi se ne bojimo predbacivanja, da je naše djelo jednako istrgano kao i život prema vani. Naša umjetnost ne će da bude umjetnost samilosti ona je rođena u borbi«.

Heroizam, stradanje i nemir jedne čitave generacije nađoše svoj izraz u Tollerovoj umjetnosti. Kao što je Toller formirao nova stremljenja mase, tako je pojedincu i njegovoj duhovnoj krizi u današnjim danima dao psihološko objašnjenje. Socijalizacija ličnosti ne ide bez nutarnjih kriza. Podređivanje nutarnjeg moralnog svijeta socijalnoj nužnosti vezano je otstupanjem od jednoga cijeloga svijeta nutarnjih pobuda. Poteškoća moralne kolektivizacije ne leži u svjesnom otporu pojedinca nego u njegovim potsvjesnim zasadama. Pojedinac se, gonjen instinktom održanja svoje ličnosti, besvjesno odupire kolektivu. Tu je čvor njegove nutarnje tragike, koju je Toller tako virtuozno izložio. Čovjek gonjen ličnim lomovima traži biološko pravo na svoj život. Stalno, moderni intelektualac-socijalist svjesno se ukapča u kolektivitet, sudjeluje u formiranju novih socijalnih oblika ali uz cijenu prava na svoj moralni život. Nije to pitanje disciplinovanosti nego pitanje nužnosti jednog novog socijalno-psihičkog okvira. Tu leži područje rada za jednu novu socijalističku pedagogiju. Prelazu individualne svijesti u kolektivu, žrtvovan je duševni mir ove generacije. Ona se prelama između polova individualizma i kolektivizma, tražeći sintezu ličnosti i mase. Tražeći kolektivizaciju duhovnog života Čovjeka.

Toller krvari na problemu Čovjeka. Svijestan, da je izgradnja novog proleterskog tipa prva zadaća današnjice,

on ispituje duhovne elemente ovog novog nosioca socijalnih vrednota i stavlja svoju umjetnost u službu borbe za njegovo ostvarenje. Njegova umjetnost ima da bude uvjerljivo oružje za propagandu ideje kolektiva. Treba da bude sredstvo borbe, sredstvo razvoja. Toller bez romantike ali bez dogmatičnosti rješava probleme proleterske umjetnosti, koja je prema njegovim riječima rođena u borbi. Organsku i socijalnu tragičnost čovjeka on potpuno razumije i traži oslobođenje zemlje od nemira i neuravnoteženosti. Umjetnost ima da sudjeluje u izgradnji viših oblika života i društva i da se bori za prvu zadaću budućnosti za svetost rada i sakramenat zemlje.

Godina 1933.

Požar rajhstaga bio je signal za progon svih elemenata, koji su bili nepoćudni nacionalsocijalistima. U to vrijeme je Ernst Toller držao predavanja u Švicarskoj. Potraga za njim ostaje bezuspješna. Njemački fašizam se već prvom prilikom htio riješiti svog opasnog neprijatelja. Da je kojim slučajem bio zatečen u praskozorju trećeg carstva njegova bi sudbina bila zapečaćena. Svećenici trećeg carstva nisu sentimentalni: glava pjesnika »Knjige o lastavicama« bi danas manje vrijedila od pepela popaljenih njegovih djela na opernom trgu u Berlinu.

Toller je ostao za sada u Švicarskoj. Svoju slobodu iskorištava u korist onih koji su je izgubili. Kao čovjek, književnik, borac Toller je danas jedna od najmarkantnijih glava nove Njemačke. Od 1918 pa do danas on se neprestano nalazi u prvoj liniji u borbi protiv zardjalih socijalnih i kulturnih tradicija koje dave oblikovanje novih životnih i duhovnih manifestacija. On nepokolebivo vjeruje u slobodu, pravednost, čovječnost i ulaže sve svoje snage za njihovo oživotvorenje. Ali on je i potpuno svjestan da je istorijski nosilac novog ne samo socijalnog već i duhovnog života proletarijata. To daje njegovom veltanšaungu sigurnost i čvrstoću. Duboko ukotvljen u kolektivu Toller je najsadržajniji dramatik klase, koja

se nalazi u duhovnom usponu i koja snagom svoje svježe energije stvara nove umjetničke vrednote.

Odlike svoje umjetnosti izvlači proletarijat iz svojih kolektivnih osnova. Umjetnost crpi svoje snage iz gibanja masa, iz bujice mladih energija, koje polako prodiru preko klasnog čuvstva do klasne volje, do nagona da se život i težnje radničke klase izraze i u umjetničkim formama. Proleterska umjetnost treba da produbljuje svijest, da odgaja za stvaranje potpunog i izrazitog proleterskog kolektiva. Doživljaji, koje budi proleterska umjetnost, treba da jačaju, kako veli Erwin Piscator, ovu svijest o ozbiljnosti i veličini zadaće radničke klase, koju ona imade u istoriji da izvrši. U toj umjetnosti treba da dođe do izraza volja i zanos da se saradjuje na velikom djelu izgradnje socijalizma.

Aktivizam proletarijata i njegova istorijska misija u preporodu društvenog i duhovnog života u cjelosti odvaja Tolera od kulturne iscrpljenosti građanstva. Od čitavog cnog odvratnog »juste milieu«, kako ga naziva Carl Sternheim, kad govori o razbarušenosti buržoazije. Uslijed toga je i Tollerov stav prema građanskoj duhovnoj kulturi potpuno jasno izražen. Prigodom diskusije o kulturnom bankrotu građanstva na berlinskom radiu (1930.) između Tollera i nacionalsocijalista Alfreda Mühra, Toller je imao prilike da precizno formulira svoj stav prema građanskom kulturnom životu.[a]) Budućnost leži kako Toller na jednom mjestu ističe u »snazi radnog naroda sviju zemalja, da spoznaje sadašnjost, u snazi da spoznaje iz kojih razloga građanski društveni sistem mora uvijek voditi do socijalnih nepravda, do kulturnih zapreka, do ćudorednog licemjerstva. Ta snaga daje hrabrost, volju i odgovornost za nove mogućnosti«.

★

[a]) Nationalsozialismus, Eine Diskussion über den Kulturbankrot des Bürgentums zwischen Ernst Toller und Alfred Mühr, Berlin 1933.

Kada se spustio teutonski sumrak nad Njemačkom Toller je još strašnije ušao u borbu. Htio je da kaže istinu, da apeluje na učmalu savjest našega pokoljenja, na zadrijemale duše, sklopljene oči i začepljene uši. Književnici i intelektualci zatvarani, mučeni, proganjani, šezdeset hiljada radnika u koncentracijonim logorima, hiljade Jevreja tučeno i upropašteno. Protiv ovih zvjerstava Toller protestuje.

Reakcija nije izostala: Hitlerova Njemačka mu je otela domovinu ali je Toller stekao novu: cijeli onaj Svijet u kome »živi saznanje o čovječanstvu, koje je oslobođeno barbarstva, laži i socijalne nepravde«.*)

Zagreb, u novembru 1933.

Mirko Kus-Nikolajev

*) Kod prevoda mi je išla na ruku gda Margit Vranešić i na njenoj usluzi se zahvaljujem.

MOSKVA

Utisci sa puta u Moskvu

Prava je oznaka indolencije Evropljana način, kako oni strpljivo podnašaju razne šikanacije putničkih ureda, kao da tako mora biti.

Prvog marta dolazim obuzet putnom groznicom u rusko poslanstvo. Predam svoju putnicu ruskom atašeju, koji je sumnjivim licem pregleda: »Nijedan vizum nije u redu; svima je već istekao rok«.

Dragi prijatelju, Vi znadete da sam namjeravao poći u Rusiju još u januaru, ali se moj put zavlačio.

Što da radim? Vozna karta izvadjena je za sutra, a mjesto u vlaku Riga-Moskva rezevrirano je. Trčao sam na sve strane. Danas su svi putnički uredi zatvoreni. Slijedeći dan zamolio sam putnički ured, da mi pribavi drugu vizu. Litavski konzulat traži dvije nove fotografije. Otkud da ih uzmem? Slučajno sam sreo jednu znanicu, koja je imala moje dvije slike, ali na nesreću dvije nejednake. Konačno mi litavski konzulat telefonski dozvoli, da zajedno sa novcem za novu vizu slobodno pošaljem i dvije nejednake fotografije — dakle put kroz Litvu je slobodan! Putni biro šalje tamo glasnika sa putnicom, novcem i slikama. A ja odlazim izmučen i umoran kući, sjednem na svoj spremni kovčeg i čekam. Čekam pola sata, čekam sat. Zovu me na telefon. Glasnik je donio putnicu ali manjka litavski vizum. Dakle ponovno u putnički ured. Žale, ali glasnik je došao tamo, a gospodin konzul izvadio je svoj sat i konstatirao, da su dvije minute preko jedan i viza se danas više ne može izdati jer je uredovno vrijeme prošlo.

Fućkam ja na litavski vizum, odgovorio sam, putovaću i bez njega.

U početku su mi neki činovnici na granici pravili poteškoće, ali unatoč toga osjećao sam njihovu sklonost. Platio sam vizum (novac što ga sve države kao kajišari uzimaju svojim posjetnicima) i nekoliko časaka kasnije sjedio sam u vlaku za Rigu.

Tamo sam prispio na večer.

Veselio sam se suhoj sjevernoj hladnoći, a našao sam močvaru i snijeg kišne večeri. Neko sam vrijeme trčao kroz zamazane i puste ulice Rige. Ulice su prazne i slabo osvijetljene. Od arhitekture grada nisam vidio skoro ništa. U nekoj kavani slušam poznatu melodiju Jimmya, koju sam slušao u Berlinu, Kairu i Jerusalimu, vidim građane sa penetratnim nijansama masnih šibera, koji su svoje vladanje poprimili sa zapada.

Konačno se nalazim u ruskom vlaku. Upada mi u oči čistoća i disciplinirana organizacija. Za prvih godina revolucije pa sve do početka nove ekonomske politike (NEP) nije ruski putnik trebao da plati kartu. Ako mu je put bio nuždan, trebala mu je samo dozvola njegove tvornice i tada je mogao da izabere mjesto gdje ga je našao, svejedno da li u prvom, drugom ili trećem razredu. Danas se vozne karte ponovno plaćaju. Postoje dvije vrsti vagona: mekani i tvrdi odio, a na dugim prugama još i internacionalna spavaća kola prvog i drugog razreda. Za razliku od zapadnoevropskih željeznica, kod njih je svaki odio udešen za spavanje. I putnik, koji se nalazi u tvrdom odjelu može se noću ispružiti. Putnici obično nose sa sobom i jastuk.

Kondukter spavaćih vagona, ruski mužik, bio je ratni zarobljenik u Njemačkoj, te razumije nekoliko njemačkih riječi. Ubrzo smo započeli razgovor. Njega je najviše zanimalo koliko u Njemačkoj imade besposlenih i hoće li naskoro »buknuti« revolucija?

Moj suputnik je jedan od direktora moskovskog hudoževstvenog teatra, koji upravo sada gostuje u New-

Yorku. Pozdraviše nas generalni konzul i njegov sekretar iz Rige. Doznali smo, da su prošloga tjedna napadnuta i ubijena dva ruska kurira. Jedan od njih braneći se, napravio je barikadu od svojih jastuka, pucao je na napadače, te jednoga ubio a drugoga ranio. Dok su činovnici prispjeli uspjelo je ranjenome pobjeći. U Rusiji se općenito drža, da su napadači pripadali bjelogardističkoj organizaciji koja je imala nalog od izvjesne inostrane države da se domogne važnih papira, koje su kuriri imali sa sobom.

S nama se nalazila u vlaku i mlada žena jednog od ubijenih kurira. Ona je činovnica ruskog poslanstva u Berlinu u odjelu za šifrirana pisma. Slučaj je htio, da je baš ona prigodom dešifriranja telegrama prva doznala za sudbinu svoga muža. Kao prava ruska žena ona je nastavila rad sve do večeri, radila je i slijedeći dan, tako dugo dok se nije našla zamjena. Istom je onda napustila svoje mjesto. Sada se vozi u Moskvu na grob svoga muža.

Drugog jutra.

Vrhunac napetosti. Konačno!

Ruska granica — prva crvena zastava!!

Kojeg li osjećaja! Ujedno nešto poput tjeskobe: Što ćeš naći? Ali to pitanje je nestalo jednostavnom pomisli: Ti si u prvoj socijalističkoj zemlji. Na granici vidim snijegom zatrpana željeznička kola. Preveli su mi natpis na kolima: »Biblioteka«.

A pod tim ispisano je teškom rukom:

Znanje je moć.

Svako treba da znade čitati i pisati.

Za veliku tehniku.

Za veliku kulturu.

Za mir.

Za slobodu.

Za ujedinjenje čitavog proletarijata.

Vlak je stajao u Sebešu, pograničnoj ruskoj stanici. Ponovno zapažam red i čistoću u prostorijama. Carinici su prijazni ljudi i njihovo vladanje je bez šikanacija kako se to piše po zapadno-evropskim knjigama i novinama. Pregledavanje kovčega kao što to čine i ostali carinici, jer to nosi služba sa sobom. Niti su mi pregledavali knjige, niti prenjuškali moja pisma, niti su mi prepipali odijela, niti sam se morao svući, — kako su mi to na veliko opisivali ruski emigranti u Berlinu. Po mom mišljenju postupaju oni sa putnicima daleko ljubaznije nego na njemačkoj granici.

Dan i noć soptao je vlak kroz rusku ravnicu. Sela sa drvenim kućama nalik su jedna na drugo, sve su šume i polja jednolična. Bolna i široka monotonija! Gledaj napolje bez misli! Predaj se ovoj zemlji i pusti da tvoji osjećaji struje zemljom i nebom, uživi se u krajinu natopljenu tudjom krvi i tek onda ćeš razumjeti veliku umjetnost Dostojevskoga, Tolstoja, Gogolja i njihovu sredinu.

»Koliko imademo još do Moskve:«, upitao sam svog suputnika.

»Ne znam«.

»Pa ipak ćete valjda negdje doznati«.

»Ne mogu«.

U vlaku sam imao dugi razgovor sa jednom ruskom komunistkinjom, koja već godinama radi u nekoj moskovskoj tvornici te vodi i tamošnju partijsku školu.

Preko noći sam pročitao dvije novele Aleksandre Kolontajeve.

»Da li je to što ona tvrdi doista tako tipično za promjenu odnosa medju spolovima i sada poslije revolucije?« Nipošto. Većina mladeži napustila je ideje Aleksandre Kolontajeve. Danas se u tom pogledu može govoriti o tri idejna pravca. Na jednoj strani je Aleksandra Kolontaj, koja zagovara neograničenu seksualnu slobodu, na drugoj strani Smidovič, koji zahtijeva od mladeži askezu za vrijeme studija, dok između njih stoji Semaško«.

Razgovarali smo o kontradiktornosti izmedju nastojanja evropskih socijalističkih radnika za žensko pravo u skupštini i njihovog držanja u obitelji, o njihovom malogradjanstvu, i njihovoj tiraniji prema ženi i djeci. Kad smo govorili o istočnoruskim gubernijama, pričala mi je drugarica, koja potječe sa Kavkaza, kako u pojedinim selima brdjani primitivno shvaćaju zadaće Sovjeta. Oni misle, da moraju zajednički raditi ne samo u socijalnim stvarima sela, već da je dužan jedan drugome pomoći i u osvajanju žena. I tako se često događa da zajednički rade na otimanju žena. Moskovski komunisti pokušavali su ih podučiti, da se takova djela ne slažu sa komunizmom i da se oni na taj način teško ogrešuju o svoje dužnosti kao članovi Sovjeta. Čisto začudeni zirkali su u zrak.

Neki komunist i neka komunistkinja došli su iz sjeverne Rusije u divlji predio Kavkaza kao agitatori. Nakon dva dana nestalo je žene. Komunist, muž gospodje, alarmirao je vojsku i dao se za njom u potragu, usprkos odgovaranja kavkaskih prijatelja. Nekoliko dana kasnije dobio je pismo i kutiju, u kojoj se nalazio ženski prst. U pismu se prijetilo: » Ne tragaj dalje za ženom. Ako ćeš to ipak činiti, ne će ona dugo živjeti, ako pak napustiš traganje, bit će joj dobro«.

Bila ova priča istinita ili ne, ona je ipak dokaz kako je ovdje, usprkos socijalističkih nauka koje traže slobodu i jednakost žena, duboko usađena orijentalna tradicija.

Prvi znak Moskve — radiostanica. Sjećam se kako sam 1919. godine u bavarskom republikanskom Dachauu stajao na radio — koliko sa slušalicama na uhu, slušajući tajinstvene tak-tak znakove, koje je prenašala crvena Pešta iz Moskve, a bili su odaslani sa ovog tornja.

Lokomotiva već fućka kao da vodi lađu u luku — mi smo u Moskvi.

Dok su me pozdravljali izaslanici umjetničke akademije, društva za kulturne veze sa inostranstvom i književnici, opkoliše me novinari, fotografi i filmski operateri.

Konačno sam na saonicama.

Prvi dani u Moskvi

Saonice su jurile kroz Moskvu . Kakve li barbarske zbrke sela i grada, kuće su nagomilane bez reda i stila tako da i ta šarolikost postaje po malo nekakovim stilom. Čovjek se ponajprije uplaši a zatim ga ta zbrka velikih i malih kuća u svim mogućim stilovima nagoni na smijeh. (Osobito groteskno djeluje njemački mladi stil). Čovjek se ipak snađe i udomaći te je već nakon nekoliko dana zadovoljan.

Stanujem u malom, dosta primitivno uređenom hotelu, na Sandovaja-Triumfalniji, koji je, kako čujem, u carističko doba bio hotel za ljubavne sastanke. Sada je taj hotel nacijonalizovan te njime upravljaju sovjetski činovnici. Soba nije baš jeftina, stoji 6 rubalja (nekih 200 dinara) i jelo je dosta skupo. U restoranu se od znamenite ruske kuhinje gotovo ništa ne vidi. Hotelska kuhinja iznajmljena je nekom privatnom poduzetniku. Kada sam mu se potužio, da traži za vrč vode 30 kopejki (nešto oko 10 dinara), za čaj i suhi kruh 1 rubalj (35 dinara) odgovorio mi je, da je prisiljen toliko zaračunati, jer inače ne može plaćati porez.

Prvi jači utisak na ulicama: nema opreka između luksusa i bijede. Ljudi su tako oskudno odjeveni da čovjek u početku misli, — sve su to sami radnici. Napokon počne oko primjećivati nijanse i zapaža tipove NEP-a, okrnjene buržuje i intelektualce. Ali buržoazija u Moskvi ne vlada ni jednom gradskom četvrti, kao što je to u Berlinu, Londonu i Parizu. Ovdje upravlja gradom — radni svijet.

Po izlozima trgovina izložene su živežne namirnice, delikatese, odijela, sve vrlo skupo, ali za Evropejce trostruko skupo, jer rubalj vrijedi samo trećinu svoje realne vrijednosti.

Oficijelne inflacije nema jer se na vanjskim velikim burzama ne trguje sa rubljima, ali se ona očituje u poskupljivanju robe.

Neki se predmeti uopće ne mogu pronaći, na pr. kaljače. U Rusiji! Ženske se kaljače mogu još tu i tamo naći i pred takvim trgovinama stoje žene u povorkama. Muške kaljače ne mogu se u tim poluzabranjenim i jedva trpljenim zakutnim trgovinama dobiti niti za šiberske cijene. Neko mi je pokušavao razjasnici pomanjkanje kaljača zbog izvoza u strane zemlje. Vjerojatnije će biti, da je majnak uslijedio zbog nedostataka sirovina i produkcijonih sredstava.

Pomanjkanje sirovina a s tim i usko skopčani krediti, problemi su, koji zaokupljuju ruski gospodarski život. Neke tekstilne tvornice zatvoriće se ovih dana uslijed pomanjkanja sirovina. One evropske države, koje dolaze u obzir, ne mogu i ne će da dadu Rusiji onoliko kredita, koliko ona treba. Amerika se suprotstavlja. Jer kada bi Rusiji uspjelo da za izgradnju svoga gospodarstva dobije kredit od Amerike ona bi naskoro postala temelj industrijskog gospodarskog života u Evropi.

Kad se to uzme u obzir, nastaje pitanje, kakve bi posljedice imale velike investicije stranog kapitala. Zar ne bi sovjetska vlada bila primorana postepeno ustupati i praviti koncesije, koje bi trajno ugrožavale temelje radničke države? Čitavim državnim aparatom vlada komunistička partija, a crvena armija, ona ne treba da se boji neposrednih posljedica. A u buduće? Vlada je već danas primorana činiti seljacima stanovite koncesije, koje imadu za posljedicu predbježno odstupanje od proleterskih zahtjeva. Pošto je 90% stanovništva seljačko ne može vlada upravljati protiv interesa seljaka, i tako mora davati koncesije. To je bio Lenjinov politički potez, kada

je pod uticajem kronštatskog ustanka dekretirao koncesije prije nego što ga je na to prisilila pasivna rezistencija seljaka. To još uvijek ne znači, da su seljaci sasvim ili naročito protiv sovjetskog režima. Ako ih ko danas upita: želite li natrag carizmu? — vlada se ne treba bojati niti same parlamentarne demokracije jer je sigurno da za nju ne će pasti niti jedan seljački glas.

Pošto je država uvidjela, da za sada ne može seljacima pribaviti one stvari koje im nužno trebaju, dala im je mogućnost da ih nabave. Za vrijeme ratnog komunizma davao je seljak višak svojih žitarica umjesto poreza, ali obećanje države, da će mu za to davati robu nije se moglo održati. Posljedica toga bila je rezistencija i neraspoloženje te je seljak sve manje i manje obrađivao svoja polja. Danas plaća seljak tek jedan dio poreza u novcu; on prodaje svoja žita u slobodnoj trgovini, te na lukav način iskorišćuje grotesknu konkurenciju zadrugarskih i državnih kupaca. On nije više primoran, da protiv volje kupuje uz jednu potrebnu stvar i rpu nepotrebnih predmeta kao u vrijeme ratnog komunizma.

Vlada ne čini koncesije samo u ekonomskim pitanjima. Sada se revidira i bračni zakon sovjetske Rusije — obzirom na seljake. Pitanje, da li je ilegitiman brak ravnopravan sa legitimnim, upravo začuđuje nezainteresovane. Kada bi većina stanovništva bila radnička, bila bi ova diskusija bespredmetna. Ali za seljaka je to pitanje još uvijek od velikog značenja. Iako je čitava zemlja nacionalizovana, on je ipak obrađuje kao nasljednik-zakupnik, te kao posjednik imade želju da se njegovo zemljište ne razdijeli među bezbroj, moguće i neprijateljskih, nasljednika. Ne smije se zaboraviti na to da seljak još uvijek živi u tradiciji ortodoksne crkve.*)

U početku revolucije mnogi su boljševici vjerovali, da će protucrkvena propaganda činiti čudesa u prosvjeti.

*) Povodom »pjatiljetke« i kolektiviziranja poljoprivrede izgleda, da će jedan dio ovdje navedenih problema biti temeljito riješen.

Prevarili su se i danas vladi nije više povoljna svaka forma antireligiozne propagande. Usprkos toga krivo bi bilo vjerovati, (što se obično precjenjuje), da popuštanje raznim granama ortodoksne crkve, koje su se izmirile sa sovjetskim režimom, znači nešto više od epizode.

Seljaci su toliko obuzeti praznovjernim predodžbama, da je prigodom pokusnog pucanja crvene artiljerije na oblake nastala po selima velika uzbuna i vika: »Gledajte te boljševike, sada sa svojim topovima pucaju i protiv samoga dragoga boga!«

Mala upadica

Možda ste čitali u berlinskim novinama vijest, da sam bio protjeran iz Rusije? Ta bilješka je kao i većina vijesti iz Rusije — bila obična podvala. Ipak ću Vam ispričati stvarne uzroke, koji su bili povodom te vijesti. Ja je ne navodim zbog svojih ličnih motiva koji nisu važni već zbog boljeg razumijevanja atmosfere, koja je karakteristična. Već sam opisao srdačni doček, koji je bio upravo amerikanski bučan. Sve su novine donašale intervjue i slike, te sam bio upravo obasipan pozivima. Uskoro se trebalo održati i večernje predavanje na kojem bi u počasnom prezidiju bili Klara Zetkin i drugi vođe, a razna društva imenovaše me svojim počasnim članom. Savez radničkih korespondenata htio me je na jednoj osobitoj priredbi imenovati svojim »počasnim korespondentom«.

Nekoliko dan iza moga dolaska, ne sjećam se tačno koji je to dan, ali držim, da je to bio četvrti ili peti, ne sluteći ništa zla, ostavio sam ujutro hotel, da se pozabavim promatranjem života na moskovskim ulicama. Opazio sam na drugoj strani ulice znance, ali oni su svoje poglede odvratili od mene. Došao sam u »Biro za kulturne veze sa inozemstvom«. Sve me je gledalo zbunjeno. Pitao sam za neke sitnice na što sam dobio zbunjene odgovore. Vi znate iz iskustva, da imade momenata u kojima čovjek osjeća i naslućuje da nešto nije u redu.

»Šta je?« upitah iznenada.

»Pa zar niste čitali »Pravdu«?«

»Nisam«.

»Pravda« je objelodanila bijesan napadaj jednog njemačkog komuniste na Vas, te u opasci moli čitaoce, da joj oproste, što je na naslovnoj strani ovog ilustrovanog priloga donijela i Vašu sliku. Jer, kaže, da su joj bili nepoznati događaji koje autor napadaja navađa«. — Preveli su mi članak čiji je anonimni autor bio — Paul Fröhlich. On je pod imenom Paula Wernera napisao istorijski nedosljednu i u pojedinostima sasvim iskrivljenu veliku brošuru o minhenskoj sovjetskoj republici.*) U tom članku predbacuje mi, da sam 1919 godine, u Münchenu pregovarao sa bjelogardistima i tako sprečio obranu grada, Dachau lišio četa i time postao glavni krivac neuspjeha. Nijedna od ovih tvrdnja ne stoji. Pregovaranje sa bijelima sastojalo se u tome, da sam kao četovođa predao bijelima — koji su zaposjeli Dachau — ultimatum, da u najkraćem roku napuste grada ili ćemo na njih navaliti. (Što smo kasnije bili prisiljeni i učiniti.) Taj je ultimatum bio potreban iz političkih i vojničkih motiva, jer je pružao mogućnost da se radnici prekonoći sakupe i organiziraju. A zapovijed, koju je izdalo minhensko ratno ministarstvo, da se Dachau smjesta razori do temelja, bila je isto tako nepotrebna iz vojničkih razloga kao što i politički besmislena. Stoji da smo imali topništvo i da bi jedna moja zapovijed bila dostatna da se razori Dachau ali treba pomisliti i na posljedice ovakove zapovijedi, na male seljake, koji su nam bili skloni. Posljedica toga bila bi nepromostiva mržnja a javnost bi nas smatrala za barbare i vandale. Nakon poraza sovjetske republike ispostavilo se, da su plaćeni špijuni bijelih imali kao članovi »generalnog štaba« odlučni upliv u ratnom ministarstvu.

*) Danas pripada Paul Fröhlich »desničarskoj opoziciji« te ni moskovski ni njemački komunistički listovi ne će doći u iskušenje da ponovno donašaju njegovu sliku. Najblaža imena kojim ga ti listovi nazivaju jesu: »klasni neprijatelj«, »kontrarevolucionar«, »izdajnik«, »socijalistički lakaj«, »sluga buržoazije« itd.

Napomena:
Želim, da još jedamput u nekoliko rečenica podvučem moje stanovište prema sili. Nijedna politička revolucija ne može da izbjegne nasilju. Ali kao kod svih političkih sretstava i puteva tako i ovdje postoji razlika u naglasku. Ja držim, da pravi socijalistički borac nikada ne upotrebljava silu zbog nje same. On je mrzi, ona mu je odvratna, te ako je ipak upotrebi, on osjeća da je to strašno ali nužno zlo. Radi toga poseže za njom samo u krajnjoj nuždi. Vrlina socijalističke borbe jest u tome, da je ona velikodušna i humana. Da, ja vjerujem u težnju za slobodom i čovječnošću, koja već tisuće godina živi u čovječanstvu; koja se doduše rasipava u stanovitim istorijskim epohama, ali se usprkos toga na novo probija. Danas su čovječanstvo i sloboda smiješne riječi te se nazivaju osjetljivošću i malograđanskim frazama a zaboravlja se, kako su baš one nakon 51 mjesečnog rata 1918 godine uzdrmale naša srca i rasvijetlile naš um. Danas se drži, pogotovo u Njemačkoj, da je »muškarački«, »marksistički«, »revolucionarno« i »pučki« braniti brutalnost i veličati — kolektivna zločinstva.
I ostala predbacivanja bila su neispravna. Nisam ja izdav zapovijed četi da se povuče iz Dachaua. A kada ju je izdao komunistički ministar rata nisam ja više bio vođa čete, već sam se nekoliko dana prije toga odrekao svoje dužnosti. Zastupao sam mišljenje, da je radništvo preslabo da se odupre mnogo nadmoćnijem protivniku i da cijela politička situacija u Njemačkoj zahtijeva dobrovoljni uzmak. Radništvo treba da sačuva svoje snage i da spasi ono što se još spasiti dade. Da, poraz, kojega su drugi držali potrebnim za napredovanje revolucije u našem bi položaju imao upravo protivan učinak, naime indiferentnost širokih masa i dobru zgodu za pustolove, da pod bilo kojom parolom predobiju za sebe radništvo. Teorija o porazu nije proizašla iz revolucionarnog realizma, već iz revolucionarne romantike. Uostalom Lenin je već 1921 godine prigodom borba rudarskih radnika nazvao tu revolucionarnu romantiku dječjom bolesti komunizma.

Ali kada se nastojalo krivnjom Hoffmannove vlade, Noskea i bijelih generala München oružjem osvojiti i kad je došlo do sukoba otrčao sam 31 aprila 1919 u ratno ministarstvo ratnom ministru Eglehoferu po dozvolu, da se mogu kod Dachaua boriti kao običan vojnik. Tek tamo sam doznao da se čete povlače; htio sam prodrijeti do njih, — to znadu i prijatelji, — ali nisam uspio.

Kada sam čuo prevod članka, stvorio sam odmah zaključak, da taj napadaj ne ostane na meni i odlučio sam na njega odgovoriti.

Pošao sam gđi Olgi Kamenevoj, upraviteljici društva. I ona je neugodno iznenađena, pokazuje mi upravo tiskane plakate, na kojima je objava mojega predavanja i doda odmah, da se predavanje u takovim okolnostima ne će održati, da se time izbjegne svakom škandalu.

»Predlažem Vam, da u »Pravdi« priznate svoju krivnju; navedite, da ste onda radili protiv revolucije, ali da danas vidite stup revolucije u komunističkoj internacionali i da priznajete njezin politički pravac kao ispravan i da obećajete da ćete joj se podvrći«.

»Nemam ništa da priznam, ja hoću da na ovaj napadaj stvarno odgovorim. Osim toga, molim Vas drugarice Kameneva da takav odgovor ne odgovara mojem uvjerenju. S pravom bi se uzelo, da sam ja ovaj »pater peccavi« rekao u pomanjkanju karakternosti, samo da time spasim kod Vas svoju reputaciju. Ali još jednoć: ovdje se ne radi o krivnji, svi smo mi počinjali pogrješ e«.

Na večer sam sreo Lunačarskog, bio je vrlo uzrujan zbog članka. Izrazio sam želju, da odgovorim u »Pravdi«. Slegnuo je ramenima:

»Teško, da ćete uspjeti u oficijelnom partijskom listu«.
»Baš u »Pravdi« želim odgovoriti. Ako ona imade pravo da me kleveće, imadem i ja pravo da se branim. Pozvali su me u Rusiju i ja sam ovamo došao kao gost. Vi ćete

razumjeti, da ne mogu ni jedan dan dulje ostati, ako smjesta ne odgovorim.«

»Ja ću sve pokušati.«

Nakon mnogo natezanja, nakon dogovaranja u Kremlju, kojemu su prisustvovali vođe partije, Leninova sestra, Lunačarski, vjerojatno i Fröhlich, dozvolili su mi da objelodanim odgovor. »Pravda« ga je donijela sa novom opaskom, koja u glavnom priznaje istinitost mojih navoda ali je uz to dodala još nekoliko novih udaraca. Ova mala neugodnost imala je i nešto dobra u sebi; naučio sam razlikovati plašljivce i kukavice od hrabrih i promišljenih ljudi. Osim toga došao je k meni čitav niz ljudi, koji se do onda nisu usudili govoriti i koji su mi otvorenoi i kritički govorili o stanju Sovjetske Rusije. Još se nešto dogodilo. Čuo sam, kako se ruska publika svuda buni zbog napadaja u »Pravdi«. Prigodom prikazivanja tjednika u kinu među ostalim prispjelim gostima u Moskvu vidjela se i moja slika i publika je demonstrativno pljeskala. Isto se dogodilo i prigodom prikazivanja moje drame »Hinkemann« u Leningradu, kojoj sam prisustvovao.

Naravno, da se time nisam dao zavarati i nadam se, da ću i nadalje gledati stvari istom objektivnošću kao i do sada.

Kasnije sam o toj aferi razgovarao i sa Radekom.

»Takove stvari ne smijete kod nas uzeti tragično. Ovdje može čovjek lakše doći do naziva kontrarevolucionera nego prostitutka do ljubavnika.«

»Kako je samo mogao urednik »Pravde« štampati taj napadaj a da ga nije prethodno predočio i mene pozvao, da na to odgovorim?«

»Vjerojatno je u noćnoj službi bio kakav kreten».

Razgovarali smo o revoluciji i revolucionerima.

Revolucije su veće od revolucionera.

»Gomila«, reče Radek, svojim ironičnim načinom, »hoće

da vidi vođu kao junaka i želi u njega vjerovati kao u junaka. A ne može se uvijek biti junak. Dosta je ako je čovjek junak od vremena do vremena po nekoliko sati. I to je već vrlo mnogo. Ali i to postaje dosadno. To je isto kao kad bi muškarac imao lijepu ženu punu ljubavnog žara, koja bi od njega zahtijevala, da dnevno po tri puta s njom spava. To bi, držim, i najboljeg muža natjeralo u zdvojnost i dosadu.«

Što je upadno na moskovskim ulicama, kult Lenina

Eto, i ovdje počinju žene upotrebljavati šminku i puder. I ovdje vadi žena iz svoje torbice dozu sa puderom, crvenilo za usnice i olovku za obrve. Najjače napraše nos, što djeluje upravo klounski.

U komunističkim krugovima dugo se prepiralo, da li treba da muškarci i žene posvete pažnju svom odijevanju. U prvim se godinama upravo svijesnim ponosom nosilo siromašno proletersko odijelo, a sada je već sve više na pomolu naglašavanje »vanjske« ljepote tijela. Moglo bi se reći, da je naglašeno siromaštvo prvih godina bila samo nužda, koju su pretvorili u krjepost. Dva dana iza proglašenja NEP-a bilo je na ulicama tako smiješne napirlitanosti u odijevanju žena, tako odvratan luksus, da je protiv toga morala sovjetska vlada ustati upravo drakonskim mjerama. U ostalom ovdje nijedan časopis nije toliko poželjan ženama kao evropski modni listovi.

Na ulicama se prostitutke rijetko viđaju. Policija od vremena do vremena upriličuje racije te ulovljene evakuira. U dalekim provincijskim gradićima nastoji se djevojke priučiti radu. Bordeli su zabranjeni.

Pošao sam preko Tverskaje prema kapeli majke božje iberske. Onamo već stotine godina dolaze ruski hodočasnici: k njoj hodočaste starci iz svih ruskih pokrajina, da pred njom umru; ona je čula milijune želja nemoćnih, uplašenih i ludih ljudskih srdaca. Vidim nekoliko hodočasnika i jednog svećenika. Povorke, koje su za prvih godina revolucije upravo opsjedale kapelu nestale su.

Lijevo, na zidu vijećnice pričvršćena je brončana ploča sa natpisom: »Religija je opijum naroda«. Seljaci, koji prolaze pokraj nje križaju se, jedni misle da tamo sjedi sam vrag, drugi, da je ustoličeno novo božanstvo.

Nalazim se na Crvenom trgu. Na najvišoj zlatnoj kupoli Kremlja vijori crvena zastava.

Snažno djeluju zidovi Kremlja, koji nisu drugo do jednostavna gomila tesanog kamenja. Samo jednoć sam vidio istu masivnost: na palači avinjonskih papa.

Tamo preko je bajoslovna katedrala Vasilija sa crvenom, modrom, ljubičastom i zelenom bizantijskom kupolom.

Zar je to tamo Leninov mauzolej?

Ne, ova nedostatna građevina, s onim što se u njoj zbiva, nije dostojna Lenina.

Leninovo tijelo je balzamirano i leži u staklenom lijesu u crveno tapetiranoj dvorani. Pokraj dviju straža prolaze povorke poštivalaca i znatiželjnika. On leži u svom jednostavnom smeđem odijelu, njegovo lice zadržalo je i nakon smrti — prepredeni smiješak. Potresen gledaš tog čovjeka, koji je još za života bio obavijen legendama i čije će ime povijest sačuvati kroz tisuće godina. Njega koji je bio utirač puta nove epohe.

Poštivanje Lenina pretovrilo se u pravi — kult Lenina. Svugdje ga se nailazi. Gotovo svaka kuća imade svoju posebnu sobu Lenina, svoj kutić Lenina. Pa i moje malo svratište imade Leninovo poprsje uzidano i crveno iskićeno poput oltara.

Boljševici mi tumače, da je puku potreban ovaj kult, jer mu nadomještava mnogo toga što mu se oduzelo. Lenina smatraju simbolom jedinstva i povezanosti ruske države i kada njemu hodočaste ljudi iz Rusije, oni zapravo hodočaste simbolu velike Rusije.

Zadovoljavaju li ti uzroci? Zar socijalizam smije nadomjestiti mistično obožavnje crkvenih svetaca, kult junaka građanskog društva? Zar doista postoji vanvremenska tendenca naroda za obožavanjem, o kojoj i boljševici vode računa? Ipak postoji neka granica i kod političke taktike. Postoje računi koji ne mogu vječno vrijediti. Čovjek može mnogo postići u momentu a prekosutra već uvida, da je premalo postigao. Ne smije se radi sadašnjosti kočiti budućnost. Kult gotovo uvijek slabi samoodgovornost, razvoj vlastitih sposobnosti te daje vjeru pristalicama kulta, da je ono, što bi se zapravo moralo tek spoznati već spoznato učinjeno od idola.

Stari mi boljševici tvrde, da nikada ne posjećuju mauzolej, te da se u njihovim redovima često čuju glasovi protiv tog načina poštivanja Lenina.

U partijskim krugovima dugo se raspravljalo o pitanju, da li je leninizam nešto specifično ruskog, priljubljivanje ruskog društva marksizmu ili on zahtijeva internacionalno značenje, neovisno o strukturi pojedinih zemalja Komunistička internacionala pod vodstvom Stalina odlučila se za ovo drugo shvatanje.

Na ulicama mi uvijek i ponovno upada u oči mladež, divna lica mladića i djevojaka. Tu je odlučno pitanje: kako će buduća omladina proživljavati i oblikovati socijalizam? Prije je socijalizam za mladež bio zadatak, kojemu se ona približavala iskustvom i unutrašnjim borbama, misaonim težnjama, nasrtajima i lutanjima. Danas je ruskoj omladini lako i ne smije se podcijeniti opasnost, koja se sastoji u tomu, da socijalistička nauka postaje jednim članom vjerovanja, koji se prima, bez da se misli, — kao što i katolik prima svoje vjerovanje, — pogotovo ako ona donaša neke državne prednosti. Drugim riječima: Hoće li se pojaviti jaz između vjere i čina?

Ženske skupštine

Na internacionalnom ženskom kongresu slušao sam četiri skupštine. Prije podne skupštinu glumica u kazalištu Meyerhold. na kojoj su govorili Lunačarski, Meyerhold, jedna kineska glumica i ja. Skupštinu radnica u moskovskom eksperimentalnom teatru, skupštinu seljakinja u Seljačkom domu te skupštinu novinara u jednoj crkvi. (Crkva je tako postala klupskom prostorijom novinara: vlada je odredila, da one crkve kojima ne pripada više od dvadeset vjernika treba predati u druge svrhe. Za ovu crkvu nije se našlo tih dvadeset vjernika, koji bi se za nju zauzeli.) Najjače je na mene djelovala skupština žena u eksperimentalnom teatru. Mi poznajemo ruske seljakinje iz literature kao tupa bića, predana sili usuda. Ovdje sam vidio žene, koje su se dovinule samosvijesti i društvene svijesti. Najljepše je bilo, što nijedna nije govorila otrcanim partijskim frazama, već je svaka od njih našla svoje vlastite riječi i slike.
Bila je tu i jedna Kavkaskinja iz Kubana. Ona je pričala o borbama žena po brdskim selima za novi život. Još strastvenije o borbi žena sa njihovim muževima, koji žilavo nastoje da održe stari svijet i da zadrže u braku svoj tiranski položaj.
»Šta smo bile prije našim muževima«, poviče, »papuče, koje su muškarci navlačili na svoje noge i koje su svukli i bacili u zapećak kada im više nisu trebale. Još i danas hoće oni da tako s nama postupaju, ali mi seljakinje ne ćemo to više da snosimo. Mi im dovikujemo: ako vi želite uvesti socijalizam u vanjskom svijetu, morate ga uvesti i u kućama«.

Neka seljakinja iz donskog područja, sa glavom kao Sintenis, izvještavala je o radu žena. Kako je osjećalo pomanjkanje kuhinjskih potrebština, složile su se žene te im je nakon mnogih i jalovih pokusa ipak uspjelo da načine posuđe iz vlastitih sredstava. Ona je sobom donijela i jedan tanjur naivno namaljan i ukrašen srpom i čekićem. Ona ga daruje moskovskim ženama u znak da ima seljakinja, koje će sa njima zajedno koracati.

O svojim potrebama i zahtjevima govorile su kućne radnice, tvorničke radnice i služavke.

Dolazi mala Kineskinja, koja svojim izgledom djeluje na čovjeka poput male lastavice i koja svojim tankim ručicama lepršl kao krilima. Njen glasić je tako slab da ga se jedva i čuje, te jedva dopire do prvih redova. Ljudi u velikom kazalištu vrlo su tihi, ne razumiju doduše nijedne riječi, ali iz poštovanja prema maloj ženi, za koju znadu, da govori u ime zemlje, koja je tek započela tešku i očajnu borbu za svoje oslobođenje, pobuđuje ona u njima poštovanje. A kod ruskih radnika ne budi se tako lako poštovanje.

Prije Kineskinje govorio je neki stari boljševik. Tako sporo, dosadno i široko, da je morao prestati zbog upadica i smijeha. Običaj je na ruskim skupštinama da se na govornicu bacaju pisana pitanja. Kada se govornik pripravio da na licu mjesta odgovori, doviknuli su mu: »Dosta, dosta! odgovaraj putem novina!«

Mala Kineskinja mogla je govoriti čitave sate i niko se ne bi usudio da je smeta.

Još mi je jedan utisak ostao sa te skupštine: suptilna draž, kojom se naklonila seljakinja iz donskog područja i šarm kojim je ona unakrstila svoje ruke na grudima, kada ju je pozdravljalo tri tisuće radnica.

Ruska je žena probuđena.

Jedna tvornica

Jučer sam posjetio leningradsku tvornicu AMO. Prije revolucije služila je za popravke automobila. Danas je preuređena za vlastitu produkciju te zaposluje 15.000 radnika, od kojih je 3000 komunista, ostalih 12.000 ne pripada nijednoj stranci. U toj je tvornici osobito velik postotak komunista dok po drugim tvornicama nije veći od deset po sto. Komunistička partija zahtijeva od svojih članova upravo vojničku poslušnost, natovaruje pojedinca dužnostima i poslom. Često se događa, da partija pošalje svoga člana iz grada u malo seoce, udaljeno od najbliže željezničke stanice i po stotinu kilometara, na dulje vrijeme, da tamo agitartorski deluje. Partija je vrlo oprezna te se ograđuje od novih primanja. Svaki je pojedinac prije ispitan, ocijenjen i mora najprije neko vrijeme raditi kao »kandidat«. Svake dvije godine je veliko čišćenje u partiji. Nepouzdani, kolebljivi, lijeni i nestalni elementi isključuju se.

U unutrašnjem pogonu tvornice ukinut je sistem nadglednika. Radnici, razdiljeljeni u brigade sami izabiru povjerljive ljude, koji kontroliraju rad. Upravitelj tvornice je prijašnji radnik, njegov zamjenik »speci«, prijašnji inženjer. Zamjenik zaslužuje dvostruko koliko ravnatelj, jer ne pripada komunističkoj partiji. Nijednom članu partije nije dozvoljeno, da mjesečno zarađuje više od 180 rubalja, svejedno bio on pučki komesar ili obični radnik.

Pokazali su mi listu plaća. Najmanja mjesečna plaća iznosi 40 rubalja, a najviša 180 rubalja, koju primaju samo neki stručni radnici. Iznenadila me je razlika u plaćama.

Držim da u sovjetskoj Rusiji ne bi smjela biti tako različna. Prosječna plaća iznaša 60 rubalja mjesečno, što je malo za tamošnji skupi život.

Obratio sam se na jednog anarho-sindikalistu, očekujući da će on biti otvoreniji i kritičniji.

»Naš svagdanji život u ekonomskom pogledu nije mnogo bolji od prijašnjega, ali ne smijete zaboraviti: mi plaćamo samo jedan dio prijašnje stanarine, koja je teretila plaću. Ali u tvornici radnik je čovjek, a ne »ruka« kao prije. Naš je život bogatiji, imademo klubove, biblioteke, javtine kazališne ulaznice, imademo sanatorije u kojima se odmaramo za vrijeme našeg dopusta, živimo u uvjerenju, da ćemo iz godine u godinu poboljšati životne uvjete. Nama bi već i sada bilo bolje, da sovjetska Rusija nije toliko bojkotirana od kapitalističkih država i kad bi nam bilo moguće, da otvorima našu bogatu zemlju. Neka u Evropi ne misle, da će anarho-sindikalisti i opozicionalci napustiti zemlju u slučaju rata protiv sovjetske Rusije. Oni će isto tako braniti prvu radničku državu kao i sami ljudi iz partije. Neka nas samo puste da radimo i mi ćemo sami jednoga dana izbaciti ono, što u našem sistemu ne će valjati i što nije ispravno u našoj birokraciji«.

Pregledavao sam knjižnicu. Našao sam nekoliko stotina beletrističkih i socijalističkih knjiga. Jednako su zastupani Gogolj, Turgenjev, Puškin kao i mladi pisci. Od stranih autora našao sam: Barbussea, Bechera, Daudistela, Kischa, Rollanda, Sinclaira, Wassermanna i Zweiga.

Želja za znanjem je kod radnika ustrajna. Vidio sam zidnu ploču koja je puna upitnih ceduljica. Radnici, koji s za što zanimaju, napišu svoja pitanja i onaj, koji znade, pričvrsti odgovor na ploču. Čitam slijedeća pitanja:

Što je polarno?

Što je kontradiktorno?

Što je hipoteza?

Ko zna što pobliže o Sinclairu?

Ko zna što pobliže o Einsteinu?

Ko pozna Mexiko?

Svaka tvornica, svaki zatvor, svaka škola i svaka kuća ima svoje vlastite zidne novine. One se ne štampaju već su pisane od posebne redakcije, koja sakuplja podatke. One su ventil za nezadovoljnike: kritiziraju se nepovoljne prilike i prekoravaju kriva djela pojedinca. Preveli su mi jedan članak koji piše o temi, — kada će doći revolucija u Njemačkoj i koja svršava ovim riječima: »Crvena garda čeka, da maršira sa Njemačkom«.

U političkim člancima zapazio sam vrlo naivna mišljenja o političkom položaju. Kada sam odgovorio, da mi u Njemačkoj ne stojimo neposredno pred revolucijom, vidio sam nevjerojatno začuđena lica.

Jedan mi je radnik pričao, da je u oktobru 1923 godine bila tako velika nada, da će u Njemačkoj buknuti revolucija, da su mnogi studenti dvostrukom marljivošću prionuli učenju njemačkog jezika, kako bi mogli svoje studije nastaviti u Njemačkoj.

Kada sam napuštao tvornicu, vidio sam, kako su na vratima pregledavali radnice i radnike, da ne bi sobom ponijeli kakve predmete.

»Zar to radnici podnašaju?« upitao sam vrlo začuđen mog vodiča.

»Radnici su sami odredili te mjere«.

Moskovski univerziteti

Istočno sveučilište imade ruski i inostrani odio. Na ruskom uče Tatari, Kirgizi, Čerkezi i drugi pripadnici nekih dvije stotina plemena, koja spadaju u sovjetsku uniju. U inostranom studiranju Asirci, Egipćani, Anamiti i t. d. Tu je na okupu kojih 75 narodnosti. Sveučilište je sebi postavilo zadaću da odgoji temeljito obrazovane marksiste i kvalifikovane partijske radnike. Studente treba osposobiti za zadrugarski, strukovni i sovjetski rad; razumije se u strogom kontaktu sa pravcem partije. Studij traje tri godine, te se u prvoj godini uče osobito opće nauke kao: matematika, algebra, fiziologija, biologija, svjetska povijest, književnost i ekonomska geografija. Postoje tečajevi za historijski materijalizam, povijest revolucije i za povijest ruske komunističke partije. Obrađuje se također — izgradnja sovjetskog sistema, te pitanja narodnosti i imperijalizma. Najznačajnija nauka je leninizam. Pismeni sadržaji učenikovih radnja ispituju se u pravcu njegovog slaganja ili razmimoilaženja sa elemntima leninizma.

U pripravnom tečaju počinje rad općenitim pitanjima pomoću novinske lektire. U kasnijim tečajevima obrađuju se sistematski teorije i partijski problemi. Radi se po sistemu Daltonovog plana, koji je u načelu posve oprečan zapadnoevropskom načinu rada. Niti se održavaju predavanja niti se čitaju seminarske radnje. Učenik treba da je sam svoj jedini učitelj. Njemu se dadu zadaci, imenuju knjige u kojima će naći potreban materijal i komentare za svoj rad. Nakon određenog vremena dužan je izvijestiti o postignutom uspjehu.

Ko želi da bude primljen na univerzu, mora posjedovati naobrazbu, otprilike jednog partijskog učenika. Izbor se vrši tako, da moskovska centrala označuje za svaku zemlju koliko pripušta učenika na univerzu, a centrala zemaljske partije izabire onda studente. Izabrani treba da se podvrgne liječničkoj pregledbi i ponovnom ispitu u Moskvi. Tek nakon toga kandidat je konačno izabran. U knjižnici se pruža upravo šarena slika. U ormarima knjige na bezbroj jezika, za stolovima ljudi svih mogućih rasa: bijeli, žuti, crni, smeđi, uski i vitki, maleni i niski, kosih očiju i izbočenih jabučica.

Jedino katolička crkva poznaje sličnu instituciju. Ovdje se odgajaju »borci za vjeru«, koje Moskva kasnije šalje širom svijeta. Pioniri revolucije, agitatori i vođe, koji su za imperijalizam daleko opasniji od bataljona neprosvijetljene gomile. Tajno napuštaju oni svoju zemlju, studiraju u Moskvi pod tuđim imenom i potajno se vraćaju natrag. Znadu oni kako je opasna njihova sudbina. Većina ih je posvećena smrti, da u Kini i Maroku, u Siriji i Koreji, u Mexiku i južnoj Africi umiru uz zid, na barikadama ili u kojoj tamnici.

Moskva imade i kinesku univerzu na kojoj studira 300 mladih Kineza i Kineskinja, djeca trgovaca, činovnika i učitelja. Oni ne moraju biti komunisti. Preduvjet je samo taj, da pripadaju partiji koumintanga. Oni nose jednaka odijela i svi se zavjetovaše potpunoj čistoći za vrijeme studija, njihove snage pripadaju isključivo radu. Svakog se tjedna sakupljaju pojedine grupe. Ovdje svaki od njih pripovieda što je kroz tjedan uradio, što je naučio, s kim se upoznao i kakove je razgovore vodio. Ako grupa s tim nije zadovoljna, kori ga. Radek, rektor kineskog sveučilišta, izjavio se jednom zgodom, da ovakav asketski život nema ništa zajedničkog sa nacionalizmom. Gledali su ga bez razumijevanja. Za njih je socijalizam, kojemu upravo fanatično pripadaju, manje gospodarski sistem nego velika vjerska nauka o novom lijeku čovječanstva. Ja držim, Radek je za njih neka vrsta svetog socijalističkog duha na zemlji.

Prisustvovao sam sveopćem zboru studenata i studentkinja. Radek je referirao o odnosu koumintanga i kominterne. Studenti su u živoj diskusiji razglabali pojedina pitanja. Ne znam, da li bi evropski studenti radili jednakim intenzitetom. Pitanja su vrcala prema Radeku, koji je nastojao da zadrži savršeni mir Budhe. I na dobačene kineske riječi u sred ruske diskusije, odgovara Radek, polihistor, koji je u kratkom vremenu naučio i nešto kineski.

Promatram oštre opreke izmedju južnih i sjevernih Kineza. Ubrzo sam razlikovao sjeverne Kineze po njihovim širokim plosnatim licima i njihovom nezgrapnom profilu od južnih, sa usko gradjenim i fino konturiranim licem. Djevojke su osobito lijepe.

Poslije sam razgovarao sa Radekom.

»»Postavili smo sebi zadaću, da i ove Kineze načinimo komunistima«.

»Mislite da će Vam to uspjeti?« pitao sam sa sumnjom. On slegne ramenima.

»Vjerojatno, ali moguće da će neki od njih ovdje naučiti tehniku revolucije, da je onda kasnije upotrijebi protiv nas«.

ZIT

U centralnom institutu za tehniku, nazvanom ZIT, vrše se pokusi pomoću kojih se manjom upotrebom energije proizvodi najveći kvalitetski učinak. Da se postigne taj rezultat, potrebno je mehaniziranje pojedine ljudske kretnje. Kod bezbroj sivih i jednako gradjenih stolova rade na stotine jednako odjevenih muškaraca i žena. Sivo odijelo treba da umanji razliku spolova. Ne viđa se nikakav nadglednik. Mjesto njega postavljen je na stolu stroj koji određenim zvukovima nadomještava zapovijed riječima. U četiri reda stupaju radnici u vojničkom redu i svaki stane kod jednoga stola. Razliježe se prvi zvuk stroja. Svaki radnik pristupa svom stolu. Drugi zvuk. Svaki radnik prihvaća svoj alat. Treći zvuk. Svi počnu raditi. Na početku rada slijedeći ritam: jedna minuta rada, dvije minute odmora. Kasnije: dvije minute rada, i dvije minute odmora. Konačno: petnaest minuta rada i tri minute odmora.

Držanje radnika kod radnog stola točno je određeno, na malom podiju urezano je pravilno držanje nogu. Sav potrebni alat nalazi se na desnoj strani stola. Grupa, koju ja promatram, radi »naravno«. To znači: pojedine kretnje nisu više odredjene aparatom. Svaki pojedinac imade zadaću, da izbrusi dvije ploštine malog čeličnog četverokuta tako, da ploštine uvijek čine pravokut. Po jednoj se tabeli dnevno ispituje, da li tačnost i brzina rada raste ili opada te u kakvom su međusobnom odnosu tačnost i brzina.

Prije nego je radnik pripušten »naravnom« poslu, treba da najprije dva mjeseca uzastopce izvađa po dvadeset pripravnih pokreta na za to određenim paratima.

Na primjer: Jedna sprava uči ispravno držanje kod kovanja. Ruka radnika je remenom pričvršćena o čekić, koji se mehanički pokreće. Pola sata ponavlja ruka gibanje sa čekićem, dok ne usvoji njegov mehanizirani ritam. Na isti se način vježbaju i mehaničke kretnje kod brušenja. Treba dosta dugo vremena dok se uvježba kako se čekićem najsigurnije pogadja na dlijeto. Na dlijetu se nalazi držak u dulijini nekih 25 cm, koji se rukom obuhvaća. Držak postaje sve kraći dok konačno potpuno nestane. Tako se postiže potpuna sigurnost zamaha na glavu dlijeta.

Upravitelj instituta Gastev priča mi oduševljeno o do sada postignutim rezultatima. Pomoću tog mehaniziranja postiglo se potrideseterostručiti broj radnih pokreta u određeno vrijeme. Postalo mi je tjeskobno pri duši. Zar je to cilj: mehaniziranje čovjeka, ubijanje svega onoga što je unjemu stvaralačko? Povjerio sam mu svoje bojazni. Gastev se smješkao. »Mi se našim istraživanjima nadamo postići, da će radnik, koji je prije trebao za stanoviti posao osam sati trebati u buduće samo dva do tri sata«.

Kolikogod se u početku u meni sve bunilo protiv tog instituta, ipak sam morao uvidjeti izvanredne mogućnosti ove metode. U našem diferenciranom društvu, u kojemu je racionalizacija potrebna forma i u kojemu je princip rada po tekućoj vrvci uveden u svim velikim tvornicama, bilo bi upravo besmisleno da težimo natrag sitnom ručnom obrtu. Problem je zapravo u tomu, da se suma potrebnog mehaničkog rada svede na minimum, kako bi se čovjeku pružila mogućnost razvoja njegovih stvaralačkih snaga u preostalom vremenu. Važno je samo to, za koga radnik radi, da li za sebe, za svoju klasu, za društvo ili za manjinu izrabljivača. Konačno,

budimo bez straha, čovjek već po svojoj prirodi nije nikakav stroj. Protiv potpunog mehaniziranja buni se u čovjeku njegov elementaran nagon instituta, koji se pokažu kao »probavljivi« i koji će lako prihvatiti bez straha za svoje zdravlje. To vrijedi naročito za Rusa, koji na sreću imade upravo protivan osjećaj za vrijeme od Amerikanaca. Nijedna poslovica nije u Rusiji tako tuđa kao »vrijeme je novac«.

Votka i komunistička partija

Meni je vrlo teško razumjeti neke pojave ruskoga života. Ja ne poznajem ruski jezik te sam upućen samo na prijevode. Moji su utisci nepotpuni, jer na taj se način gubi upravo ono što je bitno i stvarno, a što tako lako kod prijevoda nestaje između redaka.

Jedno teško i opasno pitanje je dozvola votke u Rusiji. Godinama bila je ona zabranjena ali narod ju je potajno pekao. Slučajevi otrovanja lošim alkoholom bili su vrlo česti.

Godine 1924. vlada je dozvolila votku, zatim je opet povukla dozvolu nakon kratkog vremna od tjedan dana, jer su započele stavnje vojnih obvezanika.

»Iz kojih razloga je vlada dozvolila votku?«

»Trebala je izvor prihoda«.

Razjašnjenje je oskudno.

Razgovarao sam o tom sa jednim ruskim radnikom, koji je razumio njemački. On mi reče, da tako dugo, dok još postoji kapitalizam u bilo kojoj formi, dok još postoje bogataši koji mogu držati automobile, koji jedu delikatese, koje mi ne možemo kupovati jer nam to ne dozvoljavaju naše plaće, tako dugo ne smije se radnicima oduzeti i ono malo opojnosti, koju mu votka pruža. Radnici i seljaci htjeli su ponovno imati votku.

Opasno je, da vlada dozvoljava prodaju votke samo po pola ili čitavu litru. Na taj način nadaju se prigušiti pijanstvo. A zar se time ne postiže upravo protivno?

Jer ko bi htio da kupi samo jednu ili dvije čašice votke, mora da kupi cijelu bocu i onda je iskapi.

Od vremena do vremena viđaju se po ulicama pijani ljudi koje vojnici bezobzirno vode na stražarnicu.

Svi odgovorni znadu, da je votka veliko zlo za radnike. Time je pogođen i sam rad, te u mnogim tvornicama ponedjeljkom rad opada na četvrtinu od ostalih dana.

Usprkos toga vlada se još nije odlučila za ponovnu zabranu votke.

Članovima komunističke partije zabranjeno je piti u javnim lokalima. Nađe li ih se pijane na javnome mjestu, prijeti im opasnost da budu smjesta isključeni iz komunističke partije.

I to svjedoči o asketskom karakteru odredba ruske komunističke partije.

Često se izgradnja RKP uspoređuje sa izgradnjom katoličkih redova. Ko poznaje strukturu katoličkih redova, ko je proučavao propise Ignacija Loyole, ko zna koliko oni sadržavaju poznavanje individualne psihologije i psihologije gomila, ne će na ovu odredbu gledati sa omalovažavanjem. Kao što moderni pedagog znade, da primjer djeluje jače od pouke, tako i ruski komunisti, koje se može nazvati državnim pedagozima, dobro znadu, da samo strogo i uzorno držanje jača temelj njihovih pozicija.

Tako treba gledati strogu i nehumanu disciplinu RKP. Ona je izrasla, svrsishodno uvjetovana izvojevanom moći i njenim izvršavanjem.

Nema sumnje da je ta disciplina kao duhovna funkcija nešto svaralačkog. Disciplina zapadnoevropskih partija samo je kopija toga klišeja.

Razlike između te dvije discipline ne mogu se razjasnici jednostavno tim, da Rusi posjeduju moć a ostali ne.

Rusi žive u većoj predanosti za ideju, oni su zapravo ono, za što se Nijemci izdaju — idealisti.

Za ruskog cenzora nije nijedan pojam toliko zabranjen kao pojam: religiozno. Ali religiozno ne mora baš biti vezano na crkvenu instituciju. Vjerovanje i junaštvo ruskih revolucionera može se razumjeti samo po prirodi njihovih bića.

Kazni, G. P. U. i muški zatvori

Sovjetska Rusija pozna dvije vrsti kazni: Kazni, izrečene po redovitim sudovima i osude administrativnim putem, dakle bez procesa. Taj način kazni nije stvorila revolucija, njom se služila i caristička Rusija kroz stotine godina. G. P. U. imade pravo, da izreče kazni do dvije godine ako okrivljenika tereti opravdana sumnja i ako se nakupilo dosta dokaza. Kazan, izrečena administrativnim putem slična je »zaštitnom zatvoru« u Njemačkoj, koja svojim imenom zavarava neupućene. Ne radi se o zaštiti uapšenika, već o zaštiti ličnosti, koje se smatraju ugrožene u svojim interesima pa zato tvrde da je ugrožena — država. Ko taj zaštitni zatvor drži za oružje građanske države koje valja da se pobije, mora žaliti, da Sovjetska Rusija ne napušta ova sredstva u vrijeme, kada je pobjeda revolucije osigurana. Kako čujem, i vodeći komunisti zalažu se za ukidanje administrativnih kazni.

Većina smrtnih osuda izrečenih po redovitim sudovima, pretvara se u desetgodišnju tamnicu. Osudjenik je redovito puštan na slobodu već nakon pet, katkada i dvije tri godine. Strijeljanja nisu javna. Niko mi nije htio ili nije mogao dati odgovor na pitanje, gdje se nalazi mjesto egzekucije.

Htio sam posjetiti kuću G. P. U. ali pristanak nažalost nije došao sve do dana mog odlaska. Ljudi, koji su bili kažnjenici G. P. U. pričali su mi, da o kakovim mučenjima nema ni govora; sve su to samo jezovite priče i vijesti iz građanskih novina.

Posjetio sam zatvor Sokolniki, u kojemu izdržavaju kazne kriminalni osuđenici. (Zatvor za političke kažnjenike nisam mogao posjetiti. Rečeno mi je, da tamo mogu prispjeti samo nakon puta od nekoliko dana, što mi nažalost nije bilo moguće).

Kada bi svi zatvori bili organizirani kao ovaj, to još uvijek ne bi značilo, da je čovječnost pobijedila, kako je to jedna smiješna Engleskinja upisala u tamničku knjigu sokolničkog zatvora, ali bi time bilo postignuto ublaživanje kazna, koje se za sada u Evropi još ne osjeća.

Zatvor je uvijek nešto strašno. Zatočeniku je konačno svejedno, da li mu jedan pravnik tumači, da je kazan samo odmazda za njegovo zlodjelo, a drugi da nije kažnjavan on, već se država na taj način samo na neko vrijeme osigurava od njega, — nesocijalnog individua. Za kažnjenika nisu važna razglabanja tih pojmova.

Zatvor, makar kako bio snošljiv, ostaje ipak zatvor.

O tom može sumnjati samo onaj, ko ga još nije doživio. Ne ćemo ovdje pretresati pitanje, da li zatvori spadaju u one institucije koje bi socijalizam trebao istrijebiti.

Ja pripadam pristašama tog mišljenja.

Ali ovdje treba da su navedene samo činjenice.

Prvi utisak: neprisiljeno držanje utamničenika. Nema ukočenog stava, nema klanjanja, nema pretvaranja. U zapadnoj Evropi pokušavaju smrviti kičmu utamničenika i uništiti njegovu samosvijest. Nakon takvog postupka čude se onda, kada taj postane nesposoban, da se prilagodi društvu.

Najprije sam pošao u knjižnicu. Kažnjenici su sjedili za stolom i pušili cigarete. Približio sam se jednomu, kojega sam držao za nadzornika, ali čujem, da je i on kažnjenik.

»Zar slobdno pušite?«

»Uvijek, dok možemo kupiti cigarete ili kad ih dobijemo na poklon«.

Razgledao sam knjižnicu. U velikom ormaru složena su djela Marxa, Engelsa, Lenina, Kautskoga, a u dva druga smještena je beletristička literatura: Tolstoj, Dostojevski, Gogolj, Turgenjev. Sjetio sam se malograđanske i misionarske literature u bavarskim zatvorima.

Prošli smo kroz napadno čistu kuhinju. Molio sam, da mi dadu ručak. I odviše dobro poznajem izrugivanje utamničenika posjetiocima, koji se, nakon što okuse nekoliko žlica jela samodopadno izražavaju: »Ovo je izvrsno jelo«.

Znadem, da jelo može biti i dobro. Ali kada kažnjenik dobiva dan na dan jedno te isto jelo, može ga nakon trideset ili pedeset puta tek jedva progutati. Upravo se strese kada ga vidi.

Dobio sam juhu od zelja, komad govedine i kašu.

Hrana izgleda da je obilna i hraniva.

Na pitanje o raznolikosti i izmjeni hrane ne mogu odgovoriti. Niti na to, da li je ovde uzet u obzir i zahtjev moderne biokemije. Ja sam u tamnici obolio jer kako mi je tumačio liječnik, prigodom puštanja na slobodu, manjkali su u našoj hrani izvjesni vitamini, koji su sadržani u svježem maslacu, mlijeku i ostalim stvarima, a kojih se u bavarskim zatvorima nije dobivalo.

Skoro svi utamničenici, izuzevši nekoje, snažnog su izgleda.

Za kažnjenike su uređene najrazličitije radione. U jednoj se zgotavljaju kreveti, u drugoj se prave fotografske ploče, u trećoj šivaju odijela, u četvrtoj cijele, u petoj se melje zob i stavlja brašno u vrećice od ljepenke.

Radionicama upravljaju stručno obrazovani radnici.

Svaki je kažnjenik zakoslen u svom vlastitom zvanju, a ako ga nema, može ga ovde izučiti.

Polovica njegove dnevnice upiše mu se u račun, te mu se prišteđen novac isplaćuje prigodom odlaska iz tamnice. Za drugu polovicu može nabaviti živežne namir-

nice, cigarete, pisaći pribor i marke. Nadnica odgovara običnim prilikama; kod nas u Niederschönenfeldu iznašala je nadnica četrnaest do dvadeset feniga.

U jednom od hodnika sreo sam kažnjenika, čije mi je inteligentno lice odmah upalo u oči.

»Kamo idete?«

»Učimo jedan kazališni komad«.

»Koji je naslov toga komada?«

»Još ni sami ne znamo, za koju dramu ćemo se odlučiti«.
»Kakav je sadržaj drama, koje vam stoje na raspolaganju?«

»Revolucionaran, kako 18. marta slavimo dan komune, igrat ćemo jednu komunardnu dramu«.

Pošao sam sa kažnjenikom, bivšim glumcem, osuđenim radi podmićivanja, u klupske prostorije zatvora.

U njima je smješteno malo pozorište sa kulisnim inventarom. U pokrajnim prostorijama bojadisali su kažnjenici nove kulise.

Opazio sam dvije djevojke.

»Pa zar ovdje ima i ženskih kažnjenika?«

»Ne, ovdje ih nema«.

»Tko su te djevojke?«

»Rođakinje nadglednika došle su na pokus jer će i one igrati u drami«.

Izuzevši rijetke posjete nisam u pet godina u zatvoru vidio nikakve žene iz blizine a još manje sam je dodirnuo.

Došao sam u spavaonicu kažnjenika.

U svakoj prostoriji spava po prilici šest do deset kažnjenika.

Preko dana su vrata ćelija otvorena i kažnjenici se slobodno međusobno posjećuju.

U svakoj sam prostoriji pitao, da li koji od kažnjenika govori njemački i pozabavio sam se osobito s njima, da tako izlučim posrednika.

Zapažam veliki postotak ljudi, koji sjede u tamnici radi pronevjerenja. Učinio sam pokus i ustanovio da u nekim spavaonicama imade 25% onih, koji su osuđeni radi pronevjerenja.

Zastupnik komesarijata pravde, koji me je pratio, priča mi, da sada Sovjetska Rusija najviše trpi od epidemije pronevjerenja. Time je opravdao visinu kazni, koja me je začudila.

Zar epidemija pronevjerenja kao socijalna pojava nije prouzrokovana izvjesnim socijalnim nedaćama?

Moguće da su stanovite kategorije radnika i namještenika premalo plaćene u odnosu visokog standarda života? Pogreška građanskog društva bila je u tom, da je ono pobijalo simptome, umjesto da je liječilo zlo, koje je uzrokom tih pojava.

Jedan kažnjenik, koji je govorio dobro njemački, tumačio mi je, da je posve nedužan zalutao u zatvor.

»Imade li u mene povjerenja, ako vas zamolim da mi ispričate vaš slučaj«.

»Bio sam pretsjednik jednog konzumnog društva. Naši su namještenici davali željezničarima napojnice, da time pospješe otpremu robe. Ja sam ove napojnice propisno uknjižio. Takve smo napojnice uvijek dijelili i u carskom režimu, ali, došao je sud. — Napojnice su podmićivanja i potkupljivanja i radi toga sam je osuđen. Kažnjen sam petgodišnjim zatvorom i dvije sam godine već otsjedio.

Govorio sam sa činovnikom komesarijata pravde.

»Sud ne kažnjava samo podmićivanja u privatnu korist već također strogo kažnjava i podmićivanja u prilog zasebnih interesa jedne određene grupe, jer državni interesi isključuju sve privilegije«.

Opazio sam dva mladića. Pitam koliko im je godina. Obadvojici je poprečno osamnaest godina. Njihov prestupak: silovanje. U jednom slučaju bilo je djevojci dvadeset i dvije i u drugom dvadeset i četiri godine. Mladićima je bilo šesnaest godina kada su to počinili. Moglo bi se raspravljati o tomu, da li čovjek može silovati ženu, ako prije toga nije upotrijebio kakovo opojno sredstvo. Imade iskusnih žena koje to poriču.

Pitao sam mladiće na koji se dan dogodio taj čin. U oba slučaja prigodom neke seljačke veselice. Jeste li pili? »Da«. A da li su djevojke pile? »Da«.

»Koliko godina zatvora je sud odredio?«

Jednom tri a drugom četiri godine.

Začuđen visinom kazne obratio sam se na svog vodiča, koji mi je dozvolio govoriti sa svakim kažnjenikom i staviti mu bilo koje pitanje.

»Kako se može protumačiti ovako visoka kazan za dječake? Kada je država dozvolila votku trebala bi znati, da je time preuzela na sebe i odgovornost za djela, koja se u pijanstvu događaju. Ovo je tipičan slučaj pijanstva«. »Naši sudovi morali su strogo kazniti mladiće obzirom na seljake. Jer inače bi seljaci vikali: Gledajte kakovi su nitkovi ti boljševici! Sada se mogu i djevojke nekažnjeno silovati!«

Što govori ovaj slučaj?

Da svaka država treba voditi računa o onim slojevima naroda, koji su joj od koristi, o njihovim interesima, njihovoj tradiciji i njihovim običajima.

Mislim na teške zakone o zvjerokradicama, koji beskrajnom strogošću brane interese malobrojnih feudalaca.

U Sovjetskoj Rusiji obitava 90% seljaka. Niti sovjetsko pravo, ne poznaje prema tomu »apsolutnih zakona«.

To ne može kritizirati nijedan pripadnik države, pripadao on desnim ili radikalno lijevim redovima. Jedino

anarhista, koji negira svaku državnu vlast, nalazi u ovakovim pojavama potvrdu svojih teorija o karakteru države. Međutim to još uvijek nije dokaz, da bi u naše vrijeme diferenciranih uprava i gospodarstva bilo moguće bezvlađe kao društvena forma. Ne bi li, šta više, time starim silama bio utrt put za nova potlačivanja slabijih. Anarhiju, bezvlađe, kao cilj, želi svaki pravi socijalista.

Kažnjenici se obično otpuštaju već nakon izdržanja polovice kazne, što mi je potvrdilo pet utamničenika.

Svakog sam kažnjenika upitao što osjeća u zatvoru kao najteže a što kao najbolje. Svi su odgovarali, da je dopust za njih najveća olakšica.

Nakon izvjesnog vremena svaki kažnjenik koji je osuđen redovnim sudom Sovjetske Rusije, imade pravo da otputuje kući na sedam dana godišnje. Ovih sedam dana razdijeli se tako, da u sedam mjeseci dobije svaki mjesec po jedan dan dopusta. Nakon dulje kazni slobodno mu je svakih četrnaest dana putovati kući. Skoro svi kažnjenici vraćaju se sa svojih dopusta, slučajevi bijega rijetki su.

Samo onaj, ko je već bio zatvoren znade, što ovakav dopust znači. Iako mi jedan utamničenik kaže: »Dođem li kući vidim u kakovoj bijedi moja obitelj živi, onda često ne znam, da li je dopust za mene dobročinstvo ili ne« — on ne sluti, koliko bi za njega bila okrutnija kazan kada nikad ne bi smio vidjeti svoju ženu i djecu. I ko je proživio muke, koje mladim ljudima prouzrokuje dugogodišnja apstinencija od žena, taj tek može procijeniti značenje takove olakšice u izdržavanju kazni.

Najteže osjećaju zajedničku tamnicu stari ljudi i intelektualci. Neupućenom može to lako biti nerazumljivo. On ne pozna ponore ljudske duše, on ne zna ništa o ogorčenim i sitnim borbama zatočenika stisnutih u jednom prostoru, on ne sluti da imade momenata, kada zatočenik jedva podnaša lice drugoga i kada svaku njegovu kretnju koju već u tančine poznaje, promatra s odvrat-

nošću i kako se pun gađenja odvraća od mirisa drugoga i jedva sposoban da podnaša i svoj vlastiti glas a kamo li od drugoga.

Za mlade ljude znači ovakvo zajedničko utamničenje ponajviše olakšicu u izdržanju kazne.

Trebalo bi individualno postupati, te svakomu pustiti na volju, da li hoće od vremena do vremena da živi u zajednici ili sam za sebe. Trebale bi se osnovati kažnjeničke ćelije za dva ili tri kaažnjenika. Strah od homoseksualnih zavađanja sa strane sukažnjenika, pretjeran je. Pa ako bi se kao »normalan« i dao zavesti, komu to škodi? Kod ponovnog susreta sa ženom otrešće se te epizode, šta više, — zaboraviće je.

Gotovo je besmisleno, da izdržavanje kazni odlučuju ljudi kod zelenog stola. Kod svih zakona o organizaciji i izvršenju kazni trebali bi kao savjetnici sudjelovati i nekadašnji kažnjenici.

Pitao sam jednog, jedva sedamnaestgodišnjeg seoskog momka, što je za njega najteže.

(Uostalom, sovjetska vlada griješi, kad šesnaest i sedamnaest godišnje mladiće trpa u muške zatvore).

On šuti.

»Što je za tebe najteže?«

»Sve«.

»A najlakše?«

»Ništa«.

Zastupnik komesarijata pravde: »Ali Vi imadete kazališta i kino, zar Vam se to ništa ne sviđa?«

»Što znači kazalište i kino kada nemam slobode? Ništa mi se ne sviđa, kada nemam slobode«.

Da, mali utamničeni brate, ja Ti vjerujem. Pravom čovjeku ništa se ne sviđa, kada nema slobode.

Ženski zatvori i susret sa svećenikom

Vidio sam također i jednu žensku kaznionicu.

Kao upravitelj kaznione fungira jedan bivši radnik.

U građanskim zemljama mora činovnik kroz dvadeset godina derati svoje hlače prije nego što mu sa višeg mjesta priznaju sposobnosti za vođenje jednog zatvora. Ovdje za to dostaje razuman pogled i stanovita organizatorska praksa.

Zanimao sam se, kako je taj čovjek došao na mjesto upravitelja.

Partija ga je delegirala.

U jednoj sobi žene su upravo primale svoje rođake: dva reda otvorenih ćelija, razdijeljenih malim međuprostorima, s jedne strane dolaze kažnjenice, a s druge posjetioci. Male međuprostorije kao da izazivaju na glasan govor i to je razlog da svi misle, da treba govorit glasno, da se uzmognu čuti i tako soba upravo ječi od zbrke glasova.

U početku svaka kažnjenica slobodno prima posjete jednom nedjeljno, kasnije svaki dan.

Dok sam u muškoj kaznioni primjetio veliki broj kažnjenih radi podmićivanja, ovdje mi upada u oči broj kažnjenih radi krađe. Ponajvše mlade djevojke. Pokazali su mi neke, koje su kažnjavane već peti ili šesti put. U muškom zatvoru bio je bez sumnje veći red. Izgleda, kao da su žene u zatvoru izgubile svoje domaćinske vrline. One se ne umiju snaći, zapuštaju se. Onoga dana,

kada sam posjetio zatvor bio je on upravo prenatrpan, jer su ovamo smjestili stanovnice jednog drugog zatvora. Od radionica vidio sam praonice, prostorije za glačanje i šivaonice. Uređaj je jednostavniji od onoga u muškom zatvoru.

Opazio sam djecu, kako su se igrala. Čujem, da mnoge majke povedu sobom i djecu. Djeca slobodno trče unutar zatvora.

Pokazali su mi jednu ženu, prijašnju agenticu ohrane, koju je sud osudio na smrt a kasnije je pomilovana na deset godina tamnice. Sovjetska vlada proučava carističke policajne akte i proganja one ljude koji su bili u službi te policije, te su za naplatu izdavali revolucionere ili su se kao provokatori ugurali u redove radničkih pokreta.

Čin pravednosti kojemu može prigovarati samo licemjerstvo.

Žena sa kojom sam razgovarao, radila je za vrijeme revolucije u jednoj leningradskoj tvornici. Drugarice su je cijenile, te je bila izabrana u sovjet. Ja joj vjerujem kad žali svoju prošlost i kada je ozbiljno odlučila, da će ponovno raditi kao »novi čovek«.

Često su je pozvali, da pristupi u komunističku partiju. Uvijek je to odbila. Konačno se povjerila jednoj drugarici, te joj ispričala, šta je radila prije. Drugarica joj je savjetovala, da se svojevoljno prijavi čeki, a ona i druge koje su poznavale njezin rad posvjedočile su za nju. To je i učinila. I bila je suđena.

Žena nekog špijuna, kći jedong svećenika, bila je osuđena na smrt, a nakon toga pomilovana na deset godina tamnice. Cenzura je ulovila pismo, upravljeno na njezinog muža, kojim je dokazano, da stoji u službi poljske vlade te je preko granice kriomčario tajne vojne dokumente.

Promatrao sam tu mladu ženu, koja nije imala više od osamnaest godina.

»Zašto niste prijavili svoga muža? Zašto to niste učinili?«, pitao ju je nadglednik, koji me je pratio.

»Ta valjda ne ću izdati svog vlastiog muža«, odgovorila je ona.

Nadglednik, komunista, samo je zakimao glavom. Za njega je kolektiv daleko više od individua. Kako mi reče, on se ne bi skanjivao, da ustrijeli i svog najboljeg prijatelja, kada bi taj izdao kolektivnu stvar.

Po načinu, kojim su se žene razgovarale sa nadglednikom, razabrao sam, da ni ovdje nije uobičajena vojnička podređenost, već je svuda gotovo prijateljski i drugarski ton.

Kada sam bio na polasku iz zatvora, upitao me je ravnatelj za moje dojmove. I naskoro smo započeli razgovor o tomu, kakove će forme pronaći buduće društvo umjesto tamnica. Čovjek, počinio štogod mu drago, on je kao uznik nesretno biće, koje trpi i našu sukrivnju. Individualne krivnje nema, jer za nju su uvijek odgovorni i drugi. Samo je slučaj, što jednog čovjeka dovedu u zatvor, a drugoga ne. Tragični spletovi mogu svakoga od nas učiniti tatom, varalicom i ubojicom.

Upravitelj me zamolio, da upišem nekoliko riječi u posjetnu knjigu. Prelistavao sam stranice.

Kao što je nekad neiskrenost vladala na prijestoljima tako i danas vlada u proletarijatu.

Priopćiću Vam tri posjetnčike bilješke, koje sam našao.

»I foud the place the most interesenting place. I have visited. The cleanliness is wodeful«. (Ovo mi je mjesto najinteresantnje od svih što sam ih posjetila. Čistoća upravo zadivljuje). Cecilija Kuper.

»Mnoga evropska proleterska žena bi bila zadovoljna, da može živjeti kao ova koja se nalazi u tom zavodu za poboljšanje«. Lucas, Wien.

»I na mene je Vaš zatvor učinio povoljan utisak. Kada bi on bio u novoj zgradi, mogao bi se čovjek pobojati, da će se mnoge žene kod Vas i previše dobro osjećati«.

Giza Schulz, suradnica Prager Tageblatt.

Nadam se, da se slažete sa mnom, ako toj Gizi Schulz zaželim nekoliko godina ženske kaznione.

Pred tamnicom sam opazio svećenika, koji je upravo posjetio svoju kćer. Nagovorio sam ga. U početku je bio sumnjičav, ali je postao povjerljiviji, kada je čuo, da poznam sudbinu njegove kćerke. Razgovarali smo o nastojanjima nove crkve, koja priznaje sovjetski režim. On je mišljenja, da je nova crkva pretrpjela brodolom, te je upravo smiješno malena. U Moskvi od četiri stotine crkava pripadaju novoj crkvi samo tri, a od petnaest stotina svećenika samo je petnaest do dvadeset pripadnika novog pravca.

»Jeste li zadovoljni sa posjetom crkava?«

»Dolazi mnogo staraca, omladine malo. Krivnja za to leži u tom, što u školama više nema vjerske poduke. Omladini manjka religija, manjka joj moral i ćudorednost. Među njom vlada samo sila i grubost. Zbog toga stradamo osobito mi svećenici, šta više i pred sudom, jer i tamo vrijede samo interesi radnika, svejedno, da li je u pravu ili ne«.

»A zar za vrijeme carizma nije bilo isto tako? Zar nije sud odlučivao u korist vladajućih?«

»To ne stoji. Stanovao sam u radničkoj četvrti i tamo sam vidio kako se sa radnicima nepristrano postupalo. Radnici su bili izrabljivani, — da, to stoji«.

»Držite, da u Sovjetskoj Rusiji ima mnogo onih, koji žele povratak carizma?«

»Tako se ne može pitati, jer oni koji ne žele carizam, ne žele niti Sovjetski režim. Crkva je ostala moćna uprkos

svih borba, koje se protiv nje vode. Naročito jaka ostala je ona po selima«.

»Pohađaju li seoski mladići crkvu?«

»Rijetko. Ali sa dvadeset i šest i dvadeset i sedam godina vraćaju se natrag crkvi. Samo novac nam manjka. Vlada nam ne da ni jednu kopejku . . .«

Ljubavni odnosi mladih ljudi

U zapadnoj Evropi imadu najčudnovatije predodžbe o erotskom odnosu omladine u Rusiji. Time ne mislim ulične listove, koji svojim čitateljima pričaju, da su pokidane »sve veze pobožnog straha«, te da se momci i djevojke iživljavaju i luduju u bezgraničnom i bezobzirnom odnosu.

Jučer sam razgovarao sa jednom mladom komsomolkom. (Vi znadete, da je veliki dio ruske omladine organizovan u pokretu komsomolaca).

Ona mi je sasvim slobodno pripovijedala o promjeni odnosa među spolovima. Za prvih godina bila je jaka reakcija na građansku ukočenost i uokvirenost, htjelo se je omalovažiti zaobilazne puteve, nježna nastojanja, pretjerana uvjeravanja u poeziju na mjesečini, koja je bila označena kao malograđanska romantika i pretvoriti sve to u »biokemijski proces«. Ako se mladiću svidjela koja djevojka, on je odmah upitao, hoće li s njime spavati, što je ona odgovorila sa da ili ne. Ili obratno. Često se je događalo, da je mladić predbacio djevojci njezino nekomunističko držanje ako ga je odbila. S druge strane, djevojke su nastojale da bagateliziraju zagrljaj, te su pošle i onim mladićima, koje baš nisu osobito voljele. »Ako ko od mene traži hljeba, dajem ga, zašto da mu ne dam i to? Meni to ne škodi, a njemu čini veselje.« Ta kuriozna forma bila je bez sumnje pogodovana građanskim ratom. Danas je mladić bio još u gradu a sutra se već borio na frontu. Danas se slavila revolucionarna svečanost a sutra su jedni i drugi gradili barikade. Otvoreni građanski rat primicao se kraju i nadošla je revo-

lucionarna svagdašnjica. Spolovi imadu opet veće poštovanje jedni prama drugima, susreću se nježnije a mijenjaju rjeđe. Da, pišu se i ljubavna pisma. Izgrađuje se, reče mi mlada komsomolka, »nova ideološka nadogradnja seksualnih nagona«.

Rane ženidbe su česte, a rastave rijetke. Pitanje djece je veliki problem. Gospodarska podloga braka stropoštala bi se, kada oboje ne bi zarađivalo. Zato je pitanje koncepcije vrlo važno. To pitanje je država i zakonom uredila. Sredstva za očuvanje javno su propagirana. Državni liječnici vrše po bolnicama abortuse bez naplate, ako žena ne smije da rodi iz fizičkih razloga ili ako bračni par dokaže, da nema mogućnosti nikakove zarade. Ako tih uvjeta nema, prave abortus u prvim mjesecima liječnici uz naplatu. Troškovi iznose oko trideset rubalja. U tu svrhu uređeno je nekoliko klinika.

U predavanjima i večernjim priredbama sa prosvjetnim filmovima i diskusijom prikazuju se otvoreno realne pojedinosti i upozoruje na posljedice i štetnost za žene kod prečestih abortusa i kurfušerskih zahvata (koji su jeftiniji).

»Opažate li«, upitah mladu komsomolku«, da u braku postanu ljudi malograđani i da gube interes za političke pokrete?«

»Da. Brak još i danas apsorbira trideset do četrdeset posto, aktivan ostaje samo ostali postotak«.

Ona mi je pričala malu zanimljivu priču, koja se dogodila u Moskvi. U jednoj kući, nastanjenoj sa stotinu stanovnika živi u njemu dodijeljenoj sobi neki prijašnji carski činovnik sa svojom ženom i kćerkom. Muž i žena bojažljivo izbjegavaju novine, kazališta i svaki doticaj sa novim životom. Sakrivaju se kod kuće i strpljivo čekaju na konac pakla, na povratak cara. Muž radi kao namještenik u jednom sovjetskom zadrugarstvu. Kada majka kćerki govori o njemu, kaže prezirno: »On radi kod njih«.

Kćerka je upoznala nekog mladog čovjeka, koji je stanovao u istom spratu. Ona nikada nije čitala novine, te je sva začuđena doznala, što se to vani zbiva. Dotrčala je majci i pričala joj što je čula. Majka joj bijesno zabrani druženje s »njim«, jer iz beskrajne mržnje nikada ne izgovara riječ komunist. Mladi su se ljudi ipak noću potajno sastajali na hodniku i jednoga dana izjavi kćerka roditeljima, da je stupila u organizaciju komunističke omladine. Zabuna je bila neopisiva.

Oktobriranje

»Modre košulje« zovu se čete koje na originalan način i umjetničkim sretstvima tjeraju propagandu. U Rusiji ih imade preko četiri stotine. Umjetnici su radnici, koji su kroz dan u svom poslu a na večer pretstavljaju. Čete tjeraju propagandu za crvenu armiju, za radnička udruženja, za intenzivnost rada, za fizkulturu itd.

(Fizkultura je novo ime za šport. Šport sa svojom manijom rekorda važi kao građanski, a na njegovo mjesto dolazi naziv fizkultura).

Umjetnička sredstva »Modrih košulja« su pjesme, akrobatika, i plesni skeč.

Akrobatika igra veliku ulogu u sovjetskim kazalištima. I to je značajno. Jer kaovu radost pobuđuje akrobatika? Ne samo divljenje i gipkost u igrama artista, tome pridolazi i senzacionalna draž da drugi svoj život stavlja na kocku i da se može mirno uživati u toj životnoj opasnosti. Dakle nešto što proleterski ideolog naziva malograđanskim.

Zar ta »senzacija« nema ništa zajedničkog sa klasnom pripadnosti?

Šest mladih momaka i šest djevojaka pjeva propagandnu pjesmu za crvenu armiju, koja svršava refremom: mi smo militaristi, mi smo zaštitnici rada!

Vojnička disciplina u kretnjama!

Najzabavnije su a ujedno i najviše umjetnički djeluju satire na savremene događaje.

Boljševici su pronašli novi oblik da nadomješte krštenje: oni »oktobriraju« svoju djecu. Djeca dobivaju najčudnovatija imena kao Maja, po mjesecu maju, Oktobra po oktobru, Elektrifikacija, jer je elektrifikacija potreba dana, Traktora, jer se pomoću traktora nadaju naglom razvitku gospodarstva, Kim, koje je nastalo iz početnih slova od komunističke omladinske internacionale, Ninel, djevojačko ime, nastalo izvraćanjem imena Lenin.

Izvađa se mala epizoda, nazvana »oktobriranje«.

Jedan mladi radnički par, koji se naziva nepartajičnim, ali koji računa na prednosti sa sviju strana, dobio je prvo dijete i sada ga oktobrira. Tvornica, u kojoj je oboje zaposleno, preuzela je kod oktobriranja kumstvo, te pošalje k svečanom činu u stan bračnog para pet drugova kao izaslanike. Otac i mati iskitiše se komunistički. Majka je imala na glavi kričeći crveni rubac, otac kaput iskićen svim mogućim slikama Lenina, Trockog, Frunsea, Stalina i drugih.

»Dakle, mi smo ovamo došli, jer je naša crvena tvornica odlučila, da dijete, revolucionarno dijete prozove imenom Marata, na spomen velikog junaka francuske revolucije Marata.«

Majka je zaviknula od užasa.

Otac joj šapne, da se umiri, i pogleda na dar tvornice, lijepo sukno za dijete.

Majka se umiri.

Izaslanici se oproste.

Da li se konačno smije pojaviti svećnik, koji već čitavi sat čeka u tihom zakloništu, upita tetka.

Majka smjesta strgne crveni rubac sa glave, otac zatvori svoj kaput tako, da su nestale sve slike i crtarije, — otvaraju vrata od zahoda sa poklonom i unakrštenim rukama i umole svećenika, da uđe u sobu. Isto tako i oba kršćanska svjedoka, koji su na istom mjestu čekali. Dugo se križaju i ljube svećeniku ruke.

Za krstionicu služi kuhinjska kablica. Međutim pripovijeda žena svećeniku, kako su je boljševici prisilili na oktobriranje djeteta i u kriještećem plaču dodaje: »Ti psi nazvali su moje dijete Mara.«

»Mara!« grdio je svećenik, »Marat je bio razbojnik, lump. Nikada ne će kršćansko dijete biti kršteno i dobit ime Mara«.

Svi se savjetovaše kako da se dijete nazove.

Da boljševici ne primjete da se dijete zove drugačije nego kako su ga oni nazvali, tražilo se ime, koje bi zvučilo slično kao Mara. Svaki predlaže: Tara, Rata, Arta, Marta, dok se konačno svi ne slože za jedno ime. Samo ga majka ne će. Otac prijeti, ako odmah ne zašuti da će je ispljuskati. Majka se primiri.

Započinje ceremonija: pjevanje, križanje i krštenje djeteta. U samoj sredini svetoga čina otvore se vrata i uđe komunista, koji je zaboravio svoje kaljače.

U sveopćoj zabuni snašao se jedino otac, koji je raskopčao svoj kaput te su komunistički crteži postali opet vidljivi. Time svršava scena.

Satirični seljački teater

Kada sam došao u Seljački dom, u kome svaki seljak dobiva savjete, pouku i pomoć, bili su referati gotovi i započeo je drugi šaljivi dio. Na prazničkim skupštinama uvijek i šaljivi dio.

U Seljačkom domu igraju diletanti neku seljačku komediju.

O tome ću da vam pričam. Ne vjerujem da je na mene ikakva knjiga, ikakav razgovor mogao ostaviti takav dojam kao ta komedija.

U selu gospodari neki bogati seljak kome je uspjelo da ga izaberu za pretsjednika seoskog sovjeta. Samovoljno postupa sa siromašnim seljacima, jednom uskraćuje prava a drugom ih daje jer je njegov ljubimac, upotrebljava tuđi novac da sebi kupuje strojeve i tako dalje. Pokrajinski sovjet pošalje revizorku jer se jedan seljak potužio. Revizorka treba da pregleda knjige. Seljaku je to vrlo nezgodno.

»Kako može žena biti revizorka?« viče on na nju. »Daj mi tvoju cedulju.«

Ta »cedulja« je ovjerovljena isprava, koja u Sovjetskoj Rusiji igra veliku ulogu.

On sam ne zna čitati i daje »cedulju« pisaru da mu je on pročita. On se češe po glavi i njegovo lice prima lukavi izgled.

»Je li gore broj?« pita on pisara.

»Nije«.

»Vidiš, ja sam odmah znao da ti nisi prava revizvrka, jer inače bi na cedulji bio broj. Službene isprave imadu uvijek broj a pošto na tvojoj cedulji nema broja to si ti lažna revizorka«.

Žena hoće da odgovori.

»Šuti«, viče on, »ako se usuđuješ govoriti kada ti ja, pretsjednik seoskog sovjeta nisam podijelio riječ«.

Onda naredi da dozovu seljaka, koji se pritužio.

Seljak upada pijan.

»Ti si mi pravi tužilac«, govori pretsjednik sovjeta sa dostojanstvenim licem. »Tužiš me i onda se napiješ kao svinja, samo radi toga jer te to veseli, ti tužioče«.

»Da, imaš pravo«, veli seljak, »ja sam se napio, ali ja se nisam napio jer me to veseli nego što sam zdvojan radi gazdinstva kakvo je u selu a koje si ti skrivio«.

I seljak prilazi pretsjedniku seoskog sovjeta i hoće da ga primi za ramena.

»Piši u protokol«, nalaže pretsjednik sovjeta pisaru, »tužilac me napao«.

»Da, kmete, piši to«, zapliće pijanac, »ali zapiši također, da milostivi gospodin kupuje mašine za naše novce«.

»Milostivi gospodin« sagiba se uhu pisara.

»To ne upisuj, to o mašinama izostavi«.

Na kraju zapovijeda seoski silnik da seljaka odvedu u zatvor.

Ostali se seljaci dogovaraju što da učine sa pretsjednikom.

»Ima prava«, viče jedan.

»Gdje?« pita drugi.

»U Moskvi«, odgovara prvi.

»Moskva je daleko. Pretsjednik sovjeta ima vlast dakle ima i pravo. Pravo je ovdje u selu«.

»Da, brate, Moskva je daleko«.

Morao sam pomisliti na rusku poslovicu kada sam slušao seljake:

»Do boga visoko, do cara daleko«.

Začuđava da sovjetska vada dopušta ove satiru kad se zna kako je cenzura stroga. Ali ima u tome znak mudrosti. Satira kao društveno-pozitivno sretstvo objektivira nezadovoljstvo pojedinca, pomiče ga na plohu zajednice i nezadovoljni, utješen da ne trpi sam, nalazi smijeh, koji ga oslobađa tereta i volju za zajedničko djelo. Naravno da satira ima i funkciju da rastvara društvo i revolucioniše. To ovisi o tome da li ona razotkriva pojedine pojave ili kristalizira pojave sveopćeg truleža.

Cenzura, književnici i nova literatura

Neki znakovi pokazuju da je cenzura u sovjetskoj Rusiji postala blaža. Ruski pisac nije nikada znao za vrijeme u pojem ne bi bilo cenzure, samo je, kako reče Lunačarski, prije bila ona u prilog manjine protiv većine, a danas je upravljena prema interesima većine i protiv manjine.

Bitno je kod cenzora, da stalno pokušava proširiti krug svojih dužnosti, te nastoji u sebi usredočiti čuvara države i suca umjetnosti. On uvodi nemoguće kriterije, pronalazi da je neka knjiga previše sentimentalna, druga odviše mistična, treća malograđanska pa je zabrani. Jednom piscu prigovara, da u svom djelu govori odviše o ljubavi, drugom da nije dosta snažno opisao građanski rat.

I našem prijatelju Egonu Erwinu Kischu učinila je ruska sovjetska cenzura jednu psinu. Kisch je napisao priču u kojoj pripovijeda o nekom malograđaninu, koji se je, nemajući stana u Wienu, naselio u jedan željeznički vagon. Naskoro se razvio u sitnog buržuja, te ovako grdi boljševike: ja već znam, zašto ti boljševici žele doći na vlast, samo zato, da mi mogu oduzeti moju kućicu.

Cenzor, ozbiljan čovjek, nije razumio rečenicu punu humora, te ju je križao.

Pirandellove komedije ne smiju osvanuti na ruskom jeziku, jer ih cenzura zabacuje kao mistične. Tajrov, koji je htio izvesti »6 lica traže autora«, morao je napustiti svoju zamisao. Djela kao »Lohengrin« i »Majstori pjevači brisana su sa repertoara. Osobito se jako proga-

njaju djela sa filozofsko-idealističkom tendencijom, jer da ona stvaraju zbrku i zastiru pogled za socijalnu podlogu stvarnosti. Medju ostalim, otpušteni su sa ruskih univerza svi profesori koji su zastupali idealističku filozofiju. Pritužiti na cenzuru može se čovjek jedino kod centralnog komiteta partije. U zadnje se vrijeme cenzura ublažila. Jedan cenzor, koji je i sam komunistički pisac, pričao mi je, da je od 2000 knjiga bila odbijena samo jedna i to je bila drama... Lunačarskoga. Kako vidite, cenzura pogađa isto tako komesara kao i malog nepoznatog spisatelja.

Cenzura novina provađa se strogo. Novinarima se dozvoljava samo kritika pojedinih zlih stanja. Kritika velikih poteza unutarnje i vanjske politike zabranjena je i onemogućena čim se pojavi. To ne nalažu samo revolucionarne mjere sigurnosti. Uvađanjem politike NEP-a i odlukom, da se dozvoli investicija stranog kapitala u Rusiji, nastao je razvoj, koji je nužno morao izazvati opreke između vladinih interesa i interesa većine radništva. Pitanje je samo u tome, što je državno-politički bolje, dati nezadovoljstvu ventile ili ventile zatvoriti. Jedna radnička vlada trebala bi da traži živu kritiku svih suradnika.

Sovjetska vlada ne podnaša nikakovo rovarenje protivničkih partija. Organizacije građanskih partija zabranjene su isto kao i organizacije menjševika, social-revolucionara i anarhista.

Na čudnovati način osvećuje se Rusija onim piscima, koji su emigrirali te u svom egzilu rade protiv sovjeta. Djela tih ljudi ne čitaju se, njihova se imena uopće ne spominju. Čini se, kao da emigrante, pripadali oni bilo kojemu staležu, u Rusiji niko ne voli. Ljudi najrazličitijih političkih načela slažu se u osudi: da su emigranti napustili Rusiju i tako počinili pravo izdajstvo, jer se bježati ne smije.

Kako se odnose mladi pisci prema preokretu? U početku su svi bili pjevači himna proleterskoj revoluciji,

njihove su pjesme bile koračnice crvenih gardista, njihovi su naslovi dnevna propaganda i agitacija. U vrijeme politike NEP-a nadošla su prva razočaranja i gubitak iluzije. U svečanim danima revolucije bio je čovjek — ili se barem takovim pričinjao — dobar, proleter, čudoredno više biće, vjesnik i lučonoša novoga vremena, jednom riječi, bio je bog na zemlji. Svagdašnjica je ljude naučila gledati i malo njih je našlo pravi odnos prema stvarnosti. Oni nisu razumjeli, da dobro i zlo nisu pojmovi za borbu gomile, da, ako je ovaj ili onaj pojedinac u mnoštvu pokvaren, da gomila unatoč toga može biti u pravu i ići dalje putem ideja, koje donašaju budućnost. Oni, koji nisu mogli uporedo ići ostali su u okovima stare tradicije; san o novom čovječanstvu bio je uništen i zbunjeni nisu znali o čemu bi pisali. Često su počinjali samoubojstvo. Drugi su se odali mistici i nisu čeznuli za stranim zemljama, nadajući se tamo »čudu«. Tim očajnicima pripadao je i Jesenin, veliki liričar nove Rusije. Mrzio je grad i ljubio je selo, ali ono nije ljubilo njega niti njegove pjesme. A što su ga građani voljeli, bilo mu je ravnodušno. Otputovao je u zapadnu Evropu nadajući se da će tamo naći nov smisao svom životu. Kada su mu se i te iluzije razbile vratio se natrag umoran i bez nade. Dalje više nije htio niti je mogao i učinio je kraj svome životu. Zar nije zanimivo, da tog pjesnika čita mnogo mladih revolucionera, da se u školi opaža, kako njegove pjesme leže skrivene ispod marksističkih udžbenika? Njegov je grob stalno ukrašen cvijećem i kroz nekoliko tjedana bila je tamo postavljena straža, jer su na taj grob dolazili umorni od života, da se na njemu ubiju.

U svom članku »U spomen Sergeju Jeseninu« piše Trocki:

»»Njega je pobijedila okrutnost stvarnoga života. Na 27 decembra 1925 uvidio je pjesnik svoj pad bez izazivanja i prekora. Treba kazati nekoliko riječi i o vanjskoj formi koju je Jesenin prihvatio, jer on nije jednostavno iz dopadnosti uzeo oporan i surov način nego ga je upi-

jao iz vremna, koja su bila sve prije nego nježna i mekana. Skrivajući se pod maskom svadljivca, i plaćajući joj unutrašnji tj. neslučajni tribut, bilo je biće Jesenina neiskusno i daleko od svijeta. Ovo posljednje nije rečeno kao hvalospjev njemu, već je ova neiskusnost bila uzrokom zašto mi izgubismo Jesenina. Mi ga ne prekoravamo zbog te neiskusnosti, ta zar bi bilo moguće, da najlirskijem pjesniku sviju pjesnika, kojega nismo znali za sebe zadržati, još i nakon svega toga što predbacu jemo!

Naše je vrijeme oporo, moguće najoporije u povijesti takozvanog civiliziranog čovječanstva. Revolucioner, koji se rodio za ovaj decenij, ovladan je fantastičnim patriotizmom svoje epohe. Jesenin nije bio revoluvionaran. Autor »Pugačova« i »Balade 26« bio je duboki lirik. Naša epoha nije lirska. To je glavni uzrok zašto je Jesenin tako rano i svojevoljno ostavio nas i našu epohu. Neko je kazao, da svako u sebi nosi spiralu svoje sudbine, koju život namotava do kraja. To je samo djelomično istina. Stvaralačko pero Jesenina, stiglo je namatajući se do granice epohe i tada je puknulo. Njegova se lirska spirala mogla razviti do kraja samo pod harmoničnim uvjetima, da je mogao živjeti među sretnim i sređenim ljudima, koji znadu samo za prijateljstvo, ljubav i suosjećanje.

Nakon sadašnje epohe u kojoj ljudi još skrivaju jedan od drugoga svoje unutarnje i neumoljive borbe, doći će druga vremena i to takova, koja će biti pripravljena borbom, koja vlada. Ličnost čovjeka ponovno će uskrisiti a s njom i lirika. Revolucija će svakom čovjeku izvojevati ne samo pravo na kruh, već i na liriku«.

★

Pozabavio sam se jednim građanskim piscem.

»U početku smo naivno vjerovali«, reče mi, »sada i odviše dobro znamo i ovo znanje slabi u nama stvaralačku snagu. Manjka nam jedan novi temelj«.

»Pa ovdje se gradi novi temelj«, dobacio sam.

»Mi na ovo vrijeme i na ovaj pokret gledamo kao na konac stare epohe, a ne kao na početak jedne nove«.

»Vi ste prijatelj Brjusova, a Brjusov je bio komunista do svoje smrti«.

»Brjusov je na poseban način postao komunista. On je držao, da umjetnik mora biti jedan od najhrabrijih, da mora stupati na čelu. I kako je komuniste smatrao za najhrabrije pridružio se njima«.

Uz ovakove »građanske« pisce postoji čitav niz raznih autora (ponajviše onih koji su u inozemstvu bolje poznati) koji nisu partijski komunisti ali smatraju revoluciju potrebnom i pozdravljaju je. Njih nazivaju »popučkima«, — suputnicima. Među njih se ubrajaju Erenburg, Babelj, Pilnjak i Sejfulina. Niko ne može posumnjati da su upravo ti pjesnici bili odlučujući duhovni pioniri ruske revolucije i da su najosvjedočenije radili za sovjetsku uniju, pa ipak ih »čisto proleterski pjesnici« strastveno pobijaju. Nama su poznate slične pojave i u Njemačkoj. Na nikoga se ovdje toliko ne nabacuje blatom, nikoga se tako često ne naziva izdajicom i kontrarevolucionerom kao onoga, koji duhovno stvara, koji služi revoluciji i socijalizmu ali pri tom ipak sačuva slobodan pogled, samoodgovornost i svoj kritički stav. Ukratko, onoga, koji ostaje vjeran svojoj ideji, a da za to ne doprinaša žrtvu svog intelekta. Proleterski su pisci udruženi u organizaciji »Vap«. Oni češće nose u džepovima partijsku knjižicu i polemičke sposobnosti u peru nego li duh u glavi i talenat u stvaranju. Oni su odlično sposobni za funkcionare, tajnike, uredske činovnike, propagatore teza i u svom poslu gorljiviji su i »revolucionarniji« od samih istaknutih vođa. Unatoč toga ne može ih se sve strpati u jednu vreću. I među njima imade velikih talenata, ljudi, koji iz dobrovoljnog samoograničenja, iz žilave srčanosti i discipline vjerno pripadaju partiji. Ovamo se ubrajaju Gljebov, Lebjedinski, Bijedni, Kiršon i Bezimenski.

Proleterski pisci protivni su mišljenju, da u prelaznoj epohi nije moguća proleterska umjetnost, kako to tvrde Trocki i Voronski. Oni kažu, da se danas još ne može vidjeti kako će dugo potrajati ova prelazna epoha. Isto tako kako je rasla građanska umjetnost nastaće i proleterska.

U Sovjetskoj Rusiji posvuda se otvaraju škole u kojima se uče temeljni principi proleterske umjetnosti.

»Kako podučavate u tečajevima?«, upitam jednog proleterskog pisca.

»Tražimo događaje revolucije i promatramo ih onako kako ih gleda marksist, naglašavajući stalno ulogu komunističke partije«.

»Zar doista mislite, da ćete na taj način stvoriti umjetnička djela?«

»I djela građanskih pisaca prožeta su građanskim principima«.

»Bez sumnje, jer građanski pisac donaša građansku atmosferu sobom kao tradicionalnu baštinu, ali svjesno je ne pojačava nijedan veći građanski umjetnik. I zato mi Vaši principi izgledaju krivi. Ako su proleterski životni zakoni postali »prirodnim« stvarnostima, tradicijom, koje pojedinac prima, a da u njih ne sumnja, može li u takovim djelima nastati prava proleterska atmosfera?«

»A kakovo je Vaše mišljenje, vjerujete li u proletersku umjetnost?«

»Upravo sam kazao što držim u nekom djelu proleterskim a što građanskim: auru. Ali ono posljednje u umjetničkom djelu živi s onu stranu kosmosu. Nemojte misliti, da ja ne dozvoljavam agitaciju u umjetničkoj formi, ja i sam radim na tomu; dva govorna zbora, koje sam ja moguće od prvih u Njemačkoj pisao, pripadaju tomu. Umjetnik agitator koješta propušta te kao i partijski agitator ne dopušta »pravo« drugoga. Uvedemo li pojam

»umjetničko djelo« tada je u njemu specifična svestranost i mogućnost svakoga puta, sila zbog koje svaki čovjek radi kako radi i svaki događaj je takav, kakav je. Tim još nije ništa rečeno o umjetničkoj neutralnosti. Pravi umjetnik je onaj, koji ne dozvoljava da jedna ideja imade prednost pred drugom. To su znali već i stari Grci ili možda držite Sofokla i Euripida za neutralne?«

★

Danas me je posjetio jedan mladi književnik i pričao mi o čudnovatoj dogodovštini iz vremena građanskog rata. Neka crvena četa ulovila je na Kavkazu, gdje je i on živio, tri razbojnika, koja su pripadala plemenu Čečena. Suđeni su na smrt. Vojnici, koji su ih morali strijeljati bili su također Čečeni. U momentu, kada je časnik izdao zapovijed za pucanje povikaše razbojnici: »Sve će vas stići krvna osveta ako nas ubijete«.

Nijedan se vojnik usprkos svim prijetnjama časnika nije usudio pucati. U općem metežu uspjelo je dvojici razbojnika pobjeći a trećega ustrijele drugi vojnici.

»Zar ste Vi prisustvovali egzekuciji?«, upitam ga.

»Da, bijednik je cvilio, plakao, vikao, uzbunjeni vojnici pucali su slabo, konačno ga se moralo revolverom ustrijeliti«.

»Da li je taj godađaj odlučno uplivisao na Vas?«

Gledao me je bez razumijevanja.

»Najprije sam se mnogo smijao skanjivanju vojnika i bijegu razbojnika... čovjek je zaokupljen vlastitim brigama... došli su bijeli, došli su crveni... čovjek je stalno u opasnosti... uvijek je gladan... takav događaj djeluje samo površno...«

Posjet kod Radeka

Radeka sam posjetio u Kremlu. On stanuje u dvije male sobe prijašnje kavalirske kuće. Knjige su nagomilane na stolovima i na podu a nad knjigama su novine iz svih zemalja. Govorili smo o njemačkoj revoluciji.

»Njemački radnik je postao skeptičan« veli Radek, »on više ne vjeruje vođima. Ja ne izuzimam ni komunističke vođe. Kod hamburškog ustanka se Thälmann držao junački. Radi toga je sada iznimka.

»Kako mislite o razvoju u Njemačkoj«, pitam ga.

»Za sada se o borbenom zaoštravanju ne može ni govoriti. U godinama 1919—1923 je antanta izigravala radnike protiv države i državu protiv radnika. Otkada je antanta investirala velike kapitale u Njemačku više to ne čini. Ona ima interesa da se održi »mir i red«. Indiferentnost kod velikih masa radnika još nije prebrođena. Moguće će se još pojačati i stvoriti situaciju u kojoj će kontrarevolucionarne parole, pod maskom revolucionarnosti, naći pristaša.

Govorili smo o razvoju mlade literature u Sovjetskoj Rusiji.

»Vidim mnoge talentovane književnike koji pišu knjige, koje za ovo vrijeme imaju vrijednosti. Ali onda su iscrpljeni, opetuju se u slabim pokušajima i njihova slava blijedi. Upadan primjer je Lebedinski, koji je napisao zaista dobru knjigu: »Sedam dana«.*)) Što je poslije pisao

*) Izašla na našem jeziku u izdanju Biblioteke Savremenih Pisaca, Zagreb, Trg Kralja Petra 11.

bilo je mršavo i beskrvno. Nema likova koji ostaju u pameti. Od mlađih, koji ovdje žive vidim jednog, koji ostale nadmašuje: Babelja. Taj je doživio revoluciju i stvara iz obilja svojih iskustava. Kako su sjajne njegove priče iz Budjonijeve konjice! Uostalom je samo jedan sa tim pričama nezadovoljan a to je sam Budjoni. On bi htio da je Babelj prikazao vojnike kao da su svi čitali Marxa a ni jedan da nije imao triper. Ali nažalost je često obratno... Sa mladim njemačkim piscima ne znam što bih počeo. Njemački radnički književnici, koji su izašli iz proletarijata, ne vrijede mnogo«.

»Meni se ne dopada oholo dijeljenje između književnika, koji su proizašli iz proletarijata i književnika, koji su pridošli proletarijatu«, odgovorim. »Ima farizejštine u tome. Ko je bio proleter: Liebknecht ili Noske, Luxemburgova ili Auer?«

Opet smo govorili o politici. Sa začudnom stvarnošću posmatra Radek objektivne poteškoće njemačke revolucije.

»Tačno je što mi Heilmann 1919 rekao: U nuždi vi možete lokomotive ložiti drvetom. Kad bi to mi pokušali bijedno bismo svršili«.

Radek vjeruje u ponovno bujanje nacionalne misli. On drži da je moguće da dođe do sporazuma između nacionalnih i revolucionarnih elemenata i da ta kuriozno sastavljena armija povede jednoga dana rat na Rajni.

Čovjek bi se mogao nasmijati Radekovom mišljenju kad ono u svojim posljedicama ne bi bilo porazno za njemački radnički pokret.

★

Jučer na večer posmatrao sam šaljivu stvar.

Trebao sam sa jednom ženom ići u teatar. Kad sam došao k njoj nosila je lijepu opravu. Ispričala se i za nekoliko časova povratila u drugoj opravi, koja je trebala da markira proletersku odjeću.

Ovdje se pokazuju klice jedne lažne proleterske kulture; opreka između ideološkog zahtjeva i privatnog života. Ljudi vole lijepu odjeću i malo luksusa ali prema vani se svi prave kao da to nije slučaj. Mislim, da će prije ili kašnje ideološki zahtjevi, koji su zamišljeni bez kontakta sa životom, morati da kapituliraju pred elementarnim snagama individualne i kolektivne duše.

Duhovne oholosti intelektualaca je nestalo. Ali zato se kod intelektualaca zapaža smiješno nastojanje, da izgledaju kao manuelni radnici i primaju vanjske forme proleterskog života, što više i u odijevanju.

Morao sam pomisliti na svog druga iz zatvora Wollenberga, prijašnjeg ofisira, čije je odijelo jednog dana imalo valjda dvadeset rupa. To mi je bilo sumnjivo i konstatirao sam da su rupe usječene nožem.

»Zašto to činiš?« pitao sam ga.

»Moja je dužnost da svom životu dadnem proleterske oblike«, bio je patetički odgovor.

Trocki, antisemitske struje

Osoba oko koje se najviše u Sovjetskoj Rusiji bore je Trocki. Ni jednog čovjeka toliko ne napadaju kao organizatora revolucionarne vojske. Na godišnjicama crvene armije anonsiraju novine sve knjige koje se njom bave. Ni jedno djelo Trockog se ne spominje. Na svim skupštinama slavi se stvaralac crvene armije, on se zove Frunze, nasljednik je Trockoga. Na jednoj skupštini u Moskvi dogodilo se slijedeće. Govornik je spomenuo poznati citat Trockoga: »Mi moramo samljeti granit nauke«. Prepao se i produljio: «....kako je rekao naš veliki Frunze«.

»Zašto ne govorite?« pitali su Trockog u doba najoštrijih sukoba.

»Ja sam potpuno zdrav i ne trebam dopust«.

»Što košta vozna karta za Kavkaz?« pitao ga je jedan pristaša Zinovljeve grupe.

»Ja ću morati da platim cijelu kartu, vi ćete imati popust, kod putovanja u grupama je cijena niža«.

Slušao sam Trockog kad je govorio na jednoj skupštini u čast Sun-Yat-senu. Velika dvorana strukovnog doma, prijašnjeg plemićskog kluba, bila je potpuno puna. Upada množina istočnjaka. I tri stotine kineskih studenata i studentkinja je ovdje. U predvorju su priredili izložbu kineskih odijela, umjetničkih rukotvorina i svakom priznanju vesele se kao djeca.

Skupštinu vodi Joffe, iza njega govori Radek, vrlo duhovito, poantirano, dosjetljivo. Onda kineski general Feng, poznati vođa revolucionarnih četa.

Kada se pojavio Trocki, burno pljeskanje. Trocki prilazi govornici, naklanja se jedamput i ostaje uspravno stajati naglašenom ukočenošću usprkos minute dugog pljeskanja. Energiju toga lica ne umanjuju očale. Kosa mu je prosijeda. Kad počinje govoriti, osjeća se, sad govori velik govornik, kod kojeg se sintetički isprepliću strastveni temperamenat i logična jasnoća. Tog čovjeka nije istrošila revolucija. Svaka rečenica pokazuje, da je s njom rastao, svejedno da li objektivno ima pravo ili ne. Malo ličnosti revolucije posjeduje jednako univerzalno obrazovanje kao on. Bilo da o kojem problemu politike, ekonomije, literature piše ili govori uvijek to čini temeljitim znanjem i originalnim pogledima. Tako je poletan način njegovih misli, da ga slušalac slijedi bez kritike i istom kašnje se javljaju sumnje.

Trocki govori o Sun-Yat-senu.

Njegov govor je velika prijetnja Engleskoj, evropskm imperijalizmu.

»Ako ko napadne Kinu, Kina će uza se naći Rusiju. Sudbina Kine vezana je sa Rusijom. Govori se da smo htjeli osvojiti Mandžuriju, mi nismo tako skromni. Mi hoćemo«, završava on uz burno odobravanje dvorane, »da osvojimo cijeli svijet«.

Trocki je rođeni Jevrejin, ali se nigdje ne čuje protiv njega nikakav antisemitski ispad.

Antisemitizam, pitate Vi, zar ga ima u Sovjetskoj Rusiji?

Da, i Sovjetska Rusija pozna antisemitske struje, samo ih za razliku od zapadne Evrope vlada pobija.

Ako ko govori sa građanima često će čuti da su najveći korisnici NEP-a Jevreji. U državnim trustovima da su vodeći položaji zaposjednuti od Jevreja. Vladini ljudi su mi kašnje dokazali, da je to mišljenje netačno, procenat Jevreja prema Rusima je neznatan. U prvim godinama revolucije bili su za trustove potrebni stručnjaci i njih se uzimalo iz krugova prijašnjih bankara, koji su zaista većinom bili Jevreji.

Nije se znalo da sam i ja Jevrejin, pa sam često u privatnom razgovoru čuo antisemitske primjetbe. Jedanput su mi pričali priču, koja ne mora biti istinita ali je i kao izmišljotina poučna: Jednu su djevojku snubila tri mlada komunista. Treći je otpao a od ostale dvojice jedan je bio Jevrejin i za njega se ona odlučila. Drugi je počeo piti i zapustio se. Jednog dana ga susretne treći. »Ti hoćeš biti komunist«, poviče na njega, »a radi jedne djevojke se opijaš i zapuštaš partijski rad«.

»Ah, druže«, odvrati ovaj, »djevojka ovamo, djevojka onamo, ali da joj je miliji Jevrejin od mene, to ne mogu prežaliti«.

U vrijeme građanskih ratova nije bilo bijelogardističkog ustanka koji nije ujedno imao pogromski karakter.

Pavlov i njegova nauka o reflleksima

Pitate li kojeg ruskog komunistu o Ivanu Petroviću Pavlovu, nasmiješiće se: »Pavlov«.

Taj slavni svjetski učenjak uživa u Rusiji neku izvjesnu blagodat eksteritorijalnosti. Svako znade da je on protivnik komunista i da u svojem institutu ne će studente da naslovljuje sa »drugovi«, već sa tradicijonalno »moja gospodo»; da on u svojim tečajevima prikrivenim riječima neprijateljski kritikuje marksizam. Sovjetska vlada pomaže njega i njegov institut zamašnim novčanim sredstvima, daje mu svaku pomoć za njegova istraživanja.

»Može on«, rekao mi je Lunačarski, »da misli što ga je volja, svojim rezultatima podupire on saznanja marksističke znanosti«.

U čemu je ogromna zasluga Pavlova? Do 1900 godine bijahu sve metode za studij psihičkih funkcija subjektivne, prijeporne, nestvarne. Pavlov je uveo eksperimentalno, znanstveno utvrđene stvarne istraživalačke metode, koje su bile kao sredstvo poznate do tada samo u fizici, kemiji, biologiji. On je posmatrao postojanje dviju vrsti refleksa: uslovljeni i prirođeni. Studijem velikog mozga došao je do toga, da prihvati da svi refleksi (za laike je možda razumljivija riječ psihičke pojave) stoje u vezi sa velikomozgovnim hemisferama vrhovnih dijelova centralnog nervnog sistema. Drugim riječima: sve psihičke funkcije zavise od velikog mozga. Pavlov nije posmatrao veliki mozak kao sjedište tajanstvene duše, već kao organ, u kome otječu refleksi.

Kad se opečem na plamenu, trgnem se natrag. Taj je refleks prirođen, neminovan. Kasnije, rezultirajući iz sume mojih iskustava, pojavljuje se uslovljeni refleks. Kad se primjerice moja ruka približuje plamenu, trgne se natrag, a da ga se nije ni dotakla.

Pavlov usvaja, da postoje samo tri prirođena refleksa: refleks glada, refleksi spolnog nagona, refleks straha, nazvan također refleks obrane. Ostali su psihološki komplicirani refleksi uzgojeni, uslovljeni, bezuslovno razvijeni na osnovi prirođenih.

U lenjingradskom Pavlovljevu institutu prave se eksperimenti o refleksima glada, budući da se njegove pojave mogu najpotpunije, najnekompliciranije, najjače opažati. Objekti su u Rusiji za te pokuse psi.

Kad jedem kruh izlazi slina. Izilaženje sline prirođen je refleks.

Kad smo gladni i vidimo kruh poteče slina. Taj je refleks uslovljen, kao funkcija vezan uz veliki mozak.

Taj se refleks može proizvesti i drugim sredstvima, osim opažanja jela.

Pokus: Psu se prinese hrana, istovremeno se proizvede neki glas. Polagno se pas navikne na to, da dovodi glas i hranu u vezu.

Nakon nekog vremna može se opaziti refleks glada i onda, kada samo taj glas odjekne, a da se hrana ne prinosi.

Kako se dolazi do tog opažanja, bit će ovdje samo napomenuto. Psu se kroz prorez uvodi cjevčica u slinovnicu. Da li slina teče i u kolikoj mjeri, može se pročitati na jednoj skali pomoću jednog aparata za mjerenje.

Drugi pokus: Hrana bude pružena, istovremeno se upali jedna elekrtčina žarulja. Poslije nekog vremena primjećuje se, da refleks glada nastupi, kad se samo žarulja zapali.

Da se utvrdi mogućnost diferenciranja jednog psa, čini se slijedeći pokus. Naravna se jedan metronom, da udara na pr. 38, 62, 84, 108 puta u minuti. Kada metronom udara 62 ili 104 puta u minuti. dobija pas hranu, kad udara 38 i 86 puta, ne dobije ništa. Iza nekog vremena se opaža, da kod 62 i 104 udarca nastupa refleks glada, kod 38 ili 86 udaraca ga nema.

Mogućnost diferenciranja psa spram vanjskog svijeta mnogo je veća nego kod čovjeka. Pas razlikuje jednu osminu tona, pokusi su to dokazali. Čovjek toga ne može. Nasuprot toga pas ne može da na jedan podražaj sintetički reagira. Poveže li se, na primjer, neki određeni podražaj tona s podražajima svjetlosti, boje, zvuka, reagiraće pak također onda ako je jedan od podražaja druge boje (na pr. crvene mjesto modre), jednog drugog titranja nego obično. Sintetička je mogućnost kod čovjeka izvanredno razvijena. Svakog trenutka prima čovjek sumu podražaja. Sretnem li nekog stranog čovjeka primam podražaje sluha, njuha i t. d. Iz sinteze sviju uzročnika izlazi jedan kompliciran refleks. Općenito jaki podražaj proizvodi jaki refleks, slabi jedan slabi refleks. Samo neurastenici i histerici čine iznimku, kod njih proizvode slabi podražaji jaka djelovanja, a jaki podražaji slabe učinke.

I riječi i predodžbe proizvode uslovljene reflekse. Jake riječi jake, slabe riječi slabe. (Misli se na odnos podražaja riječju i spolnog refleksa. Primjerice kod erotskih dosjetaka ili erotičke fantazije).

Vezanje refleksa na velike hemisfere dokazuje Pavlov jezovitim sredstvom vivisekcije. Pavlov je utvrdio, da različiti dijelovi velikog mozga reagiraju na podražaje tona, šuma i boja. Odstranimo li dio mozga, koji reagira na podražaj boja, tada će operirano pseto, pokazujemo mu li jednu određenu boju, na koju je prije nastupao refleks glada, biti spram ove neutralizirano.

Uzima se, da su istraživanja Pavlova za filozofiju od odlučujućeg značaja. I za pedagoge, političare, suce,

umjetnike, ona su od važnosti. Ko je razmislio o rezultatima Pavlova, taj razumije smisao nebrojeno puta ponavljanog očenaša, molitve, krunice i t. d.

Na temelju nauke o uslovljenim i neuslovljenim refleksima, morala je da nastane iz temelja nova pedagogija.

Odlučna saznanja Pavlova već je nagovještao jedan njemački folozof, najveći psiholog prošlog stoljeća: Friedrich Nietzsche.

Nacionalno oslobođenje, djeca

Nit najnepovoljniji kritičari Sovjetske Rusije ne mogu da mimoidu dvije pojave: silan razvitak pojedinih nacija, a isto tako veliku skrb za mladež.

Samo nestručnjaku može izgledati paradoksno kad tvrdim, da nacije kao kulturne i jezične zajednice imaju jedino u socijalističkim, a nipošto kapitalističkim zemljama mogućnost razvitka i napretka. Međutim, naučenjake to ne iznenađuje, jer u kapitalizmu stvarno nacija kao cjelina i ne postoji. Manjina je nosilac državne i gospodarske vlasti u državi. Ta nacionalna manjina koči razvitak nacionalne većine. Kapitalistička država ima dakle u svojim vlastitim granicama problem manjine i većine i to u sasvim drukčijem obliku, nego što bi uistinu htjela da ga ima.

U Sovjetskoj Rusiji su mnogi narodi, koji su bili ugnjetavani od carističke staroruske nacionalne države, tek danas ponovno otkrili svoje osebujno lice, našli svoje stare literature, umjetnost, prirodne odnose. Ovdje je postala stvarnošću ideja internacionalizma, oslobiditi naciju i time svladati nacionalizam. U leningradskom etnografskom muzeju razgovarao sam s jednim kustosom, koji mi je otvoreno rekao, da je antiboljševik ali da također i on mora da priznaje njihove ogromne zasluge u nacionalnom pitanju.

Stoljeće djeteta, dugo vremena je bilo modno geslo zapadne Evrope. Ah, bilo je to samo moda, a ko je čitao statistike smrtnosti djece, tuberkuloznih i umrlih od glada, uvidjet će odmah, da u zapadnoj Evropi stoljeće djeteta pripada djetetu bogatog oca.

Svaki grad Rusije ima dječje domove, koji su gotovo samostalno upravljani od djece. Služinčadi tu nema. I u kuhinjskoj službi mijenjaju se dječaci s djevojčicama. Đačko vijeće nadzire gospodarstvo, a jedan učitelj mu je dodijeljen kao delegat. Učiteljsko vijeće savjetuje se u pedagoškim pitanjima, a jedan učenik među njima kao delegat zastupa učenike. Samostalnost djece ne smije da se krnji, već je valja razvijati. Sovjetska Rusija preuzela je najbolje rezultate Montessori-škole i drugih pedagoških instituta. Ovi su dobro poznati, pa ne treba da ih izlažem. Dozvolite mi, da vam ispripovjedim jednu malu dogodovštinu.

Znadete, ja više volim stvarne epizode, nego li teoretska opisivanja:

Kućni red, koga su odredila djeca, brani im nošenje kapa u zgradi. Jedan učitelj nađe jednoga dječaka u hodniku s kapom na glavi, i surovo mu je skine s glave. Dječak ga oštro pogleda.

»Što to radite. ja nisam Vaš kmet, vi ste me povrijedili«. Dječak sazove sud, koji je sastavljen od samih učenika. Svjedoci budu ispitani i sud zaključi: Dječak nije imao pravo, jer je ostavio kapu na glavi i on je zbog toga ukoren, ali također držanje učitelja je krivo, jer on nema prava, da bez opominjanja skida dječaku kapu s glave. Na ovome se primjeru vidi, da se škola trudi, da jednako gaji razvijanje individualnog i kolektivnog života.

Poslije podne sam posjetio jedno dječje kazalište. Gledao sam »Robin Hood«. U tom se komadu prikazuje jedan hajduk, koji progoni bogataše. Taj hajduk je narodni junak, on opljačkano ne pridržava za sebe, već to poklanja siromašnim seljacima. Naravno, na djecu se utječe politički, ali ne nametljivo. Na kraju je prikazan juriš seljaka pod vodstvom Robin Hooda. Nikakovih brutalnosti, a kamo li pokolja, — koji bi mogli povrijediti oko uzbuđenog gledaoca, Izgleda da se vrlo pažljivo postupa sa uzbuđivanjem dječje fantazije.

Čuo sam, kako nekoliko djece iza mene, 10—11 godišnji dječaci tiho dobacuju:

»To je Toller«.

Pozovem jednoga.

»Odakle me Ti poznaješ?«

»Iz slika po novinama«.

»Ti već novine čitaš?«

»Ja sam dječji dopisnik«.

»Šta je to?«

»Odrasli pišu šta misle, pa zašto da i mi ne pišemo što mislimo?«

»O čemu ti pišeš?«

»O onome, što me interesuje, o našoj školi, o našem kazalištu, o našem klubu, našem učitelju, našoj zemlji. Nije li to dosta interesantno? Ili i ti spadaš među one, koji drže, da je samo ono interesantno što odrasli pišu?«

NEW-YORK

Dolazak u Ameriku

»Vi imate slobodu, a mi kip« rekao je neko u reviji »Fifty million Frenchmen« (50 milijuna Francuza), koja se prikazivala u New-Yorku. Od toga je istinit samo drugi dio rečenice.

Putnici na »Reliance« skupiše se na palubi. Nakon desetdnevnog burnog puta evo: Amerika. Svi zaboraviše da je zemlja otkrivena već 1492. i svaki je sebe držao za Kolumba. Parobrod je pristao u Coney Islandu, odmah iza toga navališe na palubu gospoda od karantene, useljeničkog ureda, reporteri i fotografi. Naskoro ćemo ugledati kip Slobode pred kojim je Maksim Gorki kleknuo, kad ga je prvi put ugledao. Meni to zadovoljstvo nije bilo dano, jer dok su ostali putnici mahali Slobodi — meni domahne jedan od useljeničkih časnika.

»Vi se zovete Ernst Toller?«

»Da«.

»Čekajte, dok otpravimo ostale putnike«.

Ne slutih ništa dobra. Kad sam god. 1924 htio putovati u Švicarsku, konzulat mi uruči revers kojim se moradoh obavezati, da ne ću u Švicarskoj održati nikakove političke govore(vjerojatno mišljahu, da namjeravam izvršiti atentat bombama), niti ću prisustvovati bilo kojoj sjednici Saveza naroda u Ženevi.

Nakon punog sata stajao sam pred činovnikom na čijem je stolu ležala depeša.

»Da li ste bili pritvoreni?«

»»Jesam«.

»Ne mogu Vam dati dozvolu ulaska. U Vašem slučaju mora odlučiti sama iseljnička komisija. Ali ne kažite nikome, da ste bili pridržani, pogotovo ne kojem od reportera«.

Isto tako radili su u Bavarskoj — iz kukavičluka. Jedamput mi zaplijeniše neki manuskript. Zamolio sam upravu tvrđave da mi ga vrate, jer mi je on jedini, — dobio sam odgovor: »Pristajemo, ako se obvežete, da ne ćete nikada, pa ni nakon Vašeg oslobođenja govoriti o zapljeni«.

Kad je za moj slučaj doznao predsjednik Internacionalnog radničkog saveza, vrijedni izdavač njojorških »Pučkih novina«, Ludwig Lore, na čiji se poziv i uputih u Ameriku, da održim pred njemačkim radnicima politička i literarna predavanja, — smjesta je obavijestio reportažu. »Gospodi bi to već odgovaralo. Mi Vas možemo dobiti u zemlju samo onda, ako će novine dignuti graju«.

I već su vrvjeli reporteri oko mene. O njemačkoj politici znali su vrlo malo, o literaturi još manje. Jedan me zapita:

»Čujemo, da ste prošle zime pisali jedan komad zajedno sa g Molièrom. Kako ste se s njime složili? Is he i good fellow? Da li je već i prije publicirao?«

A jedan drugi ovako:

»Što vrijedi Gerhard Hauptmann?«

Kažem sa nekoliko riječi moj sud o Hauptmannovim djelima, on me naglo prekine:

»Ne nisam mislio da li mu vrijede djela, već koliko zarađuje?«

Osim pridržanih sve se iskrcalo. I opet sam jedamput za promjenu pridržan. Jednoj zanici, koja je stajala na obali nisu dozvoliti niti da me pozdravi. Noćio sam na brodu. Drugog jutra otpreme nas odbijene putnike — zajedno sa jednim slijepcem i nekom djevojkom, koja

da je noseća a nema zakonitog muža — prema Ellis Islandu. Pratili su nas detektivi. Kad sam se htio pozabaviti sa slijepcem, mladićem iz Praga, otresli su se na me i bili smo odmah odjeljeni.

Motorni je čamac presjekao Hudson i pred nama se pojavi sivi otok sa svojim rešetkastim kasarnama od crvene cigle. Kakovi se sve nisu zapletaji već ovdje odigrali? Ne zove se on uzalud: »Otok suza«. Vodili su me na preslušavanje kroz puste prostore i beskonačno duge hodnike, pokraj policajaca i činovnika.

Opet moram da čekam nekoliko časaka. Tumač je uzalud dvjema plačućim Poljakinjama razjašnjavao, da će biti otpravljene natrag u Evropu. One to nikako nisu mogle shvatiti. Stojim pred komisijom: jednorukim inspektorom u uniformi i uz njega dva prisjednika. Babbitt Sinclair Lewisa. Morao sam priseći, da ću govoriti istinu. Započelo je odmah preslušavanje. Personalije. Zatim:

»Da li ste koga ubili?«

»Nisam«.

»Da li ste mišljenja, da treba ubiti protivničke političke ličnosti?«

»Ne«.

»Da li ćete pozivati na ubijanje američkih političkih vođa na Vašim sastancima?«

»Ne«.

Dok sam razmišljao, kako je moguće, da odrasli ljudi postavljaju tako idiotska pitanja i da na njih očekuju trijezne odgovore, bombardiraše me novim pitanjima. »Što mislite o sadanjoj vladi u Bavarskoj?«

»Ne zanima me«.

»U kakovim ste odnosima prema njoj?«

»Diplomatski nisu«.

»Da li bi ponovno pokušali, da rušite vladu, kad bi živjeli u Bavarskoj?«

»Na ova pitanja ne mogu odgovoriti. Prvo, ja ne živim u Bavarskoj, a drugo ne razumijem, zašto se američka vlada zanima za odnose njemačkog državljana prema bavarskoj vladi«.

»Da li ste promijenili Vaše uvjerenje?«

»Ne, ja sam sada kao i prije radikalni socijalist. Vi ipak ne možete zahtijevati od mene, da promijenim svoje uvjerenje zato, da mogu slobodno ući u Ameriku«.

»Namjeravate li održati politička predavanja?«

»Da, o Njemačkoj«.

»Hoćete li se miješati u američku politiku?«

»Ne«.

Gospoda su se međusobno posavjetovala i bilo mi je rečeno, nakon nekoliko časaka, da slobodno uđem u zemlju slobode, ali pod uvjetom, da se ne ću uplitati u američku politiku. Moju dozvolu boravka skratili su od godine na tri mjeseca.

Neki engleski dentista prošao je gore od mene. On je trebao kao delegat sudjelovati na jednom kongresu u Washingtonu. Neko ga je denuncirao vlastima, da je na brodu (u njegovoj kabini) putovala i njegova prijateljica. Nijedno nije smjelo da stupi na američko tlo radi »moral turpide« — moralne iskvarenosti.

Radnici

U početku sam držao, da je položaj američkog radnika neuporedivo bolji od njemačkog i da mu je plaća znatno veća. Ali naskoro sam upoznao i drugu stranu »Prosperity-a«. Amerika je izašla iz rata kao veliki pobjednik. Mahom je osvojila evropska tržišta i sada je mogla ubrzati svoju produkciju bez ograničenja. Neuposlenost tako rekući nije niti postojala, a nadnice su bile razmjerno visoke.Svako se nadao, da će u nekoliko godina toliko privrijediti, da će kupiti na otplatu kuću, auto i zemljište. Lozinka »Every man has a chance« — svaki čovjek može steći bogatstvo — zanašala je ljude. Sve se odalo spekulaciji: čistilac cipela, liftboy, radnik, frizer i umjetnik. Najvažnije novinske rubrike bili su dnevni izvještaji burze. Porast ili pad kojeg vrijednosnog papira, makar i za nekoliko pointa bio je događaj daleko važniji od evropske politike. Slijedećeg dana mogle bi se prištednje podvostručiti. Izgledalo je jedno vrijeme da nije ništa nemoguće u toj zemlji, koja je gigantskim korakom napredovala na svim linijama, prilagođivala se i mijenjala.

Ništa nije ostalo »staro«. Visoke kuće od petnaest pa i dvadeset spratova, rušile su se već nakon deset godina da bi se na njihovom zemljištu mogli podignuti neboderi na četrdeset, pedeset pa i više spratova. Uz novo nastalu autocestu izgrađivali su se umjetni potoci, šume i livade.

Poduzetnici — nešto mudriji od svojih kolega u Evropi još pospješuju bijesnu spekulaciju: nude radnicima akcije svojih poduzeća uz niski kurz, znadu vješto za-

interesirati široke radničke slojeve na sistemu dobitka. Tako je stvorena iluzija zajednice rada i dobitka«. U mnogim poduzećima bilo je katkada i do 25% akcija u rukama radnika.

Danas se već odnosi naglo mijenjaju. Nedavni burzovni krah bio je opasan simptom.

Šta više u pojedinim privrednim granama, naročito u automobilskoj industriji osjetila se jaka kriza.

Razlika je u dnevnicama vrlo velika u odnosu prema njemačkim. Imade radnika koji dobivaju po satu 30, 38 i 40 centa a neki drugii 1.50 dol. Najbolje su plaćeni radnici na gradnjama, maloindustrijski radnici i tipografi. Godišnja plaća radnika u sjevernim državama iznosi godišnje prosječno 1600 dol. dok je isti radnik na jugu plaćen sa prosječno 600 dol. godišnje.

Stanovao sam u nekoliko navrata kod radnika. Njihovi su stanovi u zasebnim kućama koje bi se u Njemačkoj bez dalnjega mogle zvati malim vilama, sa dobro uređenim spavaćim sobama i ostalim prostorijama, kojima gotovo uvijek pripada i kuhinja sa električnim hladionikom i kupaonom. Pokućstvo je dosta jednolično ali za njemačke pojmove građansko. Gotovo svaka kuća posjeduje veliki radioaparat, gramofon, vrlo često i električni glasovir. Radnici se hrane daleko bolje od svojih drugova u Njemačkoj. Opazio sam, da su naučeni na svoj »komfort« i da ga zahtijevaju. Posjedovali su i svoja auta, ne samo rabljena kola već osim Forda i druge standardne marke. Imade ih, koji posjeduju auto koji stoji 1000 do 1200 dolara.

Neka obitelj u Rochester-u, u kojoj su zarađivale i kćerke, imala je dva auta: jedan je bio očev a drugi najstarije kćerke. Porez na auto iznosi tek nekoliko dolara godišnje, a gazolin je na pola jeftiniji nego u Njemačkoj.

Ali zato drugo naličje. U slučaju bolesti ili nezaposlenosti radnik ne dobiva skoro nikakove potpore. On je prisiljen da troši svoju prištednju i ako je nema upućen je

na privatnu milostinju. Nije svim radnicima tako dobro kao mojim gostoprimcima. Bio sam u gradskim četvrtima sa upravo mizernim stanovima. Upoznao sam periferiju Pittsburgha gdje je uposleno na tisuće radnika u moćnoj željeznoj industriji Bethlehem; slumovi bez komfora, nečisti su kao mnogi stanovi ruhrskog područja. Značajno je, da radnici u rudokopima i industriji čelika, čiji je rad najteži dobivaju najmanje nadnice.

Jedna gospođa u Pittsburghu, svojevoljna dobročiniteljka, vodila me je naokolo i pokazivala razne slučajeve. Jedan takav slučaj bio je čovjek, koji je preko 17 godina radio u jednoj industriji i redovito uplaćivao prinos za privatno osiguranje kod fabrike. Kada se javio bolesnim, dobivao je tek posve kratko vrijeme neznatnu potporu. Ali za nedugo vrijeme izigrao ga je tvorničar u sporazumu sa tvorničkim liječnikom, tvrdeći da bolest nije ni u kakvoj vezi sa njegovim radom u tvornici i potporu su mu smjesta ukinuli. Tako je čovjek ostao bez ičega zajedno sa ženom i šestero djece. Svi su zajedno mogli umrijeti od gladi, ali su srećom postali »slučaj« za milosrdne gradske gospođe.

A koliki od njih nemaju te sreće da budu »slučajevi«? Mnogobrojnost kriminala i sve veći broj provala i krađa mogu se tumačiti jedino uz ovakovu bijedu. Evo pisma, koje mi je odao jedan pitsburški prijatelj, — pismo jednog useljenog irskog radnika:

Reynoldsville, Pens. 21 X 29.

Dragi prijatelji!

Htio bih vam javiti novost, da mi je utjerivač poreza zaplijenio kuću za 100 dolara. Možete li mi pomoći da dođem do tog iznosa? Ujedno trpim od bolova, koje sam zadobio unatrag dva tjedna prigodom odrona pećine, koja je pala na moja leđa. Bio sam presiromašan da pozovem liječnika, osim toga gubim također i osiguranje. Ostavši bez posla gladovao sam čitavo ljeto. Konačno sam prije nekoliko dana ipak dobio posao i sada zarađujem dnevno 2 dolara od kojih plaćam poreze i uzdržavam obitelj.

To je sve što sam htio da vam pišem, jer mi je vrlo rđavo pri duši, kad pomislim na takav postupak, sada, gdje smo ja i djeca ostali bez ikakovih sredstava. Najvolio bih, da nisam nikada ugledao ovu zemlju, koju ne mogu napustiti jer sam presiromašan. Ali jednoga dana. biće gospodi sve naplaćeno kao i kralju Davidu, koji je unatoč svog moćnog gospodstva i otpora morao propasti. Isto će tako biti i sa našim moćnim gospodarima. I oni će propasti jer su i odviše drski.

Vaš drug D. E. J.

Radnička strukovna udruženja znatno su pitomija od njemačkih. Pokraj toga mnoge tvornice uopće ne uzimaju organizovane radnike pojedinih udruženja. Ford naročito ne. Američki radnički pokret čija je snaga rasla od 1900 god. mnogo je izgubio na svojoj moći sudjelovanjem Amerike u svjetskom ratu. On više niti nema političkog upliva a niti je duhovni faktor javnoga života u U. S. A. Socijalistička stranka, koja je zapravo prije liberalna i socijalno reformatorska nego li socijalističko udruženje, nema ni jednoga zastupnika u senatu. I. W. W. revolucijonarno-sindikalna grupa koja je nakon rata mnogima postala briga i strah bila je brutalnim progonima svladana. Javna radnička udruženja, koja su za vrijeme rata bila odlični nosioci američkog šovinizma, prave su aristokratske institucije, u koje ne može da stupi svaki radnik, jer mora da plati nekoliko stotina dolara prije nego što bude primljen i dobije pravo na povlastice. Crncu ne koriste ni sami dolari, njega uopće ne primaju. Opozicijonalna udruženja obraćaju se naročito Crncima i nastoje u njihovim redovima naći svoje radikalne elemente. Cijepanjem u ljevicu i desnicu, borbom frakcija, sindikata i raznih odbora gotovo je onemogućen svaki rad relativno malobrojne komunističke stranke. Kada se u evropskim zemljama odmah nakon rata pojavila gospodarska kriza, koja je znatno posješila radikalizovanje radnika, u Americi je prividni »prosperitet« djelovao protivno. Istom danas sa jačim nastupom gospodarske krize nastaje i nagli

preokret shvaćanja u U. S. A. Svršetak ove krize ne će biti revolucija već kristalizacija socijalističke i komunističke stranke i osnivanje radikalnih listova.

Građanski se listovi oprezno čuvaju da ne iznesu što o socijalističkim smjerovima i nastojanjima. Riječi kao »radikalni«, »socijalistički«, »boljševički«, mrze kao kugu i ni jedan zločin nije dosta odvratan, kojega ne bi doveli u vezu sa radikalizmom, socijalizmom i boljševizmom.

Ford

U Detroitu sam posjetio fabrike Rouge Plant. Pratila su me dva radnika, koji su tu radili godinama. Ušli smo u zgradu za prijem. Dali su nam naročitog vođu, nekadašnjeg američkog oficira, koji je u ratu izgubio ruku. Ušli smo u autobus i odvezli se najprije u radionice.

Zamislite jednu orijašku prostoriju, u kojoj hiljade ljudi, sabijeni jedan uz drugog, pored stola za rad, rade u strahovitoj buci. Povrh samih glava jure im tekuće trake. Svaki izvodi jednu radnju, u toku osam sati bezbroj puta istu jednu radnju.

Istu jednu radnju,
ovaj postavlja šaraf,
onaj čahuru,
ovaj u prolazu vješa osovine,
onaj komad, koji je izradio,
ovaj dvaput udara čekićem,
onaj buši autogenim svrdlom,
ovaj stavlja mesinganu traku,
onaj slaže otkovani lim,
uvijek ista radnja.

Svaki od ovih sto dvadeset i pet hiljada radnika radi osam sati. Dan je podijeljen u tri šihte. Niko ne smije da govori, niko da puši, niko da sjedne. Čak i crtač modela za oruđe mora da radi osam sati stojeći. Kad neko želi da napusti stô mora da digne prst kao neko djače i da čeka dok nadzornik na njegovo mjesto ne postavi rezervnog radnika. Ne daj Bože, da radnici

nove šihte prilikom smijene s radnicima, koje smjenjuju, progovore ma i tri riječi. Oni se kažnjavaju ili otpuštaju smjesta. Kazna se sastoji u zabrani rada na nekoliko dana ili nekoliko nedjelja. To je kazna, koja najteže pogađa radnika: on ništa ne zarađuje. Kad se vrati na posao, može mu se desiti da ga postave na drugo mjesto s manjom nadnicom.

U jednoj fabrici, u blizini Filadelfije — ime sam joj zaboravio — radnik koji u toku nedjelje svakog dana jedan minut prije određenog vremena dođe na posao, dobija nagradu za dva prekovremena sata. Ali ako jednom dođe jedan minut kasnije, odbijaju mu platu za šest sati.

Na čemu vlasnici fabrika zasnivaju pravo na tako nezakonito kažnjavanje? Na svojoj neograničenoj vlasti. Razumljivo je, da mnogi evropski industrijalci gledaju na Ameriku sa mnogo čežnje. Oni bi najradije uveli sistem kažnjavanja, bez američkog sistema nadnica.

U svima fabričkim prostorijama vrve radionički policajci i špijuni, koji kontroliraju radnike. Radionički policajci imaju slične uniforme kao gradski policajci. Po ustavu, oni ne bi imali nikakovih policijskih prava. Ali oni ih sebi svojataju, nose gumene palice i revolvere. Kad primjete, da se neki radnik ogriješio o fabrički red hapse ga i odvode u svoj biro. Često ga pri tom izudaraju. U Pittsburghu se desilo, da su radionički policajci jednog radnika ubili iz revolvera. Sud ih je oslobodio. Studenti, koji su protestovali protiv ove presude protjerani su s univerziteta.

Moj prijatelj ispričao mi je jedan slučaj uobičajenog »odgoja«. Svaki radnik dobija prilikom stupanja u Fordovu fabriku jednu limenu marku sa određenim brojem. Ako izgubi tu marku, koja stoji nekoliko centi, mora fabrici da plati za kazan nekoliko dolara.

Radniku je za ručak određeno petnaest minuta. Naročitih prostorija za ručanje za radnike nema. U dvorane, crne od prašine, ispunjene mirisima svih mogućih hemi-

kalija, kotrljaju se kolica sa životnim namirnicama. Tu radnik sebi kupuje za dvadeset i pet centa »Lunch-Paket« (dva sendviča i nešto voća, jedna posuda od kartona puna supe i flaša kave). Ako je zato raspoložen može sve da proguta sjedeći na zemlji.

Ali proleteri s tvrdiom ogrlicama, činovnici u fabrici, imaju odlično uređene čiste dvorane za ručanje. Tu se prilazi dugim stolovima, uzimaju se tablete, tanjiri i pribor, tablete se postavljaju na dvije pritke, pričvršćene duž stolova, odabere šta kome prija, razne supe, jeftina, dobro pripremljena jela od mesa i povrća, razne salate, kompoti, kafe, mlijeko. Posljednja stanica je blagajna. Blagajnik brzo prelijeće pogledom jela, gurne svakom u ruku račun, koji se poslije objeda isplaćuje na izlazu. Zašto Henri Ford ne gradi slične dvorane i za svoje radnike? i u tome ima malo rafinovane psihologije. Jer ni činovnici ne prolaze bolje od radnika. Ne dobijaju platu mjesečno kao u Njemačkoj, nego nedjeljno. Po neki radnik dobije veću. Ali na ovaj lukavi način laska se svijesti činovnika.

Najmanja nadnica kod Forda jest šest dolara. Radna nedjelja ima pet dana. I u drugim fabrikama uvedena je petodnevna radna nedjelja, u New-Yorku dvijesta hiljada radnika ne radi duže. Mnogi radnici dobijaju nedjeljnu platu od sedamdeset do sedamdeset pet dolara, dakle oko 4500—5000 dinara mjesečno.

Kad je nastala kriza Ford je najradije udaljivao s posla radnike s najvećom plaćom.

Udaljivanje s posla ne vrši se kao u Njemačkoj gdje se moraju održavati određeni propisi, gdje se na primjer radnik mora prevesti na skraćeni rad prije potpunog udaljivanja sa posla. U Americi se mogu hiljade radnika koji izjutra još ništa ni ne slute uveče baciti na ulicu. A pored svega toga u Fordove fabrike navaljuju hiljade i hiljade radnika sviju nacija, sviju rasa. Rad je toliko mehanizovan, da svaki neupućeni radnik za pola sata nauči potrebne pokrete rukom. Već u jedanaest sati

uveče postavljaju se prvi radnici pred kapiju biroa za uposlenje, izjutra pred fabrikom često stoje gomile radnika, koji traže posla. Kad nema potrebe za radnicima ističe se tabla: »Danas nema uposlenja«, a ako radnici za jedan čas ne odu, dojure vatrogasci i rastjeraju ih šmrkovima.

Razgledao sam i fabrike čelika, u kojima Ford fabrikuje svoj čelični lim. Fabrike stakla, u kojima se na tekućoj traci liju nesalomljiva okna, režu i poliraju, visoke peći i radionice u kojima še proizvode drugi dijelovi automobila.

U jedonm dvorištu ležala je visoka kao brdo gomila starudija: zardjani dijelovi sto devedeset i šest ratnih brodova, koji su povučeni iz upotrebe, a koje je Ford od vlade dobio za jeftine pare, da ih pretopi.

Moj ljubazni vođ skrenuo mi je pažnju, da se u ovoj fabrici ne uposluju žene. Henri Ford hoće, da se žene brinu za svoje muževe i da drže u redu domaćinstvo. Doista, ovi vođi su dobri šefovi propagande. Ford ne žali fonda za propagandu.

»Rade li svi radnici na dnevnoj svjetlosti?«

»Razumije se«, odgovara vođ.

Ali kasnije sam vidio radionice sa osvjetljenjem, u kom su lica radnika dobijala zelenu boju.

»Je li svuda tako čisto kao u ovoj radionici?« pitao sam.

»Razumije se«, potvrdio je vođ.

Ali kasnije bacih pogled u jednu prostoriju u kojoj su se bojadisala kola. Tamo je strahovito smrdilo i radnici su na licu imali maske.

Kad mi je vođ kasnije pričao, da sedamdeset i tri od sto Fordovih radnika imaju zasebne kuće, a sedamdeset i osam od sto vlastiti auto, rekao sam i ja:

»Razumije se«.

Prije nego što sam se udaljio iz fabrike, razgledao sam prostoriju, u kojoj se na tekućoj traci sastavljaju svi dijelovi, dok najzad gotov auto vlastitom snagom, pod rukom jednog radnika, ne projuri kroz kontrolnu stanicu u veliku prodajnu dvoranu. Tamo stoje agenti i preuzimaju gotove automobile. Jer Ford u svakoj fabrici proizvodi samo toliko gotovoih automobila, koliko je poručeno i plaćeno. Svakog dana iz fabrike izlazi oko šest stotina automobila. Pojedini dijelovi ne nagomilavaju se u stovarištu, nego se u radionicama, pomoću mehaničkih dizalica tovare u sanduke, koje također proizvodi Ford i ti sanduci se dižu u zeljezničke vagone, koji stoje u sali na kolosjeku. Četrdeset vozova sa po četiri stotine vagona napuštaju dvoranu svakog dana.

Oprostio sam se s mojim vodom i zastao pred fabrikom. Bilo je vrijeme smjene. Iz fabrike su izlazile desetine hiljada radnika. Posmatrao sam im lica. Nijedan nije izgledao nedovoljno hranjen, ali na svima se opažao umor, iscrpljenost. A kad su ušli u tramvaje i autobuse, mnogi su smjesta zaspali.

Mehanizacija rada ukoliko uštеđuje radnu snagu, od velikog je značenja za društvo. Ali kad se čovjek srozava u beživotni čekić ili polugu, dobitak je problematičan. Ta opasnost može se umanjiti samo na taj način, da pojedinac ne radi više »mehanički« osam časova, da u oslobođenom vremenu dobije mogućnost za razvoj svega onoga, što u njemu živi uspavano i drijemljivo. Dosta je rdjavo već to, što čovjek više ne poznaje rad kao što ga je prije poznavao zanatlija, što ponavlja još samo jedan isti mrtvi pokret u svakoj sekundi. Kod Forda ne smije niko da posjeti neku drugu salu. Tako može da se desi, da neko cijelog svog života izvodi jedan te isti udarac čekićem na nekom dijelu automobila, a da nikad ne ugleda gotov automobil na čijoj je izradi saradivao.

U čikaškoj klaonici

Uđete li u koju berlinsku delikatesnu radnju, ponudiće vam u lijepo opremljenim limenim kutijama »Armour' bacon«, »Armours's ham«. »Armour's tongue«.

Nastojte, da nikada ne vidite armoursku klaonicu, jer ćete zauvijek izgubiti apetit. Ako se Fordove tvornice nazivaju paklom ljudi onda je ovo pakao životinja.

Vidio sam kako se ubijaju volovi, ovce i svinje. Dnevno se ubija 300 volova, 32 minute traje dok se životinja zakolje, razreže, izvadi utroba, ispere i otpravi u ledanu.

Broj ubijenih ovaca iznaša po 10.000 dnevno, a put do hladionika traje 21 minutu.

Kod svinja to ide brže: 2000 na sat i nakon 16 minuta već vise u hladionicama.

Da vam je vidjeti te slike! U jednom kavezu stoji po 10 do 12 krava; jedan se čovjek uspeo na blok pa kolcem, koji se svršava željeznim čekićem neumorno udara svakog vola po glavi tako dugo dok se ne sruši. Vrata od krletke se dižu, njezin se pod spušta koso, a velike i male onesviještene životinje kližu na tle Njihove se noge uzicama pričvrste na čengere, zatim se podižu na tekuću traku te jednoliko kližu do čovjeka, koji im vještim zamahom prereže grklan. Crno-crvena krv teče u velikim lokvama i životinja za čas ispruži noge. Evo je već kod drugog čovjeka, koji joj naglo guli kožu sa glave, dok jedan drugi, nekoliko koraka dalje, otsijeca sjekirom glave. Onaj do njega guli kožu sa trbuha, a

slijedeći skuplja burag. Nekoliko sekunda iza toga kliže životinja pokraj čovjeka, koji prihvaća električnu pilu, te je dijeli a dvije polovice. Prije nego što čovjek može i da shvati, već je životinja razrezana i razdijeljena.

Sve se odmah sortira; na ovom stolu režu se bifteki, na onom repovi.

Sva svinjama i janjcima mnogo su bezobzirniji. Njih jednostavno žive objese, najedamput po 20, 30 pa i 50 komada. Životinje kližu do mesara, koji ih redom bode. Svinje kao da nešto primjećuju, ali ne viču već cvile i jadikuju. Ništa im ne pomaže, jer izvježbani mesar daje svakoj što je spada. Izgleda, kao da ubodena životinja još nije mrtva, a već je proglašena za mrtvu, zgrabljena od drugog čovjeka, koji joj reže noge. I životinja bez nogu trza se i dalje.

Nema školovanog stručnjaka, koji bi mi mogao znanstveno dokazati i izbiti mi iz glave, da se na ovakav način okrutno ne muče životinje. Često se događa, da mesar ne pogodi dobro koju svinju i ona kliže dalje na uzici onima, koje već izdišu.

Nikako ne mogu da zaboravim tužno cviljenje onih svinja. A još su me dublje kosnule tužne oči janjaca. Kod jednoga — još mlada životinja — razvezala se petlja. Životinja je pala, podigla se sva okrvavljena i bespomoćno gleda naokolo. Tamo je visjelo na stotine poubijane braće. Najednoć skoči kao opsjednuta, ali već nakon nekoliko sekunda išla je polagano, tiho na ono mjesto, gdje se janjeći but tako umjetnički rasjeca. Mesari ostavljaju jedno vrijeme uzdrhtalu životinju na miru. Ako se životinji nešto dogodi što oni nazivaju »ljudskim«, zgrabi je koji od njih uz odgovarajuće kletve. I već je opet na tekućoj traci i oči joj naskoro postaju staklene.

Nikako se nisam mogao osloboditi tih slika: janjci, koji su tamo visjeli pretvorili su se u ljude.

»Postajete sentimentalni gospodine Toller«, reče mi moj pratilac.

Ne, ovdje nema čovjek uzroka da bude sentimentalan. Sve je stvarno. Ovdje je doista potpuno postignut ideal stvarnosti.

U gornjem spratu kuglaju se na jednom stolu svinjske šunke. Jedan zahvat kružnoga noža i rebra su odvojena. Dva reza i šunka je dobila svoju propisanu mjeru. Kotleti se gomilaju. Razne nareske i fino rezani »drive beef« zamataju mlade radnice rukama i odmah trpaju u kutije.

Bio sam gotovo omamljen od slatko-gorkog mirisa krvi, svježeg mesa i svega što sam ovdje vidio. Zatim sam stajao u prostoriji, u kojoj se od mlijeka što se pomuzlo kravama na njihovom putu u klaonicu, — pripravlja sir. Taj se odmah pakuje i stavlja u kutije. U jednom kutu kraj stola stoji žena i nudi žemičke sa domaćim maslacem i sirom. Jedva da je iko od posjetnika izgubio tek. Oni ih upravo razgrabiše kao uzvanici buffet u bogatim kućama.

Prolazili smo prostorijom, u kojoj se kutije pune sa kobasicama, onim izvanrednim kobasicama, koje se popularno zovu »grosdojče«, German Wiener, the aristocrat of the Frankforter«.

Hodnik u hladionici zakriljuje dvije stijene crveno-ružičastih i žutih lešina krava. Na tom mjestu je brzo prestala moja znatiželja. Želio sam svježeg zraka, ali zrak je još na daleko bio upravo zasićen slatko-gorkim okusom. Po zidovima su visjeli veliki plakati na kojima je pisalo: Armur'ovi proizvodi imadu »star flavor,« imadu miris zvijezda!

Tamnica St. Quentin

Prevezli smo se skelom preko zaljeva San Franciska a zatim autom kroz brežuljkastu krajinu Marin County, koja je sva obrasla eukaliptusom i lovorom u tamnicu St. Quentin. Prošli smo pokraj prve stražarničke kule, načičkane strojnim puškama. I tako sve dalje, kula za kulom. Pri ulazu smo morali upisati svoja imena. Nakon toga smo prešli preko velikog dvorišta do drugih vratiju. Vodili su nas u neki biro. Četvrt sata iza toga ugledali smo Tom Mooneya u prostoriji za razgovor. Kažnjenici i posjetioci sjede jedni drugima nasuprot uz dugački stol po čijoj sredini je uzdignuta metalna mreža koja ih odjeljuje. Zatočenici se preko nje ne smiju naginjati. Na kraju stola sjedi nadglednik na uzdignutom mjestu i budnim okom promatra utamničene i posjetioce.

Trinaest godina čami Tom Mooney u tamnici. Ušao je u nju mlad čovjek, a danas je sijed i njegovo je lice izrovano naborima. Nedužan je u zatvoru. Amerika, svijet to znade! Ali zidine ga još uvijek sakrivaju.

Mooney je bio jedan od najagilnijih socijalističkih agitatora na američkom zapadu. On je vrstan orgnizator, vodio je uspješne štrajkove, bio je jedan od onih, kojega su najviše mrzili. Detektivi su mu bez prestanka bili za petama, ali im je uvijek manjkalo spretnosti da ga uhvate.

20 jula 1916 demonstrirala su nacijonalistička udruženja u velikim paradama za ulazak u svjetski rat. Na Market i Stuar Streetu eksplodirala je bomba usmrtivši deset ljudi.

Nekoliko dana iza toga tvrdio je neki McDonald, da je vidio Tom Mooneya u blizini mjesta eksplozije. Kad je Mooney doznao za klevetu, smjesta se prijavio policiji, koja ga je uapsila. U poznatom monstre-procesu osudili su ga na doživotnu tamnicu. Uvjeravanja o nedužnosti nisu mu ništa pomagala. Svjedoci obrane bili su državnom odvjetniku sumnjivi i aretirani. Slike fotografirane od novinara, koje su jasno pokazivale Tom Mooneya na balkonu jedne kuće, vrlo udaljene od mjesta atentata, nisu ga mogle obraniti. Slike su odmah povećane i na njima se jasno razabrao sat čije je kazalo pokazivalo sat i minute. Bomba je bila bačena šest minuta kasnije. Kako je nemoguće u šest minuta doći od kuće gdje je bio Mooney na mjesto atentata, već je zato potrebno najmanje četvrt sata, bila je Mooneyeva nedužnost očita. Naravno, niti ovaj dokaz nije koristio uapšeniku.

Sada se počela američka javnost više zanimati za njega. I napredna štampa dnevno ga je spominjala i branila. Kad su ponovno bili izneseni dokazi iz kojih je proizlazilo, da je svjedočanstvo McDonalda kupljeno, izjavili su suci i prisežnici, koji su ga osudili, da danas ni sami ne vjeruju u njegovu krivnju.

Ali Tom Mooney i dalje čami u tamnici a s njim zajedno i poznati socijalista Billings, koji je isto tako nedužan. Glas za pravdom dizao se sve više. Vlastiti njegov sudac Franklin A. Grifin, govorio je u velikim skupštinama i apelirao na kalifornijskog guvernera da popravi nanesenu nepravdu.

Izmijenila su se tri guvernera.

Tom Mooney još uvijek čami u tamnici.

Unatrag šest godina priznao je neki čovjek, imenom Smith, na samrtnoj postelji, da je on bacio bombu i da Mooney i Billing nemaju ništa zajedničkog sa atentatom.

Tom Mooney ostao je i dalje u tamnici.

On nije skršen već se svim silama svake godine nanovo bori za svoje pravo. Stisnuo mi je ruku, osjetio sam — to je pravi čovjek.

»Što žele od mene«, reče, »zar da posvjedočim kako je neko drugi počinio atentat? Zar je moja dužnost, da pronađem krivca? Sigurno je, da nemam s njim ništa zajedničkog. Sad posežu za priznanjem krivice čovjeka, koji je već pred šest godina mrtav i žele istražiti istinitost njegovih navoda. Tako mogu prohujati još mnoge godine. Ja ne zahtjevam ništa drugo, već da se ispita, da li je postupak, kojim sam bio osuđen na doživotnu tamnicu, bio vođen po pravu i zakonima, da li su ispitani dokazi koji su predočeni u prilog moje nevinosti. Dođe li guverner do negativnog uvjerenja, a do njega bi trebao da dođe, dužnost mu je da me pusti na slobodu. Najvolio bih novi proces. Ali prema američkim zakonima za njega nema izgleda. A pomilovanje, koje bi ipak ostavilo na meni barem sjenu zločina, ne treba mi. Već trinaest godina sjedim u tamnici, pa ako ću još jedamput toliko čamiti ipak ne ću prestati da tražim svoje pravo«.

»Čime Vas zaposluju?« upitao sam ga.

»Gulim krumpire«.

U sobi za posjete sjedi pokraj Mooneya McNamarra, koji već devetnaest godina živi u tamnici. On je spadao u grupu, koja je 1911 godine dignula u zrak kuću »Timesa« u Los Angelesu. Sud nije imao nikakovih dokaza o njegovoj krivici. Podmićeni namještenik branitelja ukrao je iz njegovog safea dokumenta, koja su dokazivala neosnovanost optužbe. Da spasi ostalih dvadeset i pet optuženih radnika, izjavio je, da su on i njegov brat jedini počinitelji. Već devetnaest godina ti ljudi sjede u zatvoru. U drugim slučajevima nakon tako duge kazne redovno slijedi pomilovanje.

McNamarra priča, da je uposlen nošenjem hrane na smrt osuđenima.

»Koliko ima na smrt osuđenih u tamnici?«

Šesnaest. Na 9 decembra opet će neke vješati?«

U New-Yorku kuhaju ljude na električnim stolicama, a u Kaliforniji ih vješaju.

Kasnije sam razgledao čitavu tamnicu. Ona je projektirana za 2400 kažnjenika a sada je u nju strpano 4300. Američka javnost ne pita za uzroke porasta kriminaliteta. Ona misli, da se zločinci regrutiraju iz »bad people« i time se zadovoljavaju. Ti ljudi ne vide, da je glavni uzrok porasta kriminaliteta u ekonomskim odnosima i prilikama i sve većoj nezaposlenosti.

Utamničeni nose jednolično plavkasto-sivo odijelo, i rade po raznim radionicama

Svaki od njih mora dnevno izvršiti određenu zadaću i prije ne smije napustiti svoje radno mjesto. Radi se samo za državu.

Svaki utamničenik radi najprije u zamazanim i bučnim tkalačkim radionicama. »Tu se moraju smekšati«, kažu zatočenici. U slobodnim satima mogu pušiti, igrati nogomet i baseball. Ali samo oni, koji dobiju privilegija, jer za ostale nema mjesta u ovoj prenatrpanoj kaznioni. Oni čuče po pustom dvorištu, dok vani cvate najdivnija priroda.

Utamničeni jedu zajedno. Bio sam u prostoriji u kojoj imade mjesta za 2000 utamničenika.

Tu se nalaze ljudi gotovo svih rasa: bjelci, crnci, Meksikanci, Kinezi, Japanci, Indijci, Grci, Italijani, Francuzi i Nijemci. Guraju se po dvojica u malim zidanim kutijicama odjeljenim od hodnika metalnim rešetkama, koje su dan i noć osvijetljene.. Dan i noć osvijetljene, nikada izolovane, zvuči kao dobročinstvo! — To je pakao.

Najstrašnija disciplinska kazna je tamna samica.

Ćelije za tu kazan smještene su pod zemljom. Zrak izvana dolazi samo kroz ventilator.

Prije nego što smo napustili tamnicu vodio nas je čuvar ćelijama osuđenih na smrt vješalima.

Dan prije vješanja uvedu osuđenika u samrtničku ćeliju, — veliku drvenu krletku, koja se može pregledati sa svih strana. Uz krletku sjede dan i noć čuvari sa zadaćom da nadziru osuđenike, da ne nanesu sebi kakovih ozleda i da posve zdravi dadu zadovoljštinu zakonu. Prošle godine je pokušao jedan utamničenik dva dana prije samoubijstvo. Bio je otpremljen u bolnicu gdje su ga brižno njegovali do ozdravljenja a zatim objesili. U istoj sobi nalazi se i ormar u kojemu vise zalihe užeta. Nabrojio sam nekih dvadeset užeta. Na svakom je bio obješen uteg, da se prigodom uporabe izbjegne njegovo raztezanje. Utezi su razne težine te odgovaraju raznim tjelesnim težinama. Svaki čovjek dobije svoje vlastito uže, koje se poslije spali. Petlja je vezana sa sedam koluta i zove se »hangmans knot«.

U drugom kutu sobe stoji jedan harmonij.

Na moj upit odgovara mi čuvar:

»Događa se, da osuđenik zaželi biti obješen uz pratnju muzike. Oh, njima je dobro«, nastavi čuvar, »što god zažele, sve im se ispuni. Jedan je zaželio džes muziku i džes kapela utamničenika svirala mu je plesove. Jelo dobivaju bolje nego mi nadglednici«.

Ušao sam u krletke, u pretincu stola bila su olovkom utisnuta dva imena: Johny Malone i Frenchy Lapiere. Obojica su obješena unatrag nekoliko mjeseci. Jedan jer je ubio svoju ženu, drugi jer je utukao policijskog činovnika. Posljednji, koji je čekao na vješala u ovoj ćeliji bio je devetnaestgodišnji Eduard Hickmann.

Pomičnim vratima odjeljena je ova soba od prostorije za egzekuciju u kojoj su postavljena vješala. 13 stepenica vode na tako zvanu »zadnju milju«. Prije nego osuđenik pođe na vješala vežu mu se ruke uz tijelo, a kad već stoji kod smrtnog konopca spletu mu remenom noge. To je zato, da se tijelo kod vješanja ne stegne.

Pobrinulo se i za slučaj da osuđenik padne u nesvijest prije egzekucije. U tom se slučaju remenima pričvrsti na njegova leđa kojih 16 cm široka crna daska, da bi

tijelo ostalo uspravno. S obje strane vješala nalaze se po tri stolca za njihanje, određena za prominentne činovnike.

U isti čas mogu biti obješena i dva čovjeka. U momentu, kad osuđenici stoje na zaklopcu baci im se preko glave crno platno. Tada krvnik nešto pritegne uzicu stavljajući je osuđeniku oko vrata. Na uskom prostoru podignutom uz vješala nalaze se na dasci tri tanke niti. Jedna od njih drži uže sa gvozdenom kuglom, koja kod prekida izmakne pomičnu dasku na kojoj osuđenik stoji, tako da se daska naglo izmakne Pokraj tih niti stoje pazitelji, koji ih na zapovijed prerežu. Pazitelji tako zapravo niti neznadu , koji je otkopčao pomičnu dasku.

Stol je upravo razrezan zarezima od mnogobrojnih egzekucija.

Čuvar, koji me je vodio, pričao mi je, da je gledao već mnoge egzekucije.

»U kakovom su raspoloženju ljudi kad idu na vješala?«

»U dobrom, samo sam neke vidio onesviještene. Većina ih se posve tupo uspinje preko tih trinaest stepenica«.

»Nastupa li odmah smrt?«

»Vješanje je izvrsna metoda, mnogo čovječnija od električnog stolca. Šija pukne gotovo u momentu. Njihovi se udovi doduše još trzaju kojih 14 do 16 minuta, zato ih vežemo remenom, ali oni to ne osjećaju.«

Prolazimo pokraj ćelija kandidata smrti. Pred svakom od njih visi lonac sa cvijećem.

Jedan od na smrt osuđenih utamničenika domahuje nam rukom, jedan drugi, resko nam se nasmijao.

Cvijeće, krvnički pomoćnici, i vješala sa glazbom »that's civilisation«.

Pred kaznionom sjaji se zaljev u beskrajnom plavilu neba.

Aimee ili mondenska proročica

Kako vi zamišljate jednog utemeljitelja crkve? Koštunjav, asketsko lice okruženo rijetkom bradom, u pokorničkom ruhu i uže oko pasa? Molim, izvolite ispraviti vašu predodžbu.

U Los Angelesu živi Aimee Semple McPherson, koja bi, kada bi se pojavila na uobičajenim izborima za ljepotu siguno dobila prvu nagradu. Njena plava kosa je one boje, koja ushićuje gospodu od konfekcije, tamne trepavice zasjenjuju velike modre oči, njen nos je jak ali plemenit, lijepo formirane usnice; njezine su ruke nježne i uske. Ona nosi bijelu i usko prilegnutu svilenu haljinu (taylor made), prebačen bijeli ogrtač, koji sa svojim naborima izgleda vrlo dekorativno. Na njezinim grudima sjaji velik bijeli križ sa upletenim srebrenim nitima, a na lijevom ramenu nosi kitu nježnih orhideja. Kosa je brižljivo ondulirana, a pažljivo naličena šminka daje njezinom licu onu slatkoću, koja je u Americi tako poželjna a njezine su ruke njegovane i manikirane.

To je utemeljitelj i prorok jedne velike crkve, koja (kako bi se jedna crkva i mogla drugačije zvati u zemlji, u kojoj se čak i mrtvaci šminkaju: Keep Smiling i u smrti) se zove crkva smiješećeg svijetla te broji mnogo tisuća vjernika.

Aimee kako je narod naziva, je kći farmera. Odrasla je u samoći kanadske prerije, sa šesnaest godina upoznala je nekog anabaptistu, zaljubila se na prvi pogled i udala, te otišla s njim u Kinu. da tamo privede pogane u blaženstvo evangeličkog neba. Njen muž umre, ona se

vrati natrag u Ameriku, tamo upozna McPhersona, s njim živi godinu dana nesretno, rastane se od njega, te potpmognuta od majke počne propovijedati. Propovijedala je po dvoranama, kazalištima i crkvama, te predobila za sebe čitavu jednu općinu. Bogati vjernici davali su joj novac za gradnju anđeoske crkve u Los Angelesu, koja može primiti oko pet hiljada vjernika.
Iza propovjedaonice uređena je sa svim najmodernijim tehničkim sredstvima — pozornica. Sa lijeva i desna povišena su mjesta za kor za stotinu muških i ženskih anđela.

Aimee ozdravljuje molitvama i polaganjem ruku. Nju poštivaju farmeri na zapadu kao sveticu. Već osam godina slovi ona kao svetica. Ali Aimee je premlada i prelijepa da bude uvijek svetica. Jednoga je dana nestala. Ujutro su je vidjeli na obali Santa Monica, u društvu njezine tajnice. Kupala se u modernom kupaćem kostimu — nestala je. Ispitivalo se tajnicu, ali ona nije znala ništa reći, Aimee je nestala.

Na tisuće vjernika pošlo je na obalu i molilo za spas njezine duše, koje se domogao sam vrag. Ronioci su je tražili na dnu mora, dva čovjeka stradala su svojim životom. Nad mjestom gdje je ona nestala, kružili su avioni sa kojih su avijatičari bacali u more njezino omiljelo cvijeće. Aimee je proglašena mrtvom. Najviše je oplakivala njezina majka, ali stara dama, razumna Američanka, konačno se snašla te je otišla osiguravajućem društvu, koje joj je isplatilo poveliku premiju.

Nekoliko tjedana iza toga zavladalo je u crkvi smiješećeg svijetla veliko veselje. Majka Aimee je dobila radosnu vijest. Kćerka joj piše, da je na životu da su je zarobili meksikanski razbojnici i držali zarobljenu u kalifornijskoj pustari. Njoj je uz pomoć božju uspjelo raskinuti okove, te poput djece Izraela, prevaliti mnogo milja kroz užarenu i pjeskovitu kalifornijsku pustaru i prispjeti u Arizonu, gdje sada bolesna leži u jednoj bolnici. Policija je pokušala da pronađe razbojnike. Pra-

ćena državnim odvjetnikom, fotografima i filmskim operaterima, uputila se Aimee u pustaru k onoj kući, gdje je ležala u okovima. Ali kuća se ne može nigdje pronaći. Aimee se posebnim vlakom odveze natrag u Los Angeles, gdje je dočekana velikim triumfom te je zajedno sa vjernicima otpraćena u crkvu, gdje je zahvaljivala bogu za svoje spasenje.

Nekoliko reportera, nevjernih pogana, posumnjalo je u njezinu pripovijest, te su na vlastitu ruku poduzeli istraživanja i doznali, da se njen auto vidio u Carmelu i da je tu sa svojim lijepim radiotehničarim u jednoj vili provela nježne ljubavne dane. Fali još samo stvaran dokaz. Tada su našli pred kućom u kojoj je stanovala papir sa njenim rukopisom, na kojem profanim riječima naručuje svježe povrće za diner. Cedulja je fotografirana, publicirana, uplela se i vlast.

Aimee stoji pred sudom. Ona poriče: papir je djelo samoga vraga! Državni odvjetnik sa podsmjehom predaje papir prisežnicima. U to se smilovao sam bog svetaca i cedulje je nestalo prije, nego što ju je zadnji prisežnik vidio i Aimee je riješena. Njezina slava rasla je sve više. Nju nije zbunilo niti to, kada su zlobnici otkrili, da imade u banki masni privatni konto. Ovaj novac, kažu ti neprijatelji, uzela je iz fonda, kojega su osnovali vjernici i koji je određen u dobrotvorne svrhe. I taj je udarac promašio, jer je nekih tucet njezinih pristalica izjavilo, da su joj darovali taj novac za zla vremena. Aimee je nepobjediva. Svakim danom propovjeda u crkvi.

Dva puta sam posjetio njezine pobožnosti, a jednom sam je slušao na radiju Gospodo režiseri, hodočastite k proročici Aimee i učite kod nje inscenaciju.

Veličanstvenije prizore nisam nigdje vidio. Neke nedjelje na večer izvađala je sa svojim korom oratorij »Krist na mostu«. Ona je sama napisala riječi, odredila opremu, studirala mimiku i kretnje, samo je muzika bila... posuđena iz »Vesele udovice«. Za svoje korale upotrebljava ona melodije popularnih šlagera i nijedna opereta nije od nje sigurna.

U tom oratoriju nastupa Krist kao tesar, pastir, učitelj, ribar, mornar, liječnik, muž, sluga i kralj kraljeva. Preko jednog mosta, koji se uzdizao iza oltara, dolazio je on polagano, uvijek u odijelu kakovo je pjesma zahtijevala, dok ga je kor pratio, iskićen uvijek novim simbolima i instrumentima. Evo jednog primjera: Aimee započne napjev »Vilja, o Vilja, ti šumsko djevojče...«, a kor upada:

Mornaru, mornaru, mornaru,
Mornaru galilejski,
Oouh, oouh, oouh,
Tmina već pada
Oluja se diže
Oouh, oouh, oouh..

Svi pjevači i pjevačice nose na glavi mornarske kape bez sjenila, u rukama drže veslo, da njime čvrstim kretnjama stišaju valove. I Aimee nosi kapu, samo je njezina od svile i bogato izvezena, ona je namještа koketnije od drugih, njezino je veslo veće i skupocjenije, te se čitavo sjaji od lažnih dragulja.

Uvijek je nakit Aimee sjajniji od nakita korgirlsa. Ako ove nose krunu od papira, nju kao simbol odabrana poslanstva, krasi bliještеća kruna ukrašena bojadisanim kamenjem.

Aimee pjeva, te dirigira i koru i glumcu, koji pretstavlja Krista ali ni na čas ne odvraća svoj pogled sa mikrofona, koji raznaša njezin glas na stotine i tisuće kilometara, jer Aimee je moderna žena, koja se razumije u reklamu i koja je unajmila i radiosatove.

Jednom tjedno pretstavlja ona izliječene bolesnike. Upton Sinclair mi je doduše pričao da ona ozdravljene često unajmljuje uz dobru nagradu, ali Vi znadete, da je Upton Sinclair poganin i bezbožac. Na pozornici se pokazuju žene, muškarci i djeca. Svaki od njih priča, kako ga je ozdravila samo ruka Aimee od teške i mukotrpne bolesti. »Sušenje hrptenice« prekine ga Aimee, »a

sada je zdrav. Is n't that lovely? (Zar to nije krasno!?) Tumor?, ozdravljen, is n't it beautiful?! (Zar to nije divno?!)«. Aimee obavlja krštenje svakog četvrtka na večer i veli, da krštenje djece nema nikakove vrijednosti. Krštenike poprska vodom. Treba ući u vodu, u nju ih se zagnjuri. Svake godine krsti ona do tri tisuće ljudi. Tlo se pozornice spusti, veliki plivaći bazen dogura se unutra, Aimee se preobuče te poduprta od učenika stoji u vodi. Pojavi se krštenik obučen u bijelu platnenu košulju, Aimee i učenik pograbe ga, povale u vodu i podignu opet nätrag. Uskrsnuli zanosno podiže ruke i viče ekstatičnim glasom: Aleluja! Aleluja! Katkada krsti Aimee najedamput oca, majku i dijete, te plješće rukama u znak odobravanja, ako krštenici u svom zanosu dolaze izvan sebe. Nije zaboravila da sa propovjedaonice uzme mikrofon i da ga namjesti pokraj plivaćeg bazena. Čovjek mora promatrati taj izraz lica i geste ove žene. Tek što su ona i njezini vjernici pali u najveću ekstazu, opazi ona, da mikrofon nije dobro namješten i već ga popravlja, te povišenim glasom počinje govoriti, oslanjajući se na biblijske riječi: »Vi, koji me na radiju čujete, skoro ćete me vidjeti. Naskoro će započeti tonfilmsko snimanje, koje će prikazivati našu crkvu, a ja ću nastojati, da se ovaj film prikazuje i po vašim kinematografima«.

Iznenada zazvoni telefon, jer i on je smješten kraj propovjedaonice. Aimee skida slušalicu i najavljuje, da sluša tristošezdeset veterana iz građanskog rata.

Brzo umeće divlju i patriotsku molitvu za ganute starce. Aimee se uvijek brine za zabavu. Nastupaju solopjevači, kućna kapela svira od nje komponirane simfonije i džeze, na pozornici se vide uz promjenljive kulise žive slike. Te žive slike prate njezine propovijedi. Šta bi se dogodilo, propovijedala je jednom, da Eva nije pojela jabuku? Crveni zastor pozornice se rastvori. Pred cvijećem i namaljanim prospektom stoje Adam i Eva. Adam u smeđem kožnatom farmerskom odijelu, Eva u zlatnoj haljini sa vijencem na glavi. Aimee se okrene prema

slici i zaplješće rukama: »Divno izgledate, posve dražesno!« I ponovno se okrene k općini: »Eva daje Adamu jabuku (na opzrnici prihvati Adam jabuku te je pohlepno pojede) i reče mu: »Pusti i meni nešto«, ali Adam je pojede čitavu zajedno sa drškom i koticama. Pa ipak i ovaj grijeh svoj smisao. Bez Evinog djela mi ne bi imali bibliju, i ne bi bili djeca dragoga boga.

Šta bi se dogodilo da se nije rodio Isus?

Mi u Americi ne bi mogli slaviti božić!

Mi smo najveličanstveniji, najmlađi i najobljubljeniji narod kojega bog voli i niko ne zna darovati božićne darove kao mi.

Šta bi se dogodilo da bog nije došao sestri Aimee McPherson?«

Doista, šta bi bilo? Ona priča svoj život, ona se hvali. počne pjevati i svršava pozivom: »Tko hoće moliti sa sestrom Aimee McPherson?«

Obraća se na prve redove, obraća se na druge i ostale:

»Tko je sretan neka reče amen«.

»Amen«, odjekuje.

»Tko ljubi Isusa neka reče aleluja«.

»Aleluja«, — odjekuje.

»Podignite Vaše ruke, Vi u drugom redu!«

»Sada vi u prvom!«

Ruke se vjernika podižu — — — —

Na proljeće je Aimee odlučila posjetiti Palestinu. Ona je iznajmila brod, kojim će pjevajući i hvaleći proputovati sveta mjesta sa svojim arhanđelima. Putem upravlja agencija Cook, koja joj je dala i popust.

Jazz u crkvi

Prema almanahu »World« ima u Americi dvjesta i jedanaest crkava. Sekta ima na legije. Svaka vjeruje, da se samo u njoj objavljuje božanska istina; ona, jedino ona, može da pruži svojim pristašama raj ljudske i nebeske blaženosti. Pobožnost i trgovačke sposobnosti, požrtvovnost i reklama, zaluđivanje i naivnost spojilo se u najkurioznije forme. Treba samo da se pogleda oglasni dio »Los Angeles Timesa«.

»Miss Leila Castberg propovijeda u crkvi božje svemoći (i naprednih misli) o bitnim istinama Hrista, »u jednoj dinamičkoj i snažnoj formi«. Ona je u Hollywoodu osnovala klub, koji naziva »osamljeni«, te od vremena na vrijeme priređuje naročite »zdravstvene službe božje«. »Čak i na smrt bolesni mogu da ozdrave.« »U crkvi univerzalista naučićete, kako da odagnate sve ružno iz vašega života. Sheiden Shopards naučiće vas, kako ćete vaš život ugoditi melodički. Potrudite se u nedjelju naveče onamo, pa ćete ujedno vidjeti dramu »Prorok ulice«! U njoj će vam se prikazati dvanaest karaktera. Čućete i pjesme. Dođite. Univerzalizam tiče se i vas«.

»Slušajte John Wesby Lee-a! U »Gospel Tabernacle«-crkvi propovijeda svake nedjelje tri puta o putenoj suzdržljivosti.«

»Želite li saznati, tko je razdijelio Crveno more? Na to će vam odgovoriti Bob Schuler. Ako ste bolesni ili zapriječeni, naravnajte vaš radio na talas K. G. F.«

»Čuveni teksaški evanđelista Roxford analizirače vas i

naše vrijeme. Christadelphian Ecclesia! Mjesta se još mogu dobiti«.

»Pričanja mrtvaca! Vi se čudite! Slušajte! Dođite Osvjedočite se!«

»U crkvi svjetskih drvodjelaca saznat ćete, kako treba da se promijeni vladavina u Palestini, da bi sve nacije bile zadovoljne, a Jeruzalem da postane glavnim gradom svijeta!«

O Aimee Mcpherson referirao sam u jednom drugom članku.

Svuda potpomažu bogataši ove sekte, svaka crkva ima svog patrona u osobi kakovog malog »Rockefelera«. Odlično sredstvo protiv nezadovoljstva, zdvajanja i buntovnih raspoloženja.

Za siromašne duhom znače ovakove pobožnosti sa muzikom i predstavama izvjesnu promjenu u sivoj monotoniji američke svakidašnjosti.

Ovdje može čovjek, oslobođen okova tipiziranih običaja, da sebi dade oduška, ovdje može da nađe zamjenu za alkohol, morfij, kokain i seksualne orgije.

Vidio sam mnoge sekte, vidio sam crkvu Aimee Semple Mc Pherson u Los Angelesu, vidio sam hram židovskih crnaca u Haarlemu, ali ni u jednom kultu nema toliko raspojasanog osjećaja, toliko nesmetanih grimasa kao u jedinoj crkvi — »Gospodnjoj«.

Vjernici su bili Crnci. Većinom žene. Sjedili su na prostim drvenim klupama. Lijevo i desno od propovjedaonice stajale su djevojke iz zbora u bijelim košuljama. U orkestru: pozaune, trube, bubnjevi, tarantele.

Uz vesele jazz-melodije u plesnom ritmu pjeva zbor ozbiljne, čeznutljive riječi: »Gospode Isuse, dugo je već tome, što si prolazio pored rijeke, kad ćeš nam se opet pokazati? — Zbor prestane da pjeva, samo bubnjevi tutnje muklo i jednolično. Odjedamput zaplješće rukama jedna djevojka iz zbora i zapjeva oštrim glasom punim

disonanca: »Somebody touched my soul« — Netko je dodirnuo moju dušu!« Sa divljim krikom odgovara narod: »To će biti Isus!« Ovo izmjenično pjevanje ponavlja se bezbroj puta. Glasovi postaju sve divlji, sve uzrujaniji, bubnjevi sve tiši. Iznenada jedna žena skoči i počne da pleše. Zbor utihne. Lice žene, dosad još plosnato i obično, nabrekne u bolnom zanosu. Dok njene noge, koje su u dnevnom životu možda nezgrapne i teške, plešu jedan veličanstveni divlji onestep, njene ruke lete ritmički gore i dolje. Sa njenoga lica lupi se okorjela naslaga za drugom. Kao da se ljušti. Do tog časa još zakopana, maskirana, postaje sada naga i bitna.

Narod sjedeći plješće takt uz muziku u sinkopama. Time se ples žene uznosi u ekstazu, dok se ona ne stropošta natrag na svoje sjedalo. iscrpljena, običnoga izgleda. Izmjenično pjevanje počne iznova. Nakon kratke pauze skoči jedna druga žena i zapleše. Sada već pleše više žena, ovdje ondje, stare i mlade, lijepo građene i kržljave. Širi se sveopća mahnitost plesa i prijeti da će zahvatiti sve prisutne. U to dade propovjednik znak, muzika se prekine. pjevanje umukne. Tu i tamo čuje se stenjanje, onda zavlada tišina.

Mesarska figura crnoga propovjednika priča svojim slušateljima: »Bog«, veli on, »odabrao je jednom Židove. Polovinu od njih su poubijali, drugu polovinu su protjerali. Protjerani nastanili su se u Rusiji. Rusi su s njima postupali zlo. Od okrutnih pogroma moralo je da umre mnogo Židova. U to je Bog kaznio Ruse time, što im je poslao... Kerjenskoga. Sada su Crnci odabrani narod. K njima će prvima doći Hrist. Nekojima došao je već danas. Narod je to vidio. Da, on je došao, on je došao, on je došao!«

Posljednje riječi propovjednik više ne govori, on ih pjeva u mekom tenoru. Narod prihvati, pozaune zaore kliktavo pratnju.

Ustao sam. Bilo mi je čudno pri duši.

Posmatrao sam sebe, kako su kod plesa žena i moje vlastite noge počele da se miču, kako sam zapadao u napast da i sam počnem pljeskati takt uz muziku.

Sve je nagrnulo u podrum. Slijedio sam povorku. U jednoj prostoriji klečali su obraćeni i molili. Na njima su sjedili ili čučali anđeli zbora.

U drugoj prostoriji bio je postavljen stol sa kramarijom, vlasništvo crnačkoga pastora. Tu se moglo kupiti molitvenika, tekstove pjesama, križeve i note, limonadu i bonbone, bezalkoholno pivo i čokoladu, sladoled i sodu.

Tonfilm i pozorište

Douglas Fairbanks i Mary Pickford odlučili su tonfilmski snimiti poznatu Šekspirovu komediju: Ukrćena goropadnica. Izgleda, da je to bio dosta jalov pokus. Usprkos nagomilanih Šekspirovih stihova nije u toj preradi ostalo upravo ništa od Šekspirovog duha. Ovdje se bolje nego igdje pokazalo, koje su mogućnosti i granice tonfilmskog snimanja. Postalo je jasno, da tonfilm ne može posve jednostavno i bez daljnjega preuzeti komad pisan za pozornicu. Pozornica imade svoje posebne zakone, koji su se stvarali i oblikovali kroz tisuće godina a tonfilm, koji je upravo preskočio granice prostora i vremena, mora tek pronaći svoje posebne zakone i mogućnosti.

Općenito je tonfilm umjetnički i tehnički nazadak. On ponavlja stare pogreške i gluposti, koje nije mimoišao niti nijemi film u prvim godinama svoga razvoja. U Americi se mjesečno prikazuje na tucete novih filmova. Izmjenjuje se najgori kič sa sladunjavom romantikom i bljutavom lažljivošću. Kad bi ti filmovi bili barem zabavni! Ali oni djeluju upravo dosadno i pospano. Uvijek na stotine golih nogu korgirlsa, uvijek isti glupi ljubavni razgovori, uvijek isti i neizbježivi »happy end«. Na moje pitanje, zašto je u Americi »happy end« postao neka apsolutna zakonitost, odgovorio mi je upravitelj produkcije jedne od najvećih industrija u Hollywoodu: američka publika zahtijeva ovaj »happy end«. Ona hoće da vidi u filmu opravdanje svoga načina života, hoće da joj se potvrdi idealni smisao njezine krute borbe za opstanak. Odgovor me nije uvjerio i on pripada u »cant«

Amerike. Filmski magnati jednostavno svoje vlastite želje oliče u želje publike. Istina je, Amerikanci su još mladi narod, a mladi narodi kao i mladi ljudi vole imati iluziju vječnoga života, izbjegavajući realnost u svojim i nametnutim snovima. Lažima prikrivaju socijalne konflikte i duševne disharmonije u harmoniju. Zatvaraju oči pred neizbježnostima kozmičkog udesa — pred smrću. Zar nije smiješno, da se u Americi svaki mrtvac balzamira i da mu se kad već leži u lijesu utisne vata u usta i time ispune upali obrazi. Šta više, da ga se čak i — našminka.

Od mnogih amerikanskih tonfilmova koje sam vidio, ističe se kao veliko i zaokruženo djelo negerski film »Hallelujah«. Režirao ga je King Vidor, kojega mi u Njemačkoj poznajemo kao stvaraoca »Velike parade«. Bez sumnje najznačajniji amerikanski režiser. Ne ću ovdje da potanje pričam o filmu, čijem bi se sadržaju dalo štošta prigovoriti. Ali ovi divni crnački glumci! Diletanti, svi do jednoga, koje je sam King Vidor pronašao u južnoj Americi. Ta lica! Te geste! Te pjesme! Plesovi! Korovi! Krasni u svojoj divljini, neslomivosti i žalosti! »Hallelujah« daje naslutiti veliku umjetničku mogućnost tonfilma. Kada će se pojaviti režiseri, glumci i pjesnici, koji će bolje vladati filmskom riječi i tehnikom, doći će tonfilmovi, koji će biti isto tako velika umjetnička djela kao i mnogi pozorišni komadi. Naglasio sam »riječ«, jer ona treba da dođe u tonfilmu do svog savršenog izraza, ona treba da nađe svoj vlastiti stil. Kao što glumac kad počinje govoriti stoji u jačem svijetlu reflektora, koje često otkriva njegove nedostatke, — tako se dogodilo u Americi, da su najobljubljeniji filmski starovi bili isfućkani, kada su po prvi puta govorili u tonfilmu. Nova tehnika otkriva daljnje osebine njegove ličnosti, isto tako izgovorena riječ otkriva pravu jezgru a smisao postao goliji, neposredniji.

Tonfilm imade dvije velike mogućnosti: pjesničku i dokumentarnu. Od unatrag nekoliko tjedana postoji na njujorškom Broadwayu filmsko pozorište pod imenom

»Reels News«, koje po čitav sat ne donaša drugo, do vijesti iz cijeloga svijeta. Novina je postala živa. Čita li čovjek kod svoje jutarnje kave, da kažem prema Goetheovim riječima, kako se tamo u Turskoj narodi međusobno biju, — jedva će ga ta vijest i dirnuti, jer većini ljudi manjka predodžbena fantazija. Ali kada ta vijest, slika, žamor i riječ imade viziju, koja ga upravo primorava da sudjeluje u sudbini ljudi, koji žive na najudaljenijim krajevima svijeta i da učestvuje u njihovim poslovima i jadima, tada tek čovjek zauzima svoj stav i mišljenje. To znači, da žive novine, kao svake novine, imadu svoje eminentno političko djelovanje. Bitno je, što se pokazuje, a što ne. Što se snima, a što ne. Već vidim dan, kada će nastati tonfilmske novine desničara i ljevičara. Realni dokumenti, koji bi doista mogli zbližiti narode, ali u isto vrijeme mogu postati i sredstvo neskrupuloznog otuđivanja naroda.

Tonfilm služi i u izbornoj borbi. Za vrijeme izbora gradonačelnika postajkivalo je na Broadwayu na desetke hiljada ludi. Veliko platno razapeto preko trga svijetlilo se. Na platnu su titrale slike i one su počele zvučati.

Omiljeli pjevači pjevali su kuplete, kapele su svirale ritme džeza, a zatim se pojavio na platnu kandidat za gradonačelnika, gospodin Jimmy Walker, koji se smješeći naklonio i održao svoj veliki izbornički govor. Tim govorom, koji je bio mješavina šarlatanstva, bigotstva, prostodušnosti, glupe lukavosti i šovinističkih fraza, trebalo je izazvati svjetinu, da njega, poštenog sina jednog siromašnog Irca izabere za mayora, ovoga od boga odabranoga grada, koji je najljepši i najbogatiji od svih gradova, koji su ikada bili podignuti. Slijedile su slike, na kojima se očitim sljeparstvom pokazivalo, koliko je podzemnih željeznica, nebodera i muzeja sagradio do sada Mr. Walker — lično. Na kraju je nastupio američki komičar Eddie Cantor, izrugivajući pjesmom, bogatom na nezgrapnim šalama, ljude, koji »našem Jimmy-u« predbacuju, da uvijek nosi elegantno ispeglane hlače.

Učinak je bio golem.

Američki tonfilm naglo se razvija. Novaca ima u takovom izobilju, o kojemu u Njemačkoj ne možemo niti sanjati. Primjer energije i odvažnosti možemo slobodno uzeti od Američana, ali njihov tonfilm sigurno ne će prodrijeti van granica Amerike.

On će biti tehnički briljantno dotjeran, ali kao dokumenat i umjetnička istina moguće tek samo u iznimnim slučajevima.

Još nekoliko riječi o američkom pozorištu. U New York sam došao sa velikim očekivanjima a našao sam malo. Američko je pozorište još više nego berlinsko trgovački teatar. Svaka izvedba iziskuje velike investicije jer se u New Yorku — izuzevši nekoliko društava, koja posjeduju vlastiti ensemble i pozorište. iznajmljuje za svaki novi komad pozorište i trupe glumaca. Tako se mananageri čuvaju eksperimenta. Jedino Theatre-Guild u New Yorku i pojedina diletantska društva usude se izvesti komade, koji se od uobičajenih razlikuju po svojoj formi i sadržaju. U pozorištima se najviše prikazuju salonski i kriminalni komadi, te muzičke komedije i revije. Za američku publiku ne postoje Ibsen, Strindberg i Wedekind. Kod njih je u tom pogledu vrlo smiono i ono, na što se kod nas u Evropi jedva ko i osvrće. Pokuša li ko, makar i sa deset puta blažim riječima i scenama od Strindberga i Wedekinda prikazati konflikte spolova, onda je to zaista velika smjelost.

Moguće da ovo nije niti čudnovato u zemlji u kojoj se dogada, da se hvataju glumci koji igraju u komadu u kojemu je mjesto dogadanja — javna kuća. Jer u ovoj božjoj zemlji, koja se naziva i zemljom slobode, jedva se što osjeća od slobode duha. Moguće ste čitali, da se u Bostonu nije smio prikazivati komad »Čudna međuigra« od O' Neilla. A kada se davala »Zatočenica iz Bourdeta« u New Yorku, neki su gledaoci zauzeli pozu propisane sablazni. Nato su glumci, režiser i publika bili teretnim autom odveženi na policiju.

Film želi isto kao i pozorište biti pošteden od konflikta socijalnog života. Njemačko i rusko pozorište mnogo je življe i savremenije od njujorškog.

Američko je pozorište ustanova za imućnu publiku koja hoće zabave. Jao autorima koji upiru na pravu stranu američkog bogatstva. Njih se jednostavno ne izvađa što je slučaj i sa Uptonom Sinclairom. Za njih se eventualno brine tek mali studio.

Pozorište je uvijek ovisno o društvenoj atmosferi svoje zemlje.

Nemir, koji danas podrhtava američkim kontinentom naskoro će se osjetiti i na njegovim pozornicama.

Pesimisti, koje američka javnost nije podnašala kao niti Wilhelm II., pokazivaće zemlji kao dramatska lica — gorku i potrebnu istinu.

Prohibicija, prostitucija i flaperi

U Americi se često čuje poslovica: «Bolja je prohibicija i rakija nego nikakova prohibicija i nikakva rakija.

U Evropi misle, da u Americi može samo bogataš kupiti vina, piva i rakije, čega se radnik mora odreći. To ne stoji. Zatvorili su jednu veliku pivovaru, umjesto nje niknulo je tisuću privatnih. U mnogim radničkim obiteljima magazinirano je »home made beer«. Žene same vare pivu, prešaju vino i peku rakiju. Kakova proizvodnja takova i kvaliteta.

Jedva sam bio jedan sat u New Yorku a već su me odveli u jedan »spaek easy«, nekakvi restoran u kojemu se dobilo jelo i whisky za skupe novce. Mnoge su ulice upravo obložene sa »speak easies«. Po vanjskom izgledu to su sasvim nedužne kuće. Upućene mušterije i potplaćeni policisti znadu dobro na koja se vrata mora pozvoniti. Ali i u samim javnim restoranima na Broadwayu dobivaju stalni gosti coctail u šalicama za kavu.

U noćnim klubovima dobivaju se male boce sodavode ili Gingerovo pivo uz masne cijene. Boca stoji jedan do dva dolara. Gosti nose whisky u džepovima hlača u posebno fabriciranim aluminijskim bocama, koje pristaju uz oblik stegna. Ni u jednoj zemlji se ne govori toliko o rakiji kao u Americi i to bez razlike slojeva, bili to radnici, trgovci, advokati ili umjetnici.

Kao što svaki antisemita imade svog Židova, tako i svako društvo i svaki restoran imade svog policajca, koji za nekoliko dolara i nekoliko litara rakije pazi, da strani detektivi ne bi iznenadili zajednicu.

Nije rijetko, da se od policije zaštićeni prodavači alkohola prijete: »Vi prodajete rakiju? Sutra ćete je ili od mene kupiti ili ćete propasti«.

Često je sama policija prodavač. Negdje je rakija zaplijenjena, pa je odvoze u dobro čuvanom policijskom autu, koji uz sirenske trublje leti kroz ulice sa dragocjenim teretom i za čas ga odvozi na poznato mjesto da ga proda za skupe dolarske novčanice.

Kada sam se u društvu njemačkih socijalističkih prijatelja usudio govoriti protiv rakijašnica, grdili su me, da sam reakcijonar. Pokraj toga krivo bi bilo misliti, da se konzum alkohola nije smanjio ili moguće povećao prohibicijonim zakonom. Evropski fabrikanti rakije rado lansiraju u štampi ovakove vijesti. Blagotvorno djelovanje te zabrane očituje se osobito kod irskih i engleskih radnika u povećanju prištednja, u većoj čistoći stanova i na opadanju indeksa oboljenja i nezgoda. Uz malu izmjenu poslovice, može se kazati, da prilike čine čovjeka pijanicom.

Slično stoji i sa prostitucijom. Ona je u stvarnosti pod zaštitom same policije i u raznim formama. To su »dancing school-i« u kojima djevojke »hostesses« uz stanovitu naplatu plešu sa gostima. Oko jedan ili dva sata u noći zatvaraju se lokali, a vani već čekaju kavaliri na svoje dame.

U gotovo svim gradovima imade nedužnih barova u kojima se toči Gingerovo pivo i razno bezalkoholno piće. Upućeni ide kroz vrata pokraj toalete i za čas nađe što želi: girls-e.

Moj čikaški znanac pokazao mi je jedan ovakav bar. Upitali smo vlasnika da li možemo razgledati gornje prostorije. »Sure« odgovori, »if you spend money«. Popeli smo se zamazanim stubištem do neke pregrade od dasaka, koja je služila kao predsoblje, a zatim se suzila u hodnik u kojemu je na neoličenom drvenom stolcu sjedila crnica, koja je zapisivala.

Na hodnik su vodila šestera vrata. U svakoj je sobi bila zaposlena po jedna djevojka. Muškarci su čekali vani u predsoblju. Ljubav na tekućoj traci. Zov crnice je odjekivao monotono: »Who is going to bed? Who is going to bed? (Tko je na redu da ide u krevet?) Poziv je bio u stvari suvišan, jer za krevet nije bilo vremena, pošto je cijeli ljubavni akt trajao u svemu tri do pet minuta. Dobio sam utisak, da su djevojke prisiljene svoje mušterije natjeravati kao Fordovi nadglednici radnike. Za svaki orgazam plaća se po dva dolara. Od toga djevojka zadrži za sebe jedan, a drugim plaća vlasniku bara. Djevojke, mlade i stare, lijepe i ocvale, kod velike navale podvore na sat šest do deset muškaraca.

Njihove su mušterije radnici i mladi trgovci.

Tko imade više novaca posjećuje luksusni »private home«. Stranac ne može da vidi »gospodaricu kuće«, on se pogađa sa »maid« i to je redovno Crnica. Mušterija izrazuje svoje želje, opiše svoj »tip«, zatim odlazi »maid« k svodilji, koja nazove telefonski djevojku, koja po prilici odgovara željama posjetnika i koja se naskoro pojavi. Domaćica zahtijeva pet dolara za prepuštenje spavaće sobe. Djevojka dobiva petnaest dolara od kojih i ona mora dati domaćici pet i tako svodilja spremi u svoj džep deset dolara.

Djevojke su prostitutke od zanata ili slabo plaćene prodavačice i korgirlsi.

U takovom se »private home-u« za skupe novce prodaje i whisky.

Prije su prostitutke stanovale u pojedinm gradskim četvrtima i ulicama. Danas te kuće ne postoje. Djevojke stanuju po hotelima i često se događa, da hotelski vratar (»bell captain«), čovjek koji nadzire hotelske paževe, upita hotelskog gosta ako želi girls-a.

Crvene lampe, koje su prije ukrašavale ulice prostitutka nestale su; sada vise otraga na autu, — kaže se u Americi.

Jedan znanac u Los Angelesu pričao mi je o kurioznoj formi prostitucije. Ako liječnik prepiše rakiju u svrhu liječenja, može se ona kupiti u ljekarnama. Mnogi liječnici prepisuju i »ljubav« kao lijek.

U Americi se često pojavljuju novi liječnici — čudotvorci — hiropraktičari. Imade mnogo ulica u kojima skoro u svakoj kući stanuje po jedan takav hiropraktik. Njihova nauka uči, da svaka bolest imade svoj uzrok: živac, koji snabdjeva bolesni organ uklješten je na svom izlasku iz hrptenjače uslijed suženih kralježaka. Zato oni masiraju kralježnicu Svjetna vjeruje i oni zarađuju teške novce. Ali pojedini hiropraktik tjera i drugu trgovinu. On liječi bolesnika »liječenjem bez medicine«. Njihova pomagačica je sestra. K njoj ide pacijent i zahtijeva »osvježujuću masažu«. Ali prije je mora liječnik odobriti i zato dobije polovicu honorara. A sestra je tako zaštićena od policijskih progona.

U Hollywoodu sam se zabavljao sa jednim glumcem. Na moje začuđeno pitanje odgovori mi: »Zašto posjećujem prostitutke? Iz straha. Skoro svaka od stotine lijepih djevojaka koje ovdje vidite, sigurno je »gold digger« (kopač zlata), skoro svaka će pokušati da me obijedi, radi prekršaja obećane ženidbe, jer znade, da će je na taj način pomoći američki sudac i da će tako doći do mnogo tisuća dolara. Za te djevojke je ljubav obična trgovina.« Ne znam, da li je u kojoj zemlji na svijetu toliko zaštićen javni položaj građanske žene kao u Americi. Za vrijeme farmera, bile su žene rijetke i dragocjene. Danas niti su rijetke niti su dragocjene, ali se njihova moć ipak održala.

Jao onome muškarcu, kojega žena optuži, da joj je stavljao »nećudoredne« ponude. Sjećam se jednog slučaja, koji se dogodio za vrijeme mog boravka u New Yorku. Neki milijoner pozvao je k sebi na čaj jednu takovu »hostessu«. Milijoner je postao nježan, djevojka je otrčala na policiju i optužila ga, da ju je pokušao poljubiti. I tobože se stidila da kaže, da joj je četkom pogladio dekoltirani zatiljak. Milijoner je bio osuđen na platež

75.000 dolara — riječima sedamdeset i pet hiljada dolara, što ih je morao platiti djevojci, jer je povrijedio čast države New York i djevojčine osjećaje. Ništa mu nije koristilo dokazivanje, da je girl svojevoljno došla na čaj, morao je platiti. Slika djevojke sa repariranom čašću osvanula je u svim novinama na naslovnoj strani. Preporuča se za primjer.

U zatvoru St. Quentin sjedi neki poznati upravitelj kazališta iz Los Angelesa. Jedna glumica, koju je bio naručio u svoj privatni biro tvrdila je, da ju je htio nećudoredno taknuti. Bio je osuđen na jednu do deset godina zatvora, što znači, da će u najboljem slučaju odsjediti barem jednu godinu, a kod slabog ponašanja i deset.

Žena je za američkog trgovca reprezentativni idol, kojega on zamata vatom svojih sentimentalnih, djetinjastih i romantičnih osjećaja. Mi Evropejci možemo jedva shvatiti djelovanje kiča na Amerikance. Lažne ljubavne i osjećajne scene u filmu koje kod nas pobuđuju glasan smijeh, izazivlju rijeku suza i kod najtvrđeg businessmana. Samo ne smijemo vjerovati, da Amerikanka imade ozbiljnog upliva u politici ili trgovini.

Bez sumnje je velika razlika između stare i mlade generacije, između puritanske i proračunane majke i flappersa (šiparica). Mlada djevojka je prije tip poludjevice. »Kissing, petting, necking« dozvoljene su erotičke forme i surogati, jer ipak zadržaju fikciju djevičanstva. Na moje pitanje odgovorila mi je jedna djevojka: »We do it concious and unsentimental.

Ali mi znamo iz knjiga poznatog suca Lindsaya, da mlade učenice žive više besvjesno. Istom u dobi udaje postaje djevičanstvo opet jedno poglavlje, a hrabrost da se podaju — glupost.

Ljubav na univerzitetima isto je tako objekt studija kao i kemijski reagens kod biljke. Na nekom velikom američkom univerzitetu postavljaju se studenticama ova pitanja:

Pušite?
Pijete?
Kartate?
Da li Vas je ko poljubio?
Da li su Vas već i desetorica poljubila?
Milujete li se sa muškarcima?
Dirate li muškarce ili dozvoljavate da Vas koji od njih dira?
Da li ste već bili u kojoj od sumnjivih gostiona?
Da li ste sproveli s muškarcem koju noć?
A ipak statistike ne pretpostavljaju, da se u kojoj dvojbenoj situaciji djevojka »zaboravila«, jer zadnje pitanje glasi:
»Da li ste ikada prekoračili krajnju granicu?«

I Crnac ima šansu

Njemačkim senzacijonalnim listovima krivo se čini jer niti jedan ne doseže nivo američkih dnevnih listova. (Iznimke su samo »New York Times« i »Call«, koji izlazi u San Francisku).

Pola stranice zapremaju političke vijesti, dvije strane društvene vijesti.

Miss X bila je uvedena u društvo (portret).

Mrs. Y je priredila čaj. (Slika idilično grupiranih gostiju).
Mrs. Z je primila posjet albanskog grofa. (Velika snimka).

Zatim slijedi pet stranica ubojstva, krađe, provale i razbojstva i afere filmskih starova.

Neobrazovanost većine američkih novinara upravo je neopisiva. Ali čemu bi i trebali ovi ljudi naobrazbu? Politički pravac određuju tri ili četiri novinarska magnata a za sakupljanje gluposti dostaje im i njihova naobrazba. Neka nas nebo očuva od američkog novinarskog pogona. I evropskog nam je dosta.

Preda mnom leži »Los Angeles-Times«. Na prvoj stranici debelo otisnuti natpis:

»On nije iskoristio svoje šanse«.

Zar je opet govor o kojemu boksaču? O jednom burzovnom makleru? O Društvu naroda? Čitam dalje: »Linčovanje u Texasu! — Posebne vijesti! — Sve potankosti!«

U nekoj šumi u Texasu, nedaleko malenog gradića, navodno je crnac silovao bijelu ženu. Od gomile koja je

žeđala za pravdom izvučen je iz tamnice i obješen na prvo drvo. Uže je puklo a žrtva onesviještena od straha i boli pala je na tle. Gomila je mislila, da je crnac mrtav ali se doskora pokazalo, da on još živi. Brzo su poslali jahača u gradić po novo uže.

Publika se dosađivala.

Poznato je, da u Americi svatko imade šanse. I jedan Babbitt poviče neka se i ovoj žrtvi ne uskrati opća milost.

»Dajte mu šansu«, kriještio je čovjek dobroga srca, »dok se jahač ne vrati neka nam priča zašto je počinio to djelo«.

Siromašni crnac jedva se držao na nogama. Napregnuo je posljednje sile, da može govoriti. Moguće je htio razjasniti, da uopće nije silovao bijelu ženu i da je upravo protivno, ona njemu dala prilike, koje on nije htio izrabiti, kao niti Josip kod Putifarke.

Crnac je tepao. Znoj ga je oblio iz svih pora ali slogovi se nisu htjeli oblikovati, već mu je iz ustiju tekla slina i jadikovke.

»On ne iskorišćuje priliku«, poviče neko iz publike, a kako je međutim jahač prispio to se ovaj puta ponovno i dvostruko omotalo uže oko crnčevog vrata, da ne bi i ovoga puta puklo.

Sada je tek žrtva oslobođena dobroćudnosti svojih ubojica mogla prihvatiti šanse koje su dostižive i nijemim kreaturama.

Sve se to zbilo ljeta Gospodnjega 1929 po Hristu u zemlji božjoj.

*

Amerika je slobodna država i ona zabranjuje ropstvo. U južnim državama kuca američko srce mnogo brže na riječ — čovječnost ali bespravnost crnaca u političkom i socijalnom životu čini im se sasvim prirodnom.

Crnac se ne smije voziti u istom odjeljenju tramvaja, biti na istoj palubi ili u istom odjeljenju vlaka sa bijelcem. Njemu su zatvorene skoro sve univerze, kazališta, hoteli; on u stvarnosti ne smije upotrebiti niti svoje izborno pravo i sve se to smatra sasvim razumljivim.

Ko u Americi hoće birati, mora posjedovati stanovitu sumu novaca i ... naobrazbu. Dođe li kakav crnac sucu, koji odlučuje o njegovom biračkom pravu, on zahtijeva od njega ili da nađe bijelca, koji će jamčiti za njegov imetak, ili da mu donese svjedočanstvo o svojoj naobrazbi. Tako na pr. mora dati izvještaj zašto je bila ispravno temeljena osuda u procesu protiv g. X, koja se vodila u Washingtonu prije dvije godine. Crnac mora konačno sa mnogo skrušenosti uvidjeti, da mu ne dostaju kvalitete za američkog izbornika.

A kako je bijelim djevojkama dobro u južnim državama! Kada osjete da su zanosile izgovor je stalno pri ruci, — silovao ih je koji crnac I one sačuvaju svoju čast a nečasnom crncu sudi — Lynch. Što vrijedi zakletva jednog crnca?

I. L. D. iznaša svaki mjesec bilten, iz kojega vadim slijedeću statistiku linčovanja za mjesec maj god. 1930.:

»Delaware/Wilmington.

Maj 1930. Crnac Theo Russ bio je optužen, da je silovao bijelu ženu. Dne 17 jula trebao je biti vješan. I. L. D. zauzeo se za stvar i saznao je slijedeće: Russ je kupio rakije kod poznate kriomčarke alkohola gospođe Mary Roed. Kad je ponovno došao htio je umaknuti plaćanju, pri čemu ga uloviše muž i brat spomenute gospođe. Slijedećeg dana bio je uhvaćen, pripovijest o alkoholu prešućena je, a na mjesto nje optuženi je obješen radi silovanja.

Oklahama/Chickasha.

30 maja. Henry Argo okrivljen je zbog silovanja. Po svoj prilici nepravom. Svjetina je jurišala na zatvor i

kako su rešetke odoljele jurišu, pucali su u ćeliju (ćelije su u Americi zatvorene željeznim rešetkama a ne vratima) i ubili crnca.

Tennessee/Okdale.

Crnac Herbert Robertson, radnik, ustrijeljen je prošle noći bez razloga od jednog činovnika u dvorištu željezničke radione.

Texas/Houston.

28 maja. Godine 1928 napao je jedan bijelac nekog crnca vratara. Crnac je u samoobrani pucao na napadača i ubio ga. Pošto je znao, da crncu nije dozvoljena samoobrana pobježe u Arizonu, gdje je bio 28 maja uhvaćen i sada čeka svoju osudu.

Sherman.

10 maja. Crnac, radnik, George Hughes, uhvaćen je i optužen radi silovanja. Gomila je jurišala na zatvor, zapalila ga i domogla se Hughesa. Prigodom linčovanja objesili su njegovo osakaćeno tijelo na drvo. Nakon toga napadnuto je još i mnogo drugih nedužnih crnaca i njihovi su stanovi formalno opljačkani.

Portsmouth.

21 maja. Ovdje je uhapšen Stephan Graham radi dijeljenja propagandnih letaka protiv linčovanja. Policija ga je optužila radi javne sablazni.

*

Americi će se prije ili kasnije strašno osvetiti sve nepravde i boli, koje je ona nanijela crncima.

Savez crnaca brani prava »coloured people-a«, a neki univerziteti, škole, kazališta i hoteli primaju od bijelaca ugnjetavane crnce. Danas se bori za čovječja prava tek velika trupa crnih pionira, a sutra će se boriti samosvjesna milijonska armija

MADRID

L' España es Republica

Španjolski narod, koji je republiku nakon loše vladavine Bourbona i skupih marokanskih ratova dočekao velikim nadama i pozdravio u opojnosti hiljastičnog oduševljenja, danas je nezadovoljan.

Kapitalist se boji socijaldemokratskih ministara, kontrole banaka i dobitaka, pritiska strukovnih organizacija, tarifnog prava i socijalnog osiguranja. Najstrašljiviji su oni liberali, koji su sa socijalizmom »simpatizirali« dok je još bio »lijepa ideja«.

Veleposjednici se boje podjele zemlje i velikih zemljišnih poreza.

Radnik je razočaran, on je brzo uvidio da nije dovoljna politička demokratija bez socijalne; on vidi novu zastavu ali i stare kapitalističke sile. Neki radnik u barcelonskom zatvoru odgovorio mi je kad sam ga pitao za republiku: »Stari pas sa novom ogrlicom«.

Vlada je u pô godine otvorila sedam hiljada škola, dala slobodu štampe, zbora i organizovanja ali je ta prava učinila iluzornim zakonom o zaštiti republike; položila je temelje mnogim kulturnim i socijalnim reformama, koje na papiru odlično djeluju ali se u praksu ne sprovađaju i izazivaju suvišne borbe.

U prvim danima revolucije su vladajući slojevi spremni da dobrovoljno žrtvuju polovicu svog imanja i svojih prava, samo ako im druga polovica ostaje. Kad je njemačka novembarska revolucija najavila na oglasnim stupovima da dolazi do socijalizacije izjavila je krupna

industrija da će jedan dio svoje imovine darovati državi. Kad je prohujala bura revolucije i kad je izgledalo da su prave revolucionarne snage istrošene, brzo je ova ponuda povučena i danas je zaboravljena.

Slično je bilo u Španiji; danas se veleposjednici i industrijalci bore za svaki pedalj tla — i s uspjehom.

Što revolucija zanemari u prvim danima ne može više kašnje da nadoknadi. Zastrašeni se oporavlja.

Španjolska republika ide tragom njemačke. Rezolucije i zakoni moraju postati stvarnost inače obeshrabruju pristaše i jačaju protivnika. Španija se razvija u građansku republiku ali mnogi vodeći političari ne će da to priznaju i podržavaju iluziju, da je drugačije. Tako upadaju u ćor-sokake iz kojih nema izlaza, razjaruju svoje birače i izazivaju smijeh kod naroda. Konflikti, koje ne znaju riješiti, zaoštravaju situaciju i jačaju fašiste.

Agrarni problem je goruće pitanje. Što su njemački i francuski seljaci izvojevali u teškim i dugim revolucijama to je još u Španiji želja i san. Bijeda malih seljaka, poljodjelskih radnika i zakupnika je neopisiva, ali što se događa? Započinje se velikim obećanjima a svršava sa diskusijama.

Španjolska privreda mogla bi biti sačuvana od kapitalističke privredne krize. Kupovna snaga naroda je tako neznatna da najmanje povišenje nadnica izaziva znatnu proću kod mnogih industrija. Ali radnici se moraju štrajkovima boriti za svaku paru.

Vlada danas proglašuje da će biti pedeset posto činovnika reducirano. Poznavaoci vele, da bi ih još previše ostalo. Sjutra se već umiruje uzbuđene da to nije tako ozbiljno mišljeno; svaki ministar će od slučaja do slučaja sam odlučiti.

Pokraj toga svi se tuže, da broj činovnika nije smanjen nego povećan. Svaki novi činovnik ima prijatelja kakvog činovnika, koga treba smjestiti. Za taj sistem po-

stoji u Španiji šaljiv izraz, zvan »enchufe«, kontakt; ko hoće da profitira od struje stvara odmah nuzpostaju. Vojska koja je u doba Bourbona igrala važnu ulogu — oficirske pobune spadale su u bon-ton, oficirska vijeća obrazovana su već 1917. — danas je kao politička snaga izlučena. Ali republika nije formirala republikanske bataljone, kao zaštita služi joj stara »Guarda-civil«, žandarmerija sa 25.000 podoficira. Guarda-civil je prije bila zaštita monarhije, često je dolazilo do krvavih sukoba. Sukobi nisu prestali ni u republici, da li se nazor guardije civil izmjenio to ni sama vlada ne zna. Guardiji-civil ostavili su što više i staru operetnu uniformu sa straga sploštenim, kožnatim trouglastim šeširom. Nisu uvidjeli da su uniforme kao i spomenici i boje simboli u kojima su sabrane tradicije vladajuće klase i protiv kojih se diže mržnja potlačenih. Postojala je mogućnost, ako se već Guardiju-civil nije htjelo raspustiti, da je učini oruđem republike na taj način, da se otpustilo reakcionarne oficire i izabralo iz redova vojske nove oficire. Ništa nije učinjeno.

Unamuno je rekao: »Nažalost nisu stvorili republikanci republiku, već republika republikance«.

Cum grano salis.

Monarhija je razorena, periodi diktature će se vraćati. U Španiji stanuje dvadeset i tri miliona ljudi. Golemi broj od četiri stotine sedamdeset i tri poslanika ušao je u parlamenat, cortes. Svaki poslanik prima hiljadu peseta i voznu kartu prvog razreda. Zlobni jezici tvrde da Španiji više ne trebaju strani turisti, da su dovoljni domaći poslanici. Mogu samo reći, da su u raznim provincijama zemlje ljudi govorili, da svoje poslanike još nikad nisu vidjeli. Istina je doduše, da upitani ne stanuju u lijepim centrima turizma. Sami poslanici ne znaju često koga zastupaju. Republikanske stranke, stare i nove, postavile su zajedničke izborne listine, narod je birao kao program republiku i tako će biti frakcija, koje sliče ponosnom statistu koje drame, koji u prvom činu veli: »Konji su osedlani« i za uvijek nestaje. To naročito vri-

jedi za one profesore koji su iz klubova došli na oštri zrak politike ne znajući ni sami kako. Oni danas sa jezom konstatiraju da republika nije svršetak već početak, da lijepa državna forma nije cilj i da se zahtjevi proleterskih masa loše slažu s estetsko-lirskim čuvstvima.

U burnom biću svake revolucije leži, da u početku nema vremena da odijeli sposobne od hohštaplera, idealiste od poslovnih ljudi. Radi toga nije čudo da špekulanti revolucije iskorištavaju konjunkturu. Ali narod ima za to fini osjećaj i pamti ljude koji osim poslaničkog mandata turaju na svoja široka pleća još po pet ili šest služba, od kojih ni jednu ne razumiju, ali za koje dižu pet do šest plaća.

Ni jedna stranka se ne može potužiti, ni socijaldemokratska; pokraj sposobnih ljudi sjede skorojevići. U vlaku sam sreo nekog poslanika, koji je držao MacDonalda za teoretskog oca socijalizma, a za Marxa je mislio da je ruski boljševik.

Jedno poslije podne otišao sam u cortes. Kao okamine bourbonskih dana ostali su podvornici parlamenta; oni nose otmene frakove, ponašaju se kao kastilijanske vojvode, posmatraju neizrecivim prezirom fukaru, koja se ovdje mota i nadaju se da će tih aveti skoro nestati i da će opet kruna zasjati nad praznim prijestoljem u dvorani. Tamo se upravo govori o jednom članu ustava. Vladine stranke zahtijevaju da ni jedan svećenik ne može biti predsjednik republike. Neki katolički poslanik govori širokim gestima protiv prijedloga. I španjolski svećenik je sin naroda i tom ogradom ga se postavlja za građanina drugog reda. Odgovara mu Madariaga, zastupnik Španije kod Društva naroda, sada ambasador u Parizu, koji je napisao odličnu knjigu o Španiji. On potsjeća na seviljskog nadbiskupa, koji je jedamput javno priznao opravdanje republike i onda bio prisiljen da to shvaćanje revidira. »Od koga je bio prisiljen«, veli on »od jedne strane vlasti. Kako može gospodin kolega

tvrditi, da je svećenik neovisan i da služi samo svojoj otadžbini?«

Svi govornici govore vanrednom retorikom, najbolji govornici Evrope su ovdje sabrani. Ali kako govornički star može samo sebe slušati to ga drugi ne slušaju.

Parlamenat je rijetko sabran u punom broju. I kod najvažnijih ustavnih članova često nema polovice poslanika. Bonavente misli, da su gospoda slična finim damama, koje posjećuju kazališni komad. Kod druge slike su već šokirane i odlaze mrmljajući: »Ne, to ne«.

Tri žene sjede u parlamentu, jedna je od njih Victoria Kent koja je za udovoljavanje spolnih potreba utamničenika a protiv ženskog prava glasa jer se boji da će republika sama sebi time položiti kukavičje jaje u gnijezdo. Ne će imati krivo kad pomislim na ženu iz Burgosa, koja mi je rekla: »Republika nam je dala pravo glasa, oni idioti u vladi već će vidjeti što ćemo s njim početi«.

One večeri kad sam bio u cortesu, sjedio sam u kavani Granja el Henar, u bohemskoj kavani Madrida. Ne trebam je pozirati ko pozna romansku kavanu, Café du Dome izgubiće svaku nadu. Njeni gosti imaju samo jednu nacionalnu osebinu; uvijek nose sa sobom crno uokvirene posjetnice. Bog zna za kim svaki Španjolac svake godine tuguje. Na posjetnici piše da su advokati. Najednom galama na ulici. Mi ustajemo i idemo van. Monarhistička demonstracija. Dvije stotine studenata prolazi ulicom i viče: »Živio kralj« Kavanski gosti još jače dovikuju: »Živila republika!« U automobilima dojuri guardia-civil i rastjeruje surovim povicima monarhiste a blagim udarcima gumenih batina potiskuje republikance, koji neprestano izvikuju republiku.

Gdje sam to već jedamput vidio?

Muškarci i žene

Jedan se narod može upoznati po njegovim konobarima. Španjolski konobar nema u sebi ništa devotnoga niti pasje pokornoga već prijaznost bez poniznosti. On se jednakom suzdržljivošću zahvaljuje na velikoj kao i na maloj napojnici i ne će te prezirno pogledati kao u Berlinu — kad je ono, što naručiš samo malenkost. Ako je osobito zadovoljan sa napojnicom, kucne lagano novcem po stolu.

Prispjevši u Algeciras, bojao sam se, da ne zakasnim na podnevni brod za Gibraltar pa se svratih u neku malenu gostionicu da na brzu ruku ručam. Moj račun je iznosio 5.40 peseta a u znak hvale za brzu podvorbu pustih na stolu sedam peseta i uputih se na pristanište. Na cesti me dostigne konobar sav zapuhan stiskajući mi u ruke 1.60 peseta uz riječi: »Gospodine, napojnica je bila uračunata«.

Stupi li gost u španjolsku kuću, pozdravi ga domaćina riječima: »Kuća je Vaša«. Te riječi govore više od kakove lijepe geste. Nisu uzalud više stotina godina Arapi živjeli u Španiji.

Španija je jedina evropska zemlja, koja je ostala imuna protiv američke infekcije. Ako će se koji narod uspješno oduprijeti normiranju duha i tipiziranju duše, bit će to španjolski. On je krasan, mio narod, naivan i poradi toga pun povjerenja.

U Njemačkoj je pojam individualizma postao zloglasan. Prikrpana mu je tendenca asocijalnosti, sebičnosti i posebništva, a zaboravilo se, da je istorijski individualist

bio onaj revolucionarac, koji se borio protiv dogmatizma i crkvene netolerantnosti kao i protiv feudalnih zakona, a za samoodgovornost pojedinca, za slobodu duha i primat razuma. Da nije bilo velikih individualista 18 vijeka Evropa bi bila još siromašnija. Oni, koji općenito osuđuju individualizam ne vide razlike između neodrživoga, štetnoga, šta više zločinačkoga individualizma na području gospodarstva, nabave i razdiobe hrane, odijela, stana i individualizma u okviru duhovnoga čovječanstva, koji se očituje u nagonu za slobodom, formom i spoznajom.

Zašto umećem ova razmatranja o individualizmu? Ako čovjek upita Španjolca za najznačajniju karakternu crtu njegova naroda, on će bez krzmanja pokazati na španjolski individulizam. Bez sumnje se ovaj španjolski individualizam očituje u različitim formama, navikama i običajima. Španija je jedina zemlja, gdje je anarhizam naglašavajući ideju slobode, otstranjenje svakog autoritativnog državnog sistema (ali i vjere u slobodnu solidarnost) postao organizirani proleterski masovni pokret. Šest stotina hiljada radnika pripada anarhističkim sindikatima. Ovaj španjolski individualizam je socijalan prema asocijalnom filistarskom egoizmu srednje Evrope. Njegove sile rade protiv države a ne protiv društva, protiv rabote a ne protiv zajednice, protiv zarobljivanja a ne protiv poretka i reda. Niko ne sumnja, da i španjolski individualizam ima svojih mušica, koji se umjesto obične traljavosti naziva individualitetom. Unatoč tome ispovijedam svoje bezbožno naziranje, da mi se još uvijek bolje sviđaju mušice nego li vječita sprema na podložnost, kaserniranje i prazninu misli.

Svagdje, gdje Španjolac drži, da ga namjeravaju odgajati, postane buntovan i bori se protiv svakoga oktroiranja zakona, kojemu će se podvrći samo po svom samoodređenju.

Individualizam postao je tema svagdanjega razgovora. Upitaš li koga Francuza u Parizu, Marseju, ili Dižonu, on će ti na pitanje, a da ne traži riječi, odgovoriti jedna-

kom govornički savršenom rečenicom, dočim će se odgovori Španjolaca, — iako sadržajno jednaki, — po svojoj formi kuriozno razlikovati.

Ima jedna prividna protivurječnost u sklonosti Španjolca za neovisnost i njegovoj želji da postane činovnik. Španjolac hoće da bude obezbijeđen na račun države koju ne voli. Čitava vojska činovnika vrvi naokolo, a mnogi od njih vide svoja radna mjesta samo na dan isplate.

Priča se, da je Primo de Rivera izdao u prvim danima svoje vladavine proglas, kojim je najavio svoju inspekciju po svim ministarstvima za slijedeće jutro. Navodno su toga jutra bili puni svi madridski tramvaji i autobusi a dan iza toga po običaju prazni.

Samo se u jednom području pokorava Španjolac ortodoksnom, dogmatičnom i tradicijonalnom propisu: u pitanju žene. Jao si ga onoj djevojci, koja bi stupila u brak bez djevičanstva. Pored toga on smatra ženu više kao svoj posjed nego li kao druga i njegovo ljubavno snubljenje prestaje danom vjenčanja. Španjolske se žene tuže na bezobzirnost svojih muževa, koji jedva mare za njih, koji nikada s njima ne tretiraju ni socijalna niti politička pitanja. a niti govore s njima o umjetnosti. Oni izlaze sami, putuju sami, a ženama zabranjuju svaku slobodu kretanja i rad im ograničuju samo na kuću i djecu. Ako upitate Španjolca za uzrok zanemarivanja, odgovoriće vam — ako je uslužan — da se sa ženom ne mogu raspravljati socijalna pitanja, jer je ona ne zanimaju, a da prije ni pokušao nije, da u njoj budi slične interese. Naišao sam, da je španjolska žena često puta inteligentnija od muža iako (ili baš zato) ne čita novina.

Stara maurska tradicija je odredila položaj španjolske žene. Sve do revolucije nije ona imala pravo prisizanja na sudu, a udaja je bila stvar roditelja a ne djece. Po običajima starih porodica nisu se smjeli zaručnici na samo sastati niti sami izlaziti a kamo li se poljubiti. Ni jedna španjolska žena ne će sama primiti stranca, a po-

ziv u kino smatra uvredom. Žene, koje vidite same po kavanama ili kazalištima pripadaju »polusvijetu«.

Pored svega toga krivo bi bilo misliti, da žena nema upliva. Ona formira društvo bezbrojnim putevima i zabilaženjima i dok u stvarnosti ona vlada, ostavlja muškarcma iluziju njihovoga gospodstva.

Nepoznata je pojava drugarskih brakova i »odnošaja«. Kadikad doduše bogataši imadu metrese, ali one moraju napustiti svoja radna mjesta, jer njihove kolegice neće s njima da zajedno rade.

Naličje strogog društvenog morala su prostitucija i spolne bolesti. Navodno da ima u samom Madridu nekih 30.000 djevojaka, koje su pod »ćudorednom kontrolom« a u svakom i najmanjem gradiću postoje javne kuće. Često osiromašeni roditelji prodaju svoje kćeri — osobito u Andaluziji — i na račun ovih jadnica se prehranjuje čitava vojska agenata i trgovaca. Takozvane »mame«, koje ih po ulicama svađaju, ponašaju se dostojanstveno poput visokih aristokratkinja i dozvoljavaju kavalirima samo razgovor o naziranju na svijet i na Boga i o nećudorednosti republike, a ostale bi nepristupačne, kada bi pala riječ o zemaljskoj ljubavi i njezinoj materijalnoj protuvrijednosti.

Danas već popušta nenaravna strogost, te po velikim gradovima stvaraju radnici i radnice zajednička kućanstva a da se pred zakonom ne vjenčaju.

Po svoj prilici će nastupiti kao reakcija na zatomljenu erotiku period erotičke slobode. Izlozi knjiga nabujali su erotikom i ni jedne novine nemaju toliku tiražu kao najgluplji i slabo pisani »ćudoredni roman«, a njemački ilustrovani časopisi saveza za kulturu golotinje mogu se naći i u najmanjem gradiću.

Kako se muž ne brine za duševni život žene, a ona ima potrebu za nekim ko će s njome podijeliti njezine brige, to postaje župnik njezin pravi »dušobrižnik«. Nije čudo, da mnoge španjolske žene imadu malo smisla za repu-

bliku, koja proganja ili se barem tako čini, njihovog jedinog prijatelja — crkvu.

Jesu li Španjolke religiozne? Jedan socijalistički radnik u Jerezu mi pričaše, da njegova žena ide svake nedjelje u crkvu. »Ona nije ni religiozna niti antireligiozna«, dodao je, »već ide čisto mehanički u crkvu«.

Premda je mlada republika usvojila ustavni zakon, kojim se izriče rastava države od crkve, ekspropriacija »mrtve ruke« i izgon jezuita, vlada je nekoliko dana kasnije objavila, da ove odredbe ne će predbježno stupiti na snagu. Istom onda, kad se kod svih antirepublikanskih pokreta pokazalo, da su jezuiti ovdje imali umiješane svoje prste, postao je paragraf, — za pola godine prekasno — zakonom.

Ni u jednoj državi na svijetu nema Crkva onu moć kao u Španiji, gdje je još prije jednog stoljeća gorjela lomača inkvizicije. Za vrijeme monarhije nije bila crkva samo duhovna sila, koja nije trpjela nikakovog suparnika (protestantska crkva je bila zabranjena) nego je upravljala sa ono malo škola što su postojale i isključivala svakog nekatolika iz činovničkih službа. Crva je bila i jest velika gospodarska sila koja posjeduje prostrana zemljišta, trgovačka društva, agrarne sindikate i veletrgovine iako često pod drugom firmom; ujedno izvršava razne socijalne funkcije. Često bi mladi trgovci postali članovima katoličkih udruženja, nadajući se, da će im svećenici posredovati kod kredita, kojega nisu imali, štaviše, znalo se desiti, da su tim putem došli i do imućnih žena. Kao odgovor ogorčene revolucionarne narodne mase na neprijateljske proturepublikanske govore monarhističkih svećenika bilo je spaljivanje crkava i samostana. Te čine je vlada osudila rekavši, da je ona protiv klerikalizma a ne crkve, ali dragi katolici ne razumiju te razlike, štoviše i sama je republika — u ovoj svojoj sadašnjoj strukturi — za njih paklenski progonitelj.

Zakon, koji dozvoljava dosada zabranjenu rastavu braka, primljen je od većine žena neprijateljski, jer misle,

da će rastava njima, ekonomski slabijima, donijeti samo štetu i razoriti sakramenat braka.

Vatikan se snašao u državnoj formi, nadbiskup toledski, koji je javno ustao protiv republike, bio je opozvan, a crkva se sprema, da unutar nove države pomoću nekih koncesija utvrdi svoju staru moć.

Španjolski zatvori

Victoria Kent

Često sam čitao po njemačkim novinama o Victoriji Kent, onoj ženi, koja je u vrijeme španjolske revolucije bila određena za pretsjednika kaznionskog odjeljenja. Ona je bila najavila kolosan reformni program, dokidanje kažnjivog značenja zatvora, pretvaranje uza u socijalne škole, dopust za uznike i još mnogo drugih stvari. Njoj me je preporučio sa nekoliko redaka poznati liječnik i istraživač na seksualnom području doktor Gregorio Maranon.

U hodniku ministarstva pravde stoji niz ljudi, rodbina uhapšenika — mršava lica i zaplakanih očiju. Jedna seljakinja donijela je sa sobom kričeće šarenu kitu cvijeća, koju će predati ministru pravde, jer će ga taj dar sigurno razveseliti i umekšati. Kako dirljive misli padnu ljudima na um, kad trpe i kad žele ublažiti bol. Sjetio sam se one radnice u Münchenu, čiji je muž bio strijeljan uludo i bez uzroka i koja mi je, nakon pokopa donijela u Stadelheim u termosici mlijeka »da bi imao barem nešto topla«.

Kao tajnici sjede u predsoblju Victorije Kent sami muškarci. Čini se, da ona manje vjeruje ženama nego li muškarci njoj. Promatrao sam rpe akata na stolu i po stolicama i vrlo bih rado znao, koliko dana treba, da se nađe koji traženi spis, jer su me moja iskustva u Španiji učinila skeptičnim.

»Senora Kent Vas čeka«.

U malenoj sobici, iza velikog pisaćeg stola, sjedi vitka žena, oko trideset i pet godina, koja kad se digne, izgleda malena. Njezine su oči sive i jasne, koje često stišće poput kratkovidnih ljudi, lice joj je usko i mršavo sa velikim ploštinama, kosa glatka i crna a ruke vrlo lijepe sa mnogo izražaja. I ne čekajući moja pitanja započela je sama:

»Nisam još do sada mogla mnogo uraditi, jedino što sam uklonila najgore okrutnosti. Tako sam na primjer zabranila vezanje uhapšenika ili prikivanje jednog uz drugog. Naravski, da sam zabranila svaku tjelesnu kaznu. Prehrana je bila vrlo oskudna i mi smo izdatak za hranu podvostručili. Sada mogu uznici slobodno pisati više pisama nego li prije, primati više posjeta i dulje na dvorištu šetati. Pokušavamo odijeliti mladež od starijih i smjestiti ih u posebne zavode. Ja znam, da je sve to vrlo malo, ali to je samo početak.«

»A Vaš projekt o dopustu uznika?«

»Da, on je mnogo prašine uzvitlao, ali nažalost nije se još ništa učinilo, jer najprije mora biti cijeli reformni program priznat od parlamenta.«

Ja sam joj pričao o dobrim iskustvima dopusta iz ruskih zatvora.

Da, to ona zna, ali... Ona sliježe ramenima, i ja sam vidio iza nje čitavu sivu četu starih, zlovoljnih birokrata, koj svaki dan skandiraju svoj »nemoguće«, koji dokazuju »na temelju dugogodišnje prakse«, da su reforme u zamisli lijepe ali u praksi neprovedive. Za tu tvrdnju zadobih odmah i dokaz.

»Čitao sam u novinama o nekom mučenju u madridskom zatvoru. Koji je to bio uzrok?«

»Riječ mučenje je pretjerana. Stari je ravnatelj bio odviše dobroćudan, pa su mu se uznici popeli na vrh glave, ali on je već smijenjen. Red je opet uspostavljen.«

Nevidljiva siva četa može biti zadovoljna, jer je i opet jedan čovjek, — sa velikim namjerama i dobrom voljom

— postao umoran u zagušljivom zraku ministarstva i u dnevnoj borbi sa obamrlim paragrafima.

Umolio sam Victoriju Kent, da mi dozvoli, da pogledam neke zatvore.

»Koje tamnice bi htjeli posjetiti?«

»Putujem iz Madrida u Sevillu i pogledao bih najprije tamošnji zatvor.«

»Za boga, to je naš najgori zavod. Putujte radije u Alcàlu«.

»Ja znam, da španjolska uzor-tamnica može biti vrlo zanimiva, ali htio bih baš da vidim jednostavne provincijske zatvore.«

»Pa neka Vam bude. Koji još zatvor želite vidjeti?«

»Onaj u Barceloni«.

»Doista ste odabrali dva najpristalija zatvora«, tužila se ona, »ali ako baš želite, moj princip jest, da ništa ne tajim.«

Sevilla

Ušao sam kroz vrata zatvora, pred kojim je stražarilo tuce vojnika. Došao sam do teških vratiju s rešetkom. Čuvar mi oduzme moju posjetnicu i vodio me kroz troja ili četvera vrata s rešetkama, koja je svaki puta teško otvarao — u biro ravnatelja. Mali, nervozni gospodin primio me ljutito.

»Ne znam, što zapravo želite ovdje vidjeti. Nema tu šta za gledanje. Ali kad već na tom insistirate... Konačno imate dozvolu od zgora... molim lijepo... Samo se nepotrebno trudite...«

I dade mi za vodiča jednog čuvara.

Vidio sam mnogo zatvora u Bavarskoj i Pruskoj, u Skandinaviji i u Švicarskoj, Americi i u Sovjetskoj Rusiji. Naučio sam razlikovati golu brutalnost od brutalnosti oličene firnisom humanosti, mučni red, koji zasjenjuje

sva sredovječna mučenja od aljkavog nereda, koji uznicima dozvoljava da srede svoj siromašni privatni život, naličje zatvora kako ga gledaju uznici od onoga naličja, kojega vide posjetioci — ali sva moja iskustva iščezavaju pred zatvorom u Sevilli.

Ova tamnica je prljava i za čovjeka nedostojna kloaka, pa je upravo neshvatljivo, zašto španjolska ministarstvo pravde smjesta i za sva vremena ne zatvori taj zavod. Kad je nedavno iz njega utekao jedan uznik, pisali su sami reakcijonarni listovi, da onaj, koji je jednoć vidio tu kuću ne može nikomu zamjeriti bijeg. Zavod može da primi dvije stotine uznika, a smješteno je u njemu tri stotine i pedeset muškaraca i žena.

Uznici nemaju kreveta nego spavaju na hladnom kamenom tlu, slični gomili, sa pokrivačima punim ušiju i stjenica. Ćelije se ne dadu ložiti, nemaju rasvjete, šta više ni nužnika i uznici obavljaju svoje nužde u jednu jamu sred dvorišta. Očistiti se mogu samo površno — jer jedna jedina pipa za vodu u muškom odjeljenju služi za sve i svačije potrebe. Mogućnosti zaposlenja nema i uhapšenici tupo vegetiraju iz dana u dan.

Pobjesni li koji, zatvore ga u golu ćeliju, gdje može u svojim svijetlim momentima klicati što ne živi u »tamnom« srednjem vijeku već u naprednom dvadesetom stoljeću.

Mladež se ne zatvara? Ovdje vidim dječaka i doznajem, upitavši se za njegovo doba, da ima petnaest godina.

Uznicima je dozvoljeno često pisati pisma? Reklo mi se, jedamput u mjesecu.

A kako je sa posjetima? Jedamput u mjesecu!

Madrid je daleko a put do Victorie Kent težak.

Direktor je opazio, kako me duboko potresao taj posjet. Po jednom uzniku mi je poslao na kušanje uzničku hranu ne zaboravivši priložiti čisti ubrus. Kako dobro poznajem hranu pripravljenu posjetiocima za kušanje!

»Što možemo konačno«, reče iznenada mirno, »kuća je slaba i skoro dvostruko opterećena«.

Ali veliki i novi zatvor ne može biti gotov, jer se radnici ustručavaju da sudjeluju na uređenju tamnicâ.

Ne, teških zločinaca ovdje nema, većinom su seljaci, mali kradljivci a medju ženama je većina čedomorka.

On doduše uvidja, da je socijalna nužda većinu njih učinila zločincima, ali što on može, on je samo činovnik i ništa više.

Ima li ovdje i političkih uznika? Jasno, mnogo sindikalista i komunista.

Dnevno ih se po nekoliko doprema.

»I u vrijeme same monarhije se drugačije postupalo sa političkim uhapšenicima nego sa kriminalnim zločincima, jer su oni ljudi, koji sjede u zatvoru radi svog uvjerenja« dobacih mu.

Mali je gospodin ponovno postao nervozan.

»Ludorija, ludorija, kažem Vam, gospodine, ovi ljudi nemaju kulture«.

»Da li bi mogao s kojim od njih govoriti?«

Njegove oči, slične živom srebru, postajale su sve hladnije.

»Zato morate ponijeti posebnu dozvolu od ministarstva pravde ... a i ne isplati se ... šta bi Vi htjeli s tim ljudima govoriti? Vjerujte mi, da ovi komunisti i sindikalisti nemaju nikakve kulture ... nikave kulture!«

Nosilac kulture se oprostio, čuvar me vodi van, a ja stojim pred zatvorom i mislim na one koji su bez kulture u tom hramu kulture.

Barcelona

Auto vučen konjima izaziva smijeh naše zloradosti. Zamislite aeroplan u koji je upregnut magarac, a pilot, koji se morao spustiti iz zraka i ostaviti svoje mjesto na

kormilu tjera raznim uzvicima malenog sivca na brži korak. To bi bio doista vrhunac smiješnosti.

A zapravo zašto?

Zato, jer smo zavidni pilotu na njegovom aeroplanu, koji bi ga mogao prenašati od jednog kopna na drugo, a s kojim sad ne može brže naprijed nego li seljak Jovo sa svojim taljigama?

Nije to glavni uzrok našemu smijehu. Dok mi ismjehivamo pilota, smijemo se sami sebi, smijemo se čovječanstvu.

Naduvenim planovima brujimo oko sebe i što sve ne želimo podvrći našoj volji a jedan manjak na motoru i mi smo sretni, ako nas kakav magarac vuče naprijed. Zatvori doista nisu mjesta podesna za smijeh, ali na barcelonsku tamnicu mogu samo sa smijehom misliti.

Ćelije imadu vrata, a vrata brave i zasune, da ne bi kog uznika spopala volja, da okrene ledja gostoljubivoj kući.

U barcelonskom zatvoru zijevaju sve od reda ćelije bez vrata, one su svoje odredjenje izgubile, njihova svrha je izgubljena i što je nekada prouzrokovalo klecanje i cvokotnaje zubi, danas izaziva samo ruglo i smijeh.

Dana drugog septembra su se stanovnici uza pobunili radi strogog postupka i slabe hrane te uništili sve do čega su došli. Samo debeli kameni zidovi su spriječili, da kazniona nije nestala u plamenu.

Vojnici su svladali bundžije i zatvorili ih u one ćelije, na koje se u općoj zbrci zaboravilo i koje su tako bile spasene.

Kad su se ostala vrata htjela popraviti, nije se našlo — u velikom gradu Barceloni — ni jednog majstora, koji bi bio spreman, da preuzme popravak kaznione. Svi su držali, da je to pogrdan posao, kojega ne smiju pomagati ni rukom niti blanjom. Neki pametan čovjek predloži, da se vrata otpreme na otok Mallorcu i zataji

razlog, pa da će se tamo sigurno lako naći radnika za potrebne popravke. Smišljeno, učinjeno. Ali kad je ladja prispjela sa svojim blagom u Palmu i usidrila se, već se pronio glas i nijedan lučki radnik nije htio da istovaruje brod. Na to je država, kojoj je čitava stvar postala preglupom i koja je imala dobre namjere sa svojim uhapšenicima, apelirala na solidarnost radnika, jer što će, pitala je ona, započeti siromašni uznici kad nadodje zima i smrzavica, zar će taborovati na dvorištu? Ali radnici su mislili, da oni shvaćaju pod solidarnošću posve nešto drugo i da ih prisiliti ne može nikakav bog niti vrag. Razdražena kao zvijer zapovijedi država svojim vojnicima da istovare vrata na kopno. Pravi vojnici samo slušaju i ne misle ništa. Tako su vrata istovarili i složili u jedan kut na lučkom trgu. Slijedećeg jutra je mala gomila pepela pokazivala njihovu prošlu krasotu. Nepoznati počinitelji su je u noći prelili petrolejem i potpalili. Država je tu stvar napustila.

Tako stoje ćelije još i danas prazne.

Da li je barcelonski zatvor ili ono, što je od njega još preostalo pravi uzor čovječnosti, ne mogu, — neka mi se oprosti — reći, jer ne vidim drugo nego bezbroj vojnika, koji nataknutim bajonetom koracaju kroz odjekujuće hodnike. Slični su tkalcu Zettel-u u »Snu ljetne noći« htijući predočiti ono što nisu: vrata.

Nagovorih jednog uznika i dobio sam takav odgovor, kakav još do danas od njemu sličnih nikada nisam čuo. Čini mi se, da je luda kuća i njegovu pamet pomutila.

»Na što se možete potužiti«, upitam ga.

»Postupak nije više tako strog, kao što je bio prije«.

»Zar se na to tužite?« mucao sam i bez razumijevanja gledah svoga pratioca.

On me poduči, da je taj uhapšenik pomoćnik uzničara i da je stara poslovica, da sluga, koga se postavi za nadglednika, bičuje sa škorpionima dok gospodar samo šibom kažnjava.

Španjolski radnik

Španjolski industrijalci okrivljuju radnika da ne voli posao i rado prepričavaju priču o onom Andalužaninu, koji da je za svoju podvostručenu nadnicu unajmio sebi drugog radnika. Taj je njegov unajmljenik mjesto njega obavljao posao u tvornici, a on je za svoja dva preostala peseta uživao na suncu i besposlici. U toj priči ima zrno istine. Ljudi koji se bave oskudnom socijalnom skrbi znadu, kako je teško pokoriti starce i invalide redu jednoga doma, oni odu radije prosjačiti nego da mu se pokore.

Španjolski radnik ne čini iz rada nikakvo evanđelje niti iz novca božanstvo. To je uzrok zašto se u Španiji ne viđa nikada servilnost pred bogatašima i radi čega se njemački poduzetnici, — naučeni od kuće drugačije — gorko tuže na manjak »respekta« španjolskog radnika. Demokracija svagdašnjice počiva na stoljetnom načinu života i ovdje se viđaju u svakoj kavani pomješani razni slojevi. Četvrti, koje bi davale sliku purgerskog ili radničkog kvarta uzalud bi se tražile po Španiji. Štaviše, ni vojska ne čini izuzetka. Vidio sam u Algecirasu kod carinjenja, da niti časnici nemaju prednost pred drugima, jer su morali čekati i nastajali su se, dok je došao na njih red i dok su svršili onih dvadeset prostih vojnika, koji stajahu pred njima.

Španjolski radnik ne razumije odvratnu riječ »time is money« (vrijeme je novac), i on ne živi zato da radi jer hoće da živi. Ni sama katolička crkva, ta najpametnija od sviju crkava, nije nikada pokušavala, — ni onda, dok je još imala nad njim odlučnog uticaja, — da pri-

guši njegove životne radosti, jer kad on ljenčari ili »griješi«, čini to sa čistom savješću

Kod općinskih izbora, koji su odlučili sudbinu Alfonza XIII. davao je neki posjednik u Kastilji svom radniku deset peseta ako glasuje za monarhiju. Radnik je to odbio, on da mrzi monarhiju i protiv nje će da glasuje. »Onda ćeš biti otpušten i ti ćeš umrijeti od glada« »U redu«, odgovori radnik, »u tom ima barem nešto dobrog, kad gladujem ne može mi nitko zapovijedati«.

U toj se maloj zgodi očitovao značaj španjolskog radnika. Španjolski ponos, španjolsko dostojanstvo, osjećaj pravednosti, slobode i čovječnosti, ne smije se tražiti kod aristokracije, te nekulturne i bigotne društvene kaste, niti kod gradnskih parvenija nego će se sve to naći kod radnog čovjeka, u svakom gradu, u svakom selu, u svakom zaselku, jednako u Kastiliji, u Estramaduri i Kataloniji, u Galiciji i u Aragoniji.

Više od pedeset posto gradskih i poljskih radnika je nepismeno. Ali nije bio to analfabeta — koji mi je u Malagi sa namazanim i zafrknutim brkovima — dao na put pozdrave za velikog cara Vilima.

Ne smije se misliti, da su ovi analfabeti kao skup ili kao pojedinac glupani. Našao sam među njima muškarce sa dubokom mudrošću i poznavanjem društvenih pitanja, a razgovor s njima otkrio je njihovo razmišljanje i njihove vlastite misli. Mnogi bi evropski intelektualac, koji je proučavao sve filozofske teoreme i pravio iz njih izvatke, stajao postiđen pred životnim znanjenm i promišljenošću ovih nepismenjaka.

Ni staro društvo a niti crkva nisu se nikada ozbiljno prihvatili posla oko suzbijanja nepismenosti. Ko malo znade, malo će tražiti, a ko nije okusio sa drva saznanja, ostaće zadovoljan. U posljednjoj godini režima bilo je u Španiji pod crkvenim nadzorom 32.000 škola, vjeronauk je bio obligatan predmet i ni jedan učitelj nije mogao biti namješten, koji ne bijaše po volji crkve.

Današnji režim postavio je sebi petgodišnji plan za likvidaciju analfabetizma. U tih pet godina mora biti podignuto 27.000 škola a polazak u školu će biti obavezatan za svu djecu od šeste do četrnaeste godine. Crkvenim školama — koje su po mišljenju i samih neutralaca pedagoški nedostatne — uskratila se državna potpora. U prvih osam mjeseci podignuto je 7000 novih škola i samo je provedba obvezatnog polaženja škole zapela na jednoj materijalnoj zapreci: na dječjem radu. Godine 1930. u provinciji Avila od 13.350 oporezovanih su 11.452 imali dnevni dohodak manji od jednog peseta. Kao što je to kod ovih malih seljaka, koji bi se zapravo morali zvati »poljski nadničari«, tako je posvuda i samo manjina gradskih radnika po industrijskim centrima zarađuje više. Kod ovako mizernog socijalnog položaja moraju djeca da pomažu već od svoje najranije mladosti. A kako se samo plaćaju ovi siromašni crvići, koji se nikada ne mogu čestito ispavati niti do sita najesti! U Fuengiroli kod Malage naišao sam na jedno jedanaestgodišnje dijete, koje je kao služavka dobivalo mjesečno tri peseta, a u Granadi, u jednoj trgovini gramofonskih ploča, na jednog devetgodišnjeg dječaka sa pet peseta mjesečne plaće.

Nepismenost djece moći će se likvidirati samo onda, ako se istovremeno izmijeni socijalni položaj roditelja. Kulturni temeljni nivo jednog naroda usko je vezan njegovom socijalnom razinom.

Španjolske minijatire

Kad sam se popeo na zvonik toledske katedrale, uputih se u stan vratara da se kod njega odmorim. Od pogleda koji mi se pružao zaprepastio sam se: u sobi ukočeno sjedi sijeda stara žena na crkvenom stolcu sa visokim naslonjačem. Njezine su crne oči ukočeno gledale preda se i činilo se, da se nikakova slika ne odrazuje na mrežici oka: iz praznine prodire oko i upija u se prazninu. Ta mi je strašna prikaza oduzimala dah. Pokraj sebe začuh glas čuvara tornja:

»Ona je uzeta već trideset godina i trideset je godina što ona sjedi na ovome stolcu, dan i noć«.

Polagano se penjem na vrh zvonika. Poda mnom se rasprostirao čaroban metež uglatih i zavijenih mračnih ulica i cesta. Niti devetstotina godina nije moglo da razori njihovu maursku arhitekturu.

Sumrak se hvata. Ljubičaste sjene se rasplinjuju sa Montes de Toledo; crvena se kastiljanska pustinja bojadiše ljubčiasto, dok nebo uokviruje blijedožućkasta vrvca.

Išao sam po samostanima i crkvama. Najljepša od njih pripadala je Židovima i služila im kao hram sve do njihovoga izgona. Stajao sam pred čudotvornim madonama sa umjetnim obrvama, odjevenim pravim čipkastim haljinama. Posjetio sam Grecov muzej, dugo promatrao sliku Filipa II., sjedio po krčmama i pio rujnu rioju. Sidjoh sa tornja.

Ponovno sam morao proći pokraj nepomične starice, koja je nečujno disala u sobi utonuloj u sivu tamu. Nje-

zino uho više ne zamjećuje odbijanje sata sa zvonika ni zvonjavu Silverstarske noći, koja nagovješćuje mijenu godine. Zatvorio sam za sobom vrata i stajah na ulici.

Pogled mi pade na ploču nasuprot katedralske zidine: »Calle Carlos Marx«. Ulica Karla Marxa.

Motor našega auta nije htio da pokrene. Morali smo ga gurati nekih stotinu metara dok se konačno stavio u gibanje. A kakav je to bio auto? Bio je model iz godine 1910., čija je armaturna ploča bila pričvršćena kanapom, čiji zvučnik nije zvučio i čiji je hladnjak propuštao. On je došao izravno iz bohemske kavane Granja El Henar, a posudio nam ga je neki mladi odvjetnik sa crno obrubljenom posjetnicom.

Da smo samo već jednom u Madridu.

»Svijetlo!« dobaci nam šofer, koji vozaše prema nama. Pomičem polugu za svijetlo amo i tamo, ali baterija je prazna.

Vozili smo oprezno dalje kroz sve crnju tamu do obližnjega sela.

Da, ima ovdje jedan mehaničar ali on upravo slavi vjenčanje.

Oko nas se sabiru seljaci, djevojke i mladići, diskutirajući i šaleći se pozovu nas na vino. Čekamo jedan sat, čekamo dva sata. Konačno dođe jedan teretni auto, kojega zaustavismo. Šofer tog auta razgleda naše vozilo, trese glavom i kuša popraviti štetu. Htio sam ga nagraditi za njegov dugotrajan i mučan rad ali me odbio smješeći se:

»Ja sam Vam samo pomogao«.

Moj me odvjetnik iz Granja kavane već očekuje u Madridu. Predložio sam mu da danas uzmemo umjesto njegovoga auta jedan taksi. Troškove ću snositi ja, jer se za pet peseta može čovjek po Madridu dugo vozikati. Pošli smo u neku malu gostionu i jeli smo. On je prečuo povijest naše nezgode. Iznenada izvuče iz svoga džepa

kuvertu, posiplje dlan svoje ruke bijelim praškom i tiho reče:

»To je dinamit«.

»Ne činite gluposti«.

»Ja sam terorist. Ja sam sposoban na sve«.

I prije nego što sam mogao zapriječiti, zapali šibicu, drži je nad praškom koji se pišteći zapali.

Ostali smo na životu. Dakle nije bio dinamit nego po svoj prilici barut.

Je li taj čovjek priseban?

Tada reče istim bolećivim glasom kao prije:

»Dugujete mi pedeset peseta. Toliko je stajao taksi«.

El Escorial, mauzolej kraljeva

Bedeker piše, da je Filip II. zavjetovao sv. Laurentinu, za vrijeme opsade St. Qrentina, jedan samostan, jer je njegovo topništvo uništilo Svetu Crkvu sve do temelja. Već ga je i započeo, ali promijeni plan i na njezinom mjestu se podiže palača.

El Escorial odista potsjeća sa svojom ozbiljnom i brutalnom fasadom na topničku vojarnu. Gol i siv strši ovaj kameni kolos, kojega ne okružuje zelenilo nasada niti raste drveće i grmlje u njegovim vrtovima. Zrak je po stubištima i hodnicima leden i okorio a nagomilane umjetnine po dvoranama ne čine odaje toplijima i ugodnijima.

Samo ojadjeni čovjek, koji je mrzio svijet, mogao je da se ustoliči u toj tvrđavi. U nju se zakopao bolesni i pobožni Filip II., vladalac jednoga dijela svijeta, čija je spavaonica bila nalik na ćeliju bez svijetla. Uska i niska vrata vodila su iz nje u uzidanu kapelu, u kojoj su monasi umirućem glasno čitali psalme i opijela. Ova je kapela hladna krasota od mramora, bez mjere i usprkos svoje veličine besprostorna.

U radnoj sobi, pokraj stolca, koji je bio tako građen, da je u njemu mogla počivati Filipova bolesna noga, stajao je globus. Filip je na njemu pratio puteve ponosne armade i kretanje Elizabetine mornarice. A kad se je umorio, dao je skinuti sa zidova ormariće, pune nabodenih, velikih leptirova koji su krasili stijene sobe.

Ispod palače su same grobnice.

Metež bijelih mramornih dvorana. Ovdje leže mumije rano umrle djece, ondje počiva Don Carlos i Elizabeta, tamo stoji sarkofag prvih triju žena Ferdinanda VII, a u drugoj dvorani sarkofag prinčeva i princesa.

Sami spomenici bez veličine i ljepote.

U osmerokutnom Pantheos de los Reyes zgrnuti su uza zidove četverostruko jedni preko drugoga složeni pozlaćeni lijesovi španjolskih kraljeva od sivoga mramora. U njima su hemijski konzervirani tragovi beskrajne moći i beskrajnoga raspada.

Sluga, koji nas vodi, pokazuje na jedan lijes: »Prazan«, reče.

»Za koga?«

»Za Alfonza XIII«.

I priča, da se kralj, prije nego što je napustio Španiju, odvezao ovamo autom, da se oprosti od lijesova svojih predа i od onoga lijesa, koji je njemu bio određen i u kojemu ne će počivati.

Jerez, mauzolej konjaka

Svijet se borio za demokraciju i vječni mir naroda od godine 1914 do 1918. Teškim srcem su generali po posljednji put izvukli svoje mačeve iz korica da ih nakon upotrebe prepuste rđanju za sva vremena. To je samo slikovito mišljeno, jer su se izvučeni generalski mačevi vidjevali samo na paradama. Ali kako smo živjeli u miru, bio je potreban rat, da opet može nastati mir.

Generali su zapravo bili oni, koji su gubili bitke; pravi junaci, koji su zatvorenih očiju odvađali vodu sa svoje životne njive. To doduše nisu priznavali ali mi smo im vjerovali.

Ratni dobitnici bili su na pr. francuski tvorničari konjaka. Kad su crkvena zvona nagovještala mir, misleći pri tome na versajski, senžermenski i trijanonski ugovor, zapovjedi jedan paragraf njemačkim tvorničarima konjaka, da od sada nazovu svoj produkt »Weinbrand».

Taj primjer nas uči kako valjan mir ograničuje konkurenciju, a dobitak pravedno dijeli.

Španjolska se nije borila za vječni mir i zato slobodno naziva svoj konjak — konjakom.

Andaluzijsko sunce žari u njemu i on miriše po mrkoj zemlji El Majucla.

Peku ga u Jerezu de la Frontera, a nepečenog piju ga Englezi pod imenom Sherry.

Grad zahvaljuje svoju slavu gg. Pedru Demoquu, Gonzalesu, Byassu & Co, a ne posljednjem diktatoru Primo de Riveri, koji se ovdje rodio i kojega još i danas slavi jedan spomenik, da je lično imao dobre namjere i da je darovao zemlji mir i kruh. Bit će da se misli mir mrtvih vojnika u Maroku i kruh — kako Goethe kaže — koji se jede nakvašenim suzama.

Zidovi u sobi za primanje gg. Gonzales, Byass & Co, ukrašeni su uramljenim pismima. Tu je narudžbenica dvorskog maršala kralja Đorđa, kojom naručuje bočicu Sherrya iz god. 93., i u njoj se ujedno i nježno propitao za poštovanu suprugu, htijući time potsjetiti i na se. Do nje visi zahvalnica Alfonza XIII. za zadnju pošiljku Insuperabla, iz pisma blagopokojnog Cara razabiremo, da je rado popio čašicu Solere.

Brige kraljeva nisu naše brige ali njihove radosti katkada su i naše.

Nije nas vodio g. Gonzalez, počasni konzul mnogobrojnih palih prijestolja, po ogromnim kušaonama; on je već

prošao put svega zemaljskoga a Englezi kupiše njegovu tvornicu. Jedan blazirani džentlmen pokazuje nam podrume, daje nam da kušamo prosta vina a izabranim vinima u bačvama slobodno se divimo.

Sada napokon znadem, gdje zemaljske veličine ostavljaju svoje posjetnice, koga priznavaju kao visokorođenoga i kome poklanjaju svoje autograme.

Na bačvama sve vrvi od raznih kruna u svim državnim bojama: cesarska, kraljevska, vojvodska pa krune prijestolonasljednika i nasljednica, i kredom potpisani autogrami njihovih posjednika.

Za Božić se odašilju bačvice gratis i franko na evropske dvorove a za uzvrat slobodno stavlja g. Gonzales na vignjete boca imena visokih kumova. Reklamu za »pastu za zube« i »vodu za usta« prepuštaju kraljevi filmskim starovima.

Naš vodič je po vojnički raportirao i potkrijepio ostrugama svaki zarez, svečana krštenja raznih: Jerez, Solera, Monzanilla, Amontillado, Tres cepas, Soberano, Insuperable.

»Ovoga ovdje je volio blagopokojni gospodin otac Njegovoga Veličanstva a onu bačvu smo posvetili rođendanu infantkinje Izabele«.

»Ovdje, moja gospodo, leže bačve napunjene sa vinom »Hrist i dvanaest apostola«, ondje »Metuzalem«, tamo »Soberano« kralj konjaka, »Fundator od Gonzalesa«, a ovdje u kutu »Insuperable« praotac konjaka, kojega je Napoleon pio prije izgubljene bitke kod Ballena.

Na koga me potsjeća ovaj mauzolej vinskih bačava?

On je kopija eskorijalske grobnice. I ovdje se konzerviraju kraljevski tragovi i pokazuju uz napojnicu.

»A sada, moja gospodo, dolazimo u Conchu, radionicu bačava. Ima dvije godine što je ovo mjesto počastila kraljevska porodica, doručkovavši ovdje prema običaju zemlje. Infanti i infatkinje sjedili su kod jednostavnih drvenih stolova a ni visoki kraljevski par nije činio iznimku. Historiju toga prijepodneva možete čitati na onoj velikoj bačvi u sredini radionice; kralj Alfonz ju je svojeručno potpisao«.

Bio sam sit kraljeva i lakaja te se uputih radnicima. Oni mi pričaše, da su do revolucije morali raditi za nadnicu od tri peseta, da su sve više i više izmjenjivani ženama, koje rade za pola nadnice. Republikanski dvorski dobavljači ih serijskom produkcijom podučavaju, što je mislio bog sa prokletstvom rada.

Pri rastanku se naš vodič vratio natrag u zemaljske sfere, predavši nam popis netom vidjenih vina primjedbom, da nam se kod narudžbe na deset boca ne će zaračunati nikakovi troškovi dostave niti pakovanja.

Sindikalizam u Španiji

Španija je jedina evropska zemlja u kojoj je sindikalizam zahvatio radničke mase i postao masovni pokret. Ortega y Gasset mi je jednom prilikom rekao, da je zapadno-evropski čovjek veseo, da se riješio svoje individualnosti, Španjolac je na svaki način želi zadržati. Radi toga postoji upliv Bakunina, oduševljenje za Krapotkina i njegovo učenje o međusobnoj pomoći i solidarnosti, koje treba da vlada jednako sa životinjskim carstvom kao i ljudskim društvom.

Čovjek je dobar — ovo osnovno vjerovanje je suština sindikalizma. Samo država i njene političke institucije, sila i zakoni iskvarili su dobre instinkte i izopačili čovjekovu narav i zato samo oslobođenje od države i politike može stvoriti carstvo sveopćeg zadovoljstva. Radi toga otklanja sindikalizam svako posredovanje države, reguliranje rada i tarifno pravo. On hoće sam bez posrednika, bez strukovnih sekretara da pregovara sa poduzetnicima a revolucija treba da provali kao »direktna akcija« bez saradnje političkih partija i njenih birokrata, bez centralnih direktiva, bez diktirane strategije i taktike iz spontanosti mase sa nepolitičkim sretstvima borbe. Značajno je, da se sindikalizam najprije proširio u Kataloniji, pokrajini u kojoj je individualizam kao temperamenat najizraženiji, i u Andaluziji sa njenom bezgraničnom bijedom, kojoj nije došao u pomoć nikakav državni autoritet. U Kastiliji privlače radničke mase socijaldemokratski i komunistički strukovni savezi sa svojim hijerarhijama u institucijama, sa vjerom u autoritet i odgovornost vođa, sa svojim političko-ekonomskim

ciljevima. Madariaga misli, da uspjeh ovih strukovnih saveza u Kastiliji počiva na životnim obilježjima tamošnjih ljudi, koja su jače određena katoličkim tradicijama Španije, njihovim pesimističkim naziranjem o slabosti ljudi, kojima je potrebno vodstvo.

Prisustvovao sam jednom sindikalističkom kongresu, koji je diskutovao o pitanju lokalnog štrajka. U krugovima sindikalista se konačno uvidjelo, da mnogobrojni, većinom na pojedina mjesta ili pojedine pogone ograničeni, štrajkovi, koji se svršavaju bez uspjeha, sa svojim trajnim porazima slabe proletersku klasu. Radi toga je »drug petrolej« predložio u diskusiji centralni odbor, koga bi se u važnijim slučajevima sazvalo i koji bi odlučivao o proglašenju štrajka. Baš stari borci bili su protiv toga: centralni odbor je protivan teorijama sindikalizma, tim bi se u antiautoritativnoj organizaciji stvorio autoritet. Onda radije da se uopće štrajk kao sredstvo borbe zabaci. Predložio je da se pređe na individualnu sabotažu.

Španjolski sindikalizam pozna dva pravca, jedan »umjereni« i jedan »radikalni«. Organizaciona forma drugog je F. A. I. »Fédéracion Anarquista Iberica« a organizacijona forma prvog C. N. T. »Confédéracion National de Trabajo«.

Govorio sam sa pretstavnicima obaju pravaca.

»Koja je razlika između C. N. T. i F. A. I.?« pitao sam jednog člana C. N. T., urara.

»Razlika leži u ocjeni istoriskog časa, F. A. I. misli da direktnom akcijom treba odmah započeti«.

»Vi hoćete reći da situacija nije »zrela« za revoluciju?« »Za političku je bila zrela, za socijalnu ne. Za nju su potrebni posebni preduslovi. Snage radništva moraju se razviti i organizirati; radništvo, kojem pripadaju radnici, tehničari i intelektualci, mora biti spremno da preuzme fabriku i da vodi produkcioni proces.«

»U pitanju sile zauzimate isto stanovište?«

»Buržoazija se ne će dati dobrovoljno eksproprijirati, radi toga moramo upotrebiti silu. Moguće nije daleko vrijeme kad će se sila kao sretstvo ljudske borbe moći da napusti, danas svi upotrebljavaju silu a kapitalisti najviše.«

»Ko su Vaši teoretičari?«

»Zadnji je bio Anselmo Lorenzo. Mi gradimo na učenju Bakunina, Krapotkina, Malateste, Desnouda i Sorela«. »Kako su jake Vaše organizacije u Španiji?«

»Confédération National de Trabajo« broji 600.000 članova, koji su lokalno, regionalno i nacijonalno obuhvaćeni na bazi strukovnih saveza u federativne sindikate«. »Čini mi se da Vam pravom predbacuju, da mnogobrojni, besciljni, pojedinačni štrajkovi više škode radničkoj klasi nego koriste?«

»Za vrijeme diktature u tolikoj se mjeri pogoršao socijalni položaj radnika, da se sada svugdje nastoji pomoću štrajkova sprovesti revizija.

»Ali kakva je to borba? Danas štrajkuje jedno preduzeće, naredne sedmice drugo, pa treće; danas ovo selo sjutra ono? Zar ne može nacionalni kamite C. N. T. organizovati jedinstvenu borbu?«

»Mi možemo savjetovati, ništa više. Narodu treba ostaviti spontanost. Radnik se lako nauči na centralizaciju, gubi inicijativu i zaboravlja da je revolucioner. Kod našeg naroda treba poštivati sindikalistički temperamenat. Usprkos toga ja znam, da je sindikalizam kod naših radnika više stvar računa nego čuvstva«.

Govorili smo o španjolskoj republici i on mi pokazuje njene slabosti i pogreške. Tokom razgovora postaju mi razumljivi razlozi ogorčenja španjolskog radnika i njegov prezir republike. Španjolska je revolucija u prvim danima postavila socijalna pitanja i jasno ih formulirala. Time je pobudila i jačala nade, koje je kašnje, po svom karakteru kao građanska demokratska republika, samo dijelom ispunila a i taj je dio zanemarila.

Pitam za odnos sindikalizma prema katalonskoj autonomiji. On priča kako je Madrid progonio katalonski narod i njegov jezik.

»Mi ne precjenjujemo važnost katalonskog pitanja, ali u katalonskom radniku titra jedna emocijonalna žica, koju ne smijemo zabaciti«.

»Vi ste u početku podupirali vođu katalonskih autonomista, pretsjednika Maciu?«

»On lično je pošten čovjek.«

»Taj dojam imam i ja. Imao sam prilike, da s njim govorim. Međutim u Vašem odgovoru kao da ima neko — ali?«

»Da. Macia je onemogućen, on se oslanja na snage, koje mu priječe, da ostvari svoje socijalne ideale. Radi toga ga moramo pobijati. Pogledajte neuposlene. Ima ih mnogo, koji nemaju više od petnaest centima na sedmicu. Ništa nije za njih učinjeno.«

»Zar ne mislite, da je neuposlenost u Španiji posljedica svjetske krize i da podupirete protivnike republike kad republiku činite odgovornom za neuposlenost.«

»Ne, Španija ima malo industrije, potrebe naroda su malene, njegova potrošnja bi se mogla znatno povisiti. To priječe kapitalisti a vlada ih mazi.«

»U inostranstvu se govori da su sindikalisti po planu palili crkve. Je li to tačno?«

»Prvi paleži crkava bili su odgovor na kontrarevolucionarne akcije kardinala Segure. Kad republika nije imala hrabrosti, odgovorili su mu radnici. Inostranstvo ne razumije palež crkava jer ne pozna zasebni položaj crkve u Španiji, čija je moć bila srednjevjekovna. Crkva je kod nas najjači protivnik a u ekonomskim smislu eksponent kapitalizma. Uostalom je crkva jedan od najbogatijih poduzetnika. Vi ne vjerujete kako je teško sačuvati našu omladinu od njenog upliva. Mi smo počeli osnivati naše škole, tri u samoj Barceloni, u mjestu u kome je

Ferrer, osnivač naše prve svjetovne škole, na traženje crkve osuđen na smrt i strijeljan. Danas već i intelektualci s nama simpatišu, koji prije nisu imali smisla i razumijevanja za naše probleme. U našim organizacijama imade na hiljade intelektualaca; mi imamo artilerijske i avijatičke oficire, koji spadaju u grupu mehaničara. Kako ne mogu otvoreno biti naši članovi upisujemo ih pod krivim imenom. To su ljudi koji stavljaju na kocku svoje zvanje i svoju karijeru. Pretsjedatelj kongresa, kome ste prisustvovali bio je avijatički oficir. Imamo liječnike i bolničarke, koji su u grupi sanitetskih radnika. I književnici nam se priključuju.«

Narednog dana sam susreo jednog od najaktivnijih članova F. A. I. grupe. Fédéracion Anarquista Iberica raspada se u samostalne grupe bez pretsjednika i bez birokratije. U sklopu Cinfédération National de Trabajo nastupa kao »ćelija«. Za vrijeme diktature Primo de Rivere, bili su njeni pristaše opasni teroristi, koji su izvršili niz individualno-terorističkih akata. Nema sumnje da su ih često teretili djelima ljudi, koja su u stvari služila zločinačkim svrhama.

Ko hoće da nađe F. A. I.-ljude treba u Barceloni da se svrati u »Café de la Tranquillidad«, u »Kavanu šutnje«. Buenaventar Durutti je jedna od najpustolovnijih pojava u pokretu. Trideset i pet mu je godina, poslovođa je u jednoj tekstilnoj tvornici. Ima bezazleno dječako lice a očale mu daju sličnost sa seoskim školnikom. Nakon napadaja na neku banku u Asturiji, uhvaćen je ali mu se nije moglo ništa dokazati. Iselio je u Južnu Ameriku. Pročulo se o novim napadajima na banke i sumnjalo na njega. Onda se pojavio u Francuskoj, gdje je uhapšen; Argentina je tražila da joj ga izruče. Ali kako nisu postojali nikakvi dokazi već samo sumnjičenja zauzela se za njega ljevičarska štampa i konačno ga pariska policija protjerala. Pošao je u Belgiju. Ali jedva što je prešao granicu ulovila ga je belgijska policija i vratila natrag u Francusku. U Francuskoj su ga ponovno uhapsili i prebacili preko granice u Belgiju; belgijska policija

ekspedirala je nepoželjnog gosta natrag i to loptanje trajalo je tako dugo dok cijela stvar nije francuskoj policiji dogustila i ona ga jedne tamne noći, kao vreću duhana, prokrijumčari preko granice.

»Pratio sam pretsjednika Katalonije u Esparaguerru«, pozdravih ga, »vidio sam kako je posvetio školu.«

»Trebali ste rađe gledati, kako policija dočekuje revolucionera. Htio sam jučer govoriti u jednom selu kod Tarragone. Čim sam došao zaustavila su me dva žandarma. »O čemu ćete govoriti?« pita me jedan. Nisam naučan da žandarmima objašnjavam temu svog predavanja i zato im okrenem leđa. Žandarm trči za mnom. »Vi ne ćete govoriti o vladi, pretsjedniku, revoluciji. O nadnicama možete govoriti... Je li Vam simpatična žandarmerija?« — »Naravno da nije«, odgovaram. »Onda je bolje da se vratite«. Smijem se i odlazim na skupštinu. Ali se moram vratiti, — žandarmerija je zaposjela dvoranu.«

»Zato smo na zadnjoj skupštini u Barceloni onemogućili Maciji da govori«, prekida ga promuklim glasom neki drug, koji je bio radi sudjelovanja kod atentata na Alofnza XIII osuden na smrt, »tako dugo smo galamili, dok nije prestao.«

»Što danas mislite o individualnom teroru?« pitam Duruttia.

»Za vrijeme diktature sam ga zagovarao u republici ga otplanjam dok postoji mogućnost da slobodno radimo.« Izvana dolazi grupa F. A. I. — ljudi. Civilni guverner u Barceloni zatvorio je trojicu anarhista. Vlada republike osuđuje bez suda »sumnjive elemente« na preventivni zatvor. Stara lađa »Buenos Aires«, pred Barcelonom, služi kao zatvor. Više od stotine sindikalista, anarhista, komunista je tamo zatočeno. Ljevičarska štampa se, uz prikaz teških okolnosti, žali na nezdrave vlažne prostorije, na nečovječni postupak i tvrdi da je monarhija bolje postupala sa političkim apšenicima.

»Republika prima metode diktature. Namjesto djela, koja narod traži, objavljuje se zakon o zaštiti republike. Taj zakon ne čuva republiku već kapitalizam. Diktatura je imala još više zakona pa smo s njom svršili.«

Pričam Duruttiu o mojim utiscima sa sindikalističkog kongresa i o čudnom predlogu, da štraj kao sredstvo borbe napusti.

»Kod današnjih prilika ćemo štrajkove uvijek izgubiti, zato moramo kapitaliste ondje pogoditi gdje su najosjetljiviji, u produkcionom procesu. Taj proces treba sabotirati. Sabotaža ne smije biti slučajna i bez znanja, nju treba naučno vršiti. Tehnički obrazovani ljudi moraju smetati pogonu.«

»Ali fabrikanti će to saznati i pripaziti?«

»Neka. Ja o svojim planovima otvoreno govorim.«

»Vi mislite, da ste u stanju takvom borbom požuriti i dobiti socijalnu revoluciju?«

»Kad smo započeli posljednji generalni štrak, imali smo četrdeset i osam pušaka i bili smo sigurni da ćemo pobijediti.«

»Što ste imali osim četrdeset i osam pušaka?«

»Vjeru.«

»Ta vrijedi milion pušaka.«

»Mislite li ozbiljno«, upita me Durutti.

»Milion pušaka bez zapora«, odgovorim.

»Da, svi imamo nešto od Don Quichota«, potvrđuje Durutti.

Šetnja po Sevilli

»Quien no hata visto Sevilla, no ha visto maravilla« — »ko nije vidio Sevillu nije vidio čudo«, glasi stara poslovica.

I putni vodiči hvale Sevillu kao najljepši grad Španije. Meni je izgledao kao jedini koji se prodao prometu stranaca. Moguće da su ga svjetska izložba, bogate Amerikanke, švicarski hotelski direktori nešto pokvarili i da za vrijeme »semana santa« i uskršnjih »feria« ima drugo lice.

Katedrala je jedan od naljepših spomenika gotske umjetnosti; čarobni su vrtovi Alkazara, puni narančinih cvjetova, mirisa mirte, vodoskoka, ukleti u nezemaljskoj tišini, priča iz hiljadu i jedne noći. Ali središte grada je bez privlačivosti. Susjedni grad Cordoba, sa svojim krivudastim i ćoškastim ulicama, starim konačištima i doksatima, nepravilnim trgovima, sa bunarom »porto«, o kome već Cervantes govori, daleko je čišći i ljepši.

Na ćoškovima ulica u Sevilli porazmješteni su svugdje fenjeri sa natpisima »come and see Sevilla« a u bezbrojnim staretinarnama čekaju prave tralje da ih se spakuje za U. S. A.

Njemačka je zastupana münchenskom pivanom .

Idem kroz male, sporedne ulice Santa Cruza, gledam dvorišta kuća, stare ploče od majolike, kovane ograde sa raznovrsnim ornamentima, dovikujem »buenos dias« ocima, majkama, djeci koji u tim dvorištima, ne u sobama, žive preko dana.

Sa zavezanim očima može stranac reći da li šeta u Madridu ili Sevilli, treba samo da sluša. Povici na ulicama Madrida su tvrdi i reski u Sevilli dugi, mukli, guturalni reklama sa sentimentalnim timbreom.

U nekom malom podrumu, u kome su smještene orijaške bačve, pijem čašu manzanilla. Vlasnik me pita hoću li usto jesti langostine, almege, karakole ili ostre, languste, školjke, puževe ili karnele — blažena zemlja.

Vani gone prodavači povrća svoje magarce: »Oi... burro« viču u kratkim razmacima.

Na ćošku se svađaju dvije stare žene, kao bujica rastu njihove riječi.

Šta se dogodilo? Svaka gradska četvrt ima svoju madonu, svaka četvrt tvrdi, da je njezina najljepša, najmilosnija i najčudnovatija.

»Kako« viče senora Concha, »Vi vređate našu madonu, zar ona nije izliječila bolesnog sina senore Velasquez, koji je bio kljast i šepav, da je to bilo strašno, a sada trči kao konjić. Zar nije madona spasila od smrti don Rafaela, kad je pao sa zida?

»Ali ja samo velim, da je familija, koja je dobila glavni, masni zgoditak »el gordo« najprije molila našu madonu. Zar mi niste sami rekli da ste igrali kod zadnjeg vučenja i posvetili Vašoj madoni svijeću kao šaka debelu? Gdje je dobitak, molim, gdje je dobitak? Pokažite ga! Uostalom je don Rafael bio pijan kad je pao sa zida a zid nije bio viši od živice!«

»Ah, Vi pokvarena ženo, je li Vam pomogla Vaša madona kad ste imali čir? Već mnogi znadu, da Vaša madona...«

Psovke lete kao lopte, ni vlas ne ostaje čitava na madonama. Predbacuju im škrtost, prljavi karakter i nema lopovštine koje nisu počinile.

U blizini svoni zvono, žene se rastaju i ja slijedim jednu »njenoj« madoni. Crkva sija u toplom svijetlu hiljadu

svijeća. U bijeloj, svilenoj opravi, sa vezenom mantilom i skupocjenim šalom sjedi na prijestolju madona; u ruci drži štap alkalda, simbol vlasti španjolskog gradonačelnika, a grudi su još urešene vojničkim ordenom. Društva sa zastavama su se postavila kraj oltara; u stražnjoj lađi svira kapela. Tuce pjevača, kojima dirigira župnik, pjevaju latinske himne.

Stara žena kleči i moli krunicu. Možda moli madonu, da opipljivim čudom dokaže ljudima susjedne četvrti ko je najbolja madona. Ova ili ona preko.

Poslije podne sam bio pozvan kod jednog kipara. Vodi me u svoj atelier. U tamnom ćošku stoji madona od gipsa. Obrazi su bojadisani, usta crvena, a obrve od pravih vješto usađenih trepavica, kako to kipar ponosno ističe. Ona je tako lijepa, tako slatka, tako mila, baš kako to narod želi.

»Za crkvu u Sevilli?« pitam.

»Jedno selo u susjedstvu naručilo je madonu ali nije platilo ugovorenu cijenu. Seljaci su došli po nju ali ja je nisam izručio, — »najprije platite, vi varalice, onda možete dobiti svoju madonu« rekao sam im i od onda leži madona među starudijama.«

Jadna madona.

Gospodin Cobos i njegov montilla

Nad poljanama curi tanka kiša. Guadajoz preplavljuje svojom žutom vodom glibave obale. Pred Cordobu i Siereu utisnula se kulisa crnih oblaka. Naš auto čas zapada u blato ceste, čas skače iz jedne jaruge u drugu.

Mi putujemo u Montillu gospodinu Cobos Ruizu, koji u svojim »grandes bodegas« fabricira glasovito vino montilla.

U lijepoj slozi prati me jedan socijaldemokratski partijski šekretar u elegantnom jahaćem odijelu: sive hlače, visoke žute čizme, crni kaput, bijela kravata, tanki štapić u desnoj ruci, ufitiljeni brk u licu rezanom kao iz drveta. I jedan bivši monarhistički poslanik, danas izdavač nekih klerikalnih novina, koji nemarnim proleterskim odijelom demonstrira svoju prisilnu nemoć. U svim mjestima, koja još nisu bila poprište krvavih, socijalnih borba, piju politički protivnici zajedno svoj aperitiv, kreću se u istom klubu i preporučuju jedan drugom iste djevojke. Istom kad se protivna shvaćanja susreću na ulici, s ove i s one strane barikade, završava se harmonija i borba se dalje vodi ličnim izbjegavanjem i neprijateljstvima.

Prolazimo pokraj Nuneza, na poljima raste loza i maslina. Na obzoru vidimo na jednom brijegu sivu silhouettu dvorca vojvode Medinaceli i oko njega gradić Montillu.

Gospodin Cobos dočekuje nas na vratima i vodi u svoju poslovnicu

Mi smo prozebli i ja mislim, da je dobar montilla vrijedan puta. Ali mi ćemo da pričekamo ruskog književnika Ilju Erenburga, koji dolazi drugim autom.

Učinili smo račun bez gospodina Cobosa. On donosi tri boce montille, tri čaše i svaku puni do vrha, pruža mi ih i nudi da pijem jednu za drugom. Samo malo parče bijelog domaćeg kruha mogu iza svake čaše pojesti. Onda me pita tihim, svečanim glasom i radoznalim žmirkanjem mašću obloženih očiju:

»Koje je vino najbolje?«

»Ovo«, odgovaram.

Gospodin Cobos zadovoljno kima, pretura »puro« iz desnog u lijevi ćošak ustiju, donosi tri nove boce, ispire čaše, puni ih i opet me zove da pijem. I istom grandezzom ali bez riječi me ispituje a crveno-modri podbradak iskače kao da i on traži odgovor.

»Ovo u drugoj čaši«, odvraćam.

Gospodin Cobos napušta svoj svečani izraz, maše glavom i čvrsto me udari po plećima. Smije se svojim španjolskim znancima i zakapča iznošeni kaput nad omašnim trbuhom.

Međutim dolazi Ilja Erenburg. Već ga je uhvatio gospodin Cobos; i on mora kušati vino. Gospodin Cobos pazi kao ris, sve posmatra: kako Erenburg prinosi čašu, da li ispija najednom ili da li pojedine gutljaje s užitkom raspušta na jeziku, kako njegove oči gledaju, da li ih rastvara ili stišće. Ništa mu ne izmiče. »Ispit sa vodom« u srednjem vijeku iz kojeg se vidjela božja odluka nije bio stroži od ovog ispita sa vinom. Nijedna riječ nije progovorena i konačno je gospodin Cobos zadovoljan. Vodi nas u klijet u kojoj vrije grožđe, pokazuje ogromne bačve, koje sadrže pet do deset hiljada litara i vodi u bodege. Otvara bačve i dugom teglicom izvlači vino i puni čaše.

Moramo kušati slatkog i gorkog montillu, vino iz dobre

i loše berbe, vino staro pet i pedeset godina. I kadgod mislimo sada je gotovo, veli gospodin Cobos:

»Sada istom počinjemo« i vodi nas u novu bodegu.

Bačvar donosi tanjur sa sušenim pršutom, kao paprika žutim kobasicama, maslinama i kozjim sirom. Vino nam se penje u glavu. Naši španjolski prijatelji pucketaju jezikom i dobacuju jedan drugome ushićene poglede. Mi pijemo i pijemo i kad Erenburg ili ja kažemo koju rečenicu, kucaju se, opetuju je oduševljeno i nalaze da razumijemo život i svijet. Izvan sebe su od čuđenja, da Erenburgova žena zna sabrati sadržaj dviju bačava. Nikako se ne mogu snaći. »Kako je ta žena inteligentna«, viču »ona zna i računati, hombre, kakva žena!«

Kasnije sjedimo opet u poslovnici kod gospodina Cobosa. Stari sto, nekoliko klimavih stolica, stelaža, to je čitavo pokućtvo. Gospodin Cobos donosi debele havane, koje nalazite u svakom španjolskom seoskom dućanu i navija gramofon. Andaluški plesovi krijeste sa izderane ploče i kad naši prijatelji vide da nam se andaluške pjesme sviđaju, socijaldemokratski partijski sekretar i klerikalni urednik nazdravljaju jedan drugom blaženim uzdahom.

»Još ništa nismo pili«, veli gospodin Cobos, »baš ništa«. Na stô dolaze stare zaprašene boce, koje gospodin Cobos sam otvara.

Erenburg sjedi težak i melanholičan kao pravi ruski seljak, puši i pije i šuti. Gospodin Cobos ga nježno gleda. Nakon jednog ili dva sata počinje da deklamira španjolske pjesme sa otegnutim, čvustvenim glasom i krasnim kretnjama — zaboravio je Citroëna i Deterdinga. — Gospodin Cobos skoči i pritisne mu bocu na prsa; čudnovato kako su slični Španjolci i Rusi. Ostali kliču i mi sjedimo u jednoj španjolskoj bodegi u stoljeću Cervantesa; sada će uči Sancho Pansa i zatražiti konačište za viteza de la Mancha. Caramba!

Gospodin Cobos i Gonzles & Co., koja razlika? Ovdje patrijarhalni kapitalist iz ranog perioda, koji svoju robu

pozna i voli i koje je oduševljen ako je i drugi vole, koji radi iz godine u godinu i ne ulaže svoj novac u vile, luksuz, otmjena odijela i moderne gluposti, — tamo moderni kapitalist, bezličan, bez ljubavi, bez veze sa svojom robom, sa nadzornim odborom i dividendom.

Prije nego se razilazimo, daruje nam gospodin Cobos noževe sa vadičepom iz Solingena. Auta su krcata bocama montille.

»Adios, Senor Cobos«, nema više mnogo tebi sličnih. I ti sigurno rado gomilaš novce kao i drugi ali ih ne obožavaš, ti ostaješ što jesi i znaš da živiš.

Vani stoje radnici, koji su čuli, ko smo.

»Salute camaradas«, dovikuju nam, »nedajte se natociljati.«

Otrijeznili smo se u dvadesetom stoljeću.

ČLANCI I GOVORI

Pismo Gustavu Landaueru

1917

Sutra u zoru napuštam Heidelberg. Još zapravo niti ne znam ,da li mi je povratak slobodan, a treba da Vam još večeras pišem, da uzmognete imati potpuno povjerenje u naša nastojanja, jer kako bi se zbog toga i mogao obraćati na Vas molbom za suradnju.

Ali kako da to iznesem? Što činim, nije samo iz čiste nužde, nije samo iz boli zbog tužne svagdašnjice, nije to samo revolt na sadanji politički i gospodarski poredak, sve su to zajedno samo uzroci iako ne jedini. Danas mogu slobodno da kažem, jer ih smatram da nose sreću i borim se iz punoće životnih snaga. Nisam religiozni fanatik, koji se ogledava samo za bogom i ne vidi ljude, nisam oportunist, koji se bori samo protiv vanjskih uređaja. Osjećam s onim osakaćenicima, koji trpe na svojim malim ličnim manjkavostima i koji iz oduševljenja prema »pokretu« izmjenično izazivlju futurističke kabarete i revolucije.

Hoću da prožmem sve što je živo, bez razlike u kojoj se formi ono oblikuje, hoću da to ispunim ljubavlju ali isto tako hoću ako to mora biti, za volju duha, da oborim sve što je smrznuto i ukočeno. Nitko neka ne traži život ako i sam nije spreman da sa svoje strane doprinese žrtvu za njega. Zahtjevam od onih koji s nama koracaju da ne misle, da je dovoljno dati samo svoj duševni ili tjelesni život, oni treba da se predadu čitavi i jedinstveno. Ja ne ću, da neko dolazi k nama samo zato, jer može prihvatiti našu spoznaju. Do spoznaje

kako je ja razumijevam, mora se doći po nuždi, po neizmjernoj boli. Čovjek mora uvidjeti da je »raskorjenjen«, on treba da se igra sa životom i da pleše sa smrću, on treba da i intelektualno trpi i da sve to ipak preboli, izliječen našim duhom. On treba da se bori sa čovjekom.

Ne sanjam o sektama koje bi bile zajedničke sa stvaranjem, jer to stvaralaštvo nosi svaki u sebi kao svojinu, ono se najjasnije očituje u radu pojedinca, a osjećaj za zajednicu usrećuje i jača svakog stvaraoca.

Ako doista stvaramo »svrsishodne uređaje«, ako se borimo protiv otpora, onda možemo i moramo zajednički koračati naprijed i doista ćemo stvoriti djelo, jer polazimo iz jednakog ljudskog osjećaja.

U konačnom pogledu moramo našu samoću uzeti radosno a ne tragično.

Što da Vam još kažem? Da mislim, da se prije svega moramo boriti protiv rata, siromaštva i države, koja poznaje samo silu a ne pravo i da umjesto nje postavimo zajednicu vezanu u mirnoj gospodarskoj izmjeni produkata rada. Zajednicu slobodnih ljudi vezanu postojećim duhom.

Dakle, ja znadem protiv čega se borim, znadem kakvi bi sadržaji trebali nastati ali mi još nije jasno kakve bi forme morale imati te vanjske veze novih sadržaja.

Osjećam u svojoj nutrinji mir, koji mi daje slobodu. Znadem, da bi isto tako mogao živjeti i u najvećem nemiru, da bi se snažno i žučljivo mogao boriti protiv nejasnoće i nerazumjevanja ali taj mir će mi ipak ostati.

Njemačka kontrarevolucija*)

1918

Na 27 decembra bio je po plakatnim stupovima pribijen slijedeći proglas:

Proglas za osnutak narodne garde.

Za zaštitu života i vlasništva, pojačano je ovdašnje mjesno redarstvo i osnovane su čete za javnu sigurnost. Pretpostavljajući, da će se građanstvo u najširem smislu te riječi u ova teška vremena odazvati pozivu ministra predsjednika Kurta Eisnera za dobrovoljnu suradnju u vršenju najpotrebnijih zadataka ovoga vremena i braniti postojeću državnu formu protiv svake navale, potpisani pozivaju na osnivanje narodne garde.

Ista treba da je u složnom i iskrenom sporazumu sa zvaničnim čuvarima javnoga reda i poretka te da zajedno s njima nastoji oko zaštite državne cjeline. Dopise molimo slati na otpravništvo narodne garde, Salvatorstrasse 3. I.

[1]) Narodna garda bila je prvi savez koji je organizirao sile njemačke kontrarevolucije. On je bio preteča »Orgesch-a«, »Stahlhelm-a«, »Obrane stanovnika«, nacional-socijalističkih četa« i mnogih drugih »saveza«, koji su se u kasnijim godinama borili protiv njemačkog radništva. Na osnutak ilegalne stranke gleda se danas daleko strože ali po načinu i formi jedva da se što izmenilo u militarističkom i industrijalnom odnosu. Ličnosti, koje su u navedenim protokolima imenovane, igrale su kasnije odlučujuće uloge. Gospodin Buttman i pukovnik Epp (danas general), vode su današnje nacionalnosocijalističke stranke.

Erhard Auer, ministar unutarnjih djela,
Johannes Timm, ministar pravde,
Dr. S. von Haller, državni savjetnik,
Walter Hans, pravni pripravnik, itd.
Držim, da nije bilo ni jednog socijalista, koji se ne bi uzbunio, čitajući pod proglasom imena: Auer, Timm i von Haller. Kadą se u jednoj revoluciji, koja u svojoj biti znači borbu između kapitalizma i socijalizma, slože dva revolucionarna ministra i jedan revolucionarni viši činovnik, sva trojica zastupnici radništva sa zastupnicima kapitalizma, koji su već po svojoj prirodi staronjemački kontrarevolucioneri i protivnici socijalizma. Naivno je pomisliti da je moguća zajednica između reakcionarne buržoazije i proletarijata u svrhu zaštite revolucije. Ko ovakovu zajednicu drži za moguću ili potrebnu, taj je glup ili naivan i sve prije nego svjesni socijalista.

Čemu je trebala da služi narodna garda? Dr. Buttmann, koji me je sam posjetio radi vrlo očitih namjera, kazao mi je, da je borba uperena protiv svih nepoćudnih elemenata. Na to sam mu odgovorio, da front zlih elemenata obuhvata sve revolucionare, također i Liebknechta. Ali je bolje, da se borba protiv zločinaca i opasnih elemenata prepusti četama za javnu sigurnost i policiji. Ova narodna garda je neuporediva uvreda za naše vojnike. Ko je dosada održavao red? — Samo naši vojnici. Na mjesto poslušnosti, koja je vladala u bojnim redovima, nastupila je svojevoljna disciplina i dragovoljna suradnja.

Nečuveno je, da dva revolucionarna ministra, naravno bez pristanka ministarskog vijeća, organizuju ovaj kontrarevolucionarni pothvat pri kojemu se lukavo služe izvrnutim riječima ministra predsjednika Eisnera. Eisner nije zamišljao svojevoljnu suradnju kao rad strojnim puškama i ručnim granatama, već kao ozbiljan i stvaran rad svih onih, koji ozbiljno hoće da rade na izgradnji socijalističkog društva. Ali gospodin Auer vjerojatno

uopće ne želi socijalističko društvo. On traži čvrsti oslonac ili bolje reći svoje ponovno otkrivenje u buržoaziji. Njemu je najviši ideal, kako se i sam jučer izrazio, da uzdigne sve proletere na građane; neka čovjek samo pomisli, da će biti uzdignut na građanina — ne na svjesnog socijalistu i slobodnog čovjeka.

Gospodin Auer često napominje, da ličnosti ne igraju nikakovu ulogu, već da je uvijek važna samo stvar. On je to prvi puta kazao na zasjedanju ratnika, 21. decembra u hotelu »Deutscher Kaiser«, poslije podne u 5 sati, kada je izjavio, da Eisnerova politika ne vodi miru, već naprotiv, da će prema njegovim sigurnim informacijama ući antanta u Njemačku 12 decembra, ako se do toga vremena prilike ne konsolidiraju. »Dajte izraz Vašem mišljenju!«, povikao je tada emfatično, »ličnosti ne igraju nikakovu ulogu, glavna je samo stvar«.

Da, stvar je glavna, jer ona požuruje jednu organizaciju kakova je narodna garda. Ona znači najgoru provokaciju proletarijata, provokaciju, koja nas može dovesti do građanskog rata i haosa, upravo do onoga čemu bi navodno htjeli izbjeći osnovatelji narodne garde. Boljševizam znači za njih samo strašilo, izliku i ništa više. To ćete lako uvidjeti iz bezbroj činjenica koje vam mogu nabrojiti.

Ali što je moglo ponukati Auera da se približi narodnoj gardi, protiv koje je zauzela odlučan stav i sama njemačka demokratska stranka?

Auer je potpisao proglas za osnivanje narodne garde one večeri, kada su u Berlinu bjesnile uličnе borbe. To je bio njemu glavni uzrok. Da, gospodine Aueru, zar niste uvidjeli, da su uličnе borbe, od kojih smo mi dosada u Münchenu srećom bili pošteđeni, izazvane upravo narodnom gardom?

Auer kaže, da je on proučavao boljševizam iz materijala Burceva, čiju ličnost svi vi dobro poznajete. Dakle iz tog materijala proučavao je on prilike u Rusiji i to

je bio za njega drugi uzrok da potpiše proglas za osnutak narodne garde.

A sada ću vam dati nekoliko vjerodostojnih izvještaja, iz kojih ćete lako razabrati, da je boljševizam, — ne velim za gospodina Auera —, ali sigurno za druge osnivače bio samo izlika i da su namjeravali nešto posve drugo. Pročitat ću vam nešto sa sjednice ratnika, održane 25 decembra u 2 sata i 30 minuta poslije podne:

»Najednom se pojavio gospodin Dr. Buttmann, utemeljitelj narodne garde. I sami ratnici bili su iznenađeni tim posjetom. Buttmann moli, da prisustvuje sjednici kao gost. Upliće se u iskaze i izvještava o već postojećoj tajno osnovanoj narodnoj gardi. Uvjerava ratnike, da je sve spremno za navalu. Dogovoreni znak je zvono. Oružja i municije ima dosta u zalihi. On se ponudio, kao pretstavnik građanstva, da će u svako doba staviti ratnicima na raspoloženje prema potrebi novac i druga sredstva, ako će upokoriti nadošle vojnike, koji se sada nalaze u Münchenu. Zaliha novaca je dostatna. Moli, da se o toj stvari časno šuti osim toga nada se naći oslona i u vojnicima sa fronte. Dr. Buttmann dodaje još, da bi ga stajalo glave, kada bi se stvar dočula na kompetentno mjesto.

Kapetan von Zwehl kaže, da oficirski korpus nije aktivno pomagao kontrarevolucijonarna nastojanja. Pričao je među ostalim, da je oficirski korpus nastojao oko kandidature princa Ruprechta za drugoga predsjednika parlamenta.«

Došao sam do autentičnog i opširnog izvještaja. Svjedoci, koje imam pouzdani su. Pripravan sam u svako doba dati o tom obavještenja na službenim mjestima. »Izvještaj sa zasjedanja tako zvane narodne garde u Germania ložji hotela »Vier Jahreszeiten« od 27 decembra 1918. Natporučnik Haack imenovan je vojničko-strateškim zapovjednikom. On izjavljuje da je postao inspektorom zrakoplovstva usprkos otklona vojničkog vijeća. On je preuzeo mjesto vrhovne komande. Vrhovni

vojni liječnik Lion, preuzeo je dužnost rizničara. Na najboljem su putu da predobiju gimnastička i planinarska društva, a djelomično također i studentske korporacije. Buttmann je rekao: Upravo je jedan kapitalist stavio na raspolaganje 25.000 maraka. O tim novcima ne traži se nikakav obračun. U izgledu su i dalnji doprinosi. Od Auera, koji imade ministarstvo unutrašnjih djela i policiju dobit ćemo oružje. Pali su predlozi, da bi se policijski reviri pretvorili u spremišta oružja. Konačno je stvar već tako daleko, da se može objaviti javnosti. Nastaje dogovaranje: Zvona i puške znače alarm za narodnu gardu.

Lehmann — nakladnik svenjemačkih djela, kojega poznajete po njegovom štetnom djelovanju u domovinskoj partiji, govorio je sa samim nadbiskupom, koji je rekao: »Mi to ne možemo odobriti, ali Vi nas ipak na to silite!« Dr. Buttmann je obavijestio, da postoji još jedan istomišljenički savez, koji želi rušiti odnosno sudjelovati u obrani zborova, ali mu za to trebaju sredstva.

Predlaže, da se odmah ustroji plaćenička vojska od mnogih prijavljenih dobrovoljaca. Ali oni treba da su bolje plaćeni od spartakovaca.«

To je dakle idealizam pristaša narodne garde!

Uzima riječ vojni stručnjak, vrhovni zapovjednik Haack: U zgodnom momentu zaposješćemo sve važnije zgrade i zauzeti ih, u koliko bi ih branili boljševici, poglavito komandu grada, direkciju policije, sabornicu, ministarstvo saobraćaja, ministarstvo unutrašnjih djela, kolodvor, telegrafski i telefonski ured. Ministarstvo unutrašnjih djela treba zauzeti strojnom puškom, koja će biti postavljena nasuprot njega.

— Koliko ja znam, tu se radi o Dresdenskoj banci, — šišat ćemo po mornarskoj fukari i natjerati je u štalu. Tamo ćemo ih učiniti neopasnima ručnim granatama. Slično treba postupati i kod drugih zgrada. U glavnom, uvijek treba doći od straga.

Ova gospoda uvijek dolaze od straga. Toliko od straga, da me je dr. Buttmann bez poziva posjetio i razjasnio mi, da su sva gospoda, koja zajedno s njim pripadaju narodnoj gardi zadala časnu riječ, da stoje na tlu socijalističkog programa. Začudio sam se beskarakternosti i nedostojnosti ovih ljudi, koji tek jučer izjaviše da se osjećaju velikonijemcima i da će se založiti za svoje ciljeve, a danas najedamput tvrde, da stoje na tlu socijalističkog programa. To je općeniti izgovor svih ljudi koji žele bilo kako iskoristiti revoluciju, da govore, kako stoje na tlu socijalističkog programa.

Vrhovni zapovjednik Haack nastavlja: »Ovdje imadem plan grada, na kojemu su označena sva mjesta i oblasti, koja treba što prije onemogućiti.« Natporučnik Streck izjavljuje, da je topništvo osigurano. Dva su topa spremna, operirali bi časnici u uniformi momčadi. Poručnik Hirschberger: »Pribavio sam voštani otisak spremišta municije, mojih deset strojnih pušaka stoji nauljeno u sobi pokraj moje pisarne i pripravno svaki čas«.

Neki gospodin predlaže, da se uredi tajno spremište oružja u nekoj štali, koja se pronašla u palači princa Ernst Augusta u Leopoldstrasse 3.

Jedan se gospodin izjavio spremnim dopremiti na lice mjesta svaku količinu oružja. Osim toga trebali bi za uličnе borbe automobili sa gumenim kotačima koji stoje u pripremi iz privatnog vlasništva.

Gospodin Lehmann izjavio je, da je već do sada izdao dosta oružja, revolvera i to ljudima, koji su činili vrlo solidan utisak. Sigurno je, da bi se odmah našla na raspolaganje gomila ljudi, oficira i studenata, ali se konačno mora voditi i lista, jer on do sada imade samo potvrde od ljudi tek toliko, da se može u ministarstvu iskazati. Gospodin Raps i trgovački savjetnik Seitz bili su do sada jedini njegovi suradnici iz građanstva i radi toga bi se moralo među građanstvom verbovati.

Gospodin Buttmann: »Naša nastojanja treba da služe kao oficijelna obrana za postojeću državnu formu, a protiv svih pučeva bilo s lijeva ili s desna. Općenito je mišljenje, da treba uništiti sve pučeve špartakovaca i boljševika. Imademo već oko 70 demontiranih avijonskih strojnih pušaka i drvenih stalaka, koje ovdje izrađuje jedan nepoznati tvorničar. U arsenalu leži za nas 3000 pušaka, nadalje leži oružje u Milbertshofen-u, koje bi nam bez dalnjega priskrbili pioniri i avijatičari u noći od 23 na 24 decembra«.

Gospodin Buttmann daje izvješće o špijunskoj centrali, usprkos toga što se tomu protivio bankovni direktor, gospodin Seitz.

Organi špijunaže nalaze se kod gospodina Bartha u Adalbertstrasse 92, kamo treba dostaviti sve vijesti. Prije su se ti biroi nalazili u savezu interesenata za građevne parcele, Maximiliansplatz 22. Tražile su se riječi podesne za alarm, i zaključilo se, teatar znači spremnost za alarm, a koncert ili zvonjava sam alarm. Ljudima koji se jave u pisarnu za verbovanje treba kazati, da se radi o zaštiti izbora za nacijonalni zbor. Treba osnovati odio koji će kod Thomasa Pschorra sakupljati novac, jer

— molim pripazite dobro, —

mi radimo zainterese kapitalista.

Neki drugi gospodin kojega je također uveo knjižar Lehmann, pričao je u zboru: Auer je uspio sa svojom bilješkom u proglasu, kojom se narodna garda smatra pozvanom da štiti savremenu postojeću državnu formu. Dakle samo formu države!

Držim, da vam ovaj materijal činjenica dostaje. U ostalom, primio je gospodin Lehmann dne 10 novembra brzojavku, kojom je obaviješten da mu je poslano na čuvanje 300 revolvera. Potpisani je bio neki kapetan Bärenreuther.

Vama je poznato dijelom iz novinskih bilježaka a dije-

lom iz naših interpelacija, da je u čitavom nizu raznih mjesta, kao Ingolstadt, Reichenhall, Baierbrun itd. razdijeljeno gradskom i seljačkom pučanstvu oružje: puške, strojne puške i municija. Kod toga su se sreski uredi pozivali na okružnice ministra Auera, držim od 21 novembra, kojim se preporučuje osnivanje narodne garde u svrhu zaštite protiv pljačkaške bande. Značajno je, kako se svi kontrarevolucionari i revolucionari uvijek pozivaju na Auera. Ovdje imadem na pr. nalog zapovjednika regimente Eppa. Među ostalim stoji i ovo:

»Pojavom državnog ministra za unutarnja djela, gospodina Auera, na 16 decembra kod regimente, posvjedočeno je, da vlada vjeruje u iskrene osjećaje regimente i njegove su riječi istakle, da se nakane regimente slažu sa vladinim radnim planom.«

Zašto se ti krugovi uvijek izgovaraju na Auera? Jer vjeruju da on može poslužiti njihovim ciljevima. A zašto? Na osnovu njegovog držanja, na osnovu njegovog rada, na temelju njegovih govora i odredaba. Mi ne možemo trpjeti, da ministri, koji sudjeluju u izrazitoj kontrarevolucionarnoj organizaciji, kao što je narodna garda, ostaju još i nadalje u vladi.

Revolucija je u opasnosti, potrebna je sloga socijalističke mase!

Pozivam sve proletere, sve koji se osjećaju svjesnim socijalistima, da preuzmu obranu revolucije.

Za oslobođenje od svakog kapitalističkog i svakog duhovnog ugnjetavanja.

Mi moramo biti složni, mi moramo svjesno prihvatiti borbu protiv neprijatelja revolucije.

Ne radi se ovdje o ličnostima već se radi o stvari. Dovikujem svim drugovima iz socijalno-demokratske većine: oslobodite se tradicijonalne, ovisnosti i slijepe vjere u autoritet! Napustite ljude koji su svojim držanjem dokazali da nisu sposobni za vođe. Dajte nam vođe u ko-

je imademo više povjerenja i koje ćemo rado slijediti. Najveći smisao prave demokracije je, da svi postanu vođe.

Mi ne želimo borbu među braćom. Mi želimo jednu novu Njemačku, jednu socijalističku Njemačku, jedan slobodan narod vrijedan i cijenjen u zajednici naroda.

Svjetska revolucija

1919

Mnogi od nas pregledali su tragiku evropske revolucije, koja leži u velikoj opreci ekonomskih i političkih uvjeta zapadne, srednje i istočne Evrope. I ko misli, da se ove razlike mogu izjednačiti samo intenzivnom agitacijom malene vojske cilja svijesnih boraca, koji od danas na sutra mogu uzbuniti stanovite zemlje, taj se može smatrati za dobronamjernog pristalicu Bakunina i — ništa više. Danas, kada marksistička teorija borbenih uvjeta nalazi sve više svojih plastičnih potvrda pobija se taj nazor težinom događaja. Nije dosta samo stvoriti duhovnu borbenu atmosferu neke manjine; kod gomile, stvara se potrebna duhovna atmosfera i svijesni cilj tek onda, kada za to postoje odgovarajući ekonomski i politički preduvjeti. Već je i sam Lenin zabacio slijepo povađanje za ruskom taktikom kod potpune razlike momenta. Jasnije no ikada vidi se to danas u Leninovom telegramu Beli Kunu, u kojem upozorava na sasvim oprečne prilike u Mađarskoj.

Albert Winter piše unatrag nekoliko dana: mi ne možemo našu politiku ravnati samo po Moskvi; želimo li tjerati internacijonalnu politiku, moramo se ravnati i prema Parizu i Londonu. Time je dvoje naglašeno: prvo naša ovisnost u Njemačkoj o razvoju proleterske snage u Engleskoj i Francuskoj, drugo je jasno upućivanje na to, da se u zapadnim zemljama ta moć još nije onako razvila, kako bi mi to željeli. Pošto smo sigurni u konačnu pobjedu, mi ne moramo tjerati politiku revolucionarne obmame niti revolucionarne romantike. I radi

toga, možemo bez štete po unutrašnje jedinstvo i našu snagu odbaciti svaku iluziju.

21 juli bio je u antantinim zemljama, naročito u Francuskoj, — može se mirno kazati, — razočaranje za njemački proletarijat. Već tjednima prije toga, čuli smo o odluci, da će se demonstrirati za internacionalne proleterske ciljeve, kojim su kao najvažniji pripadali protesti protiv intervencije kapitalističkih vlada u Rusiji i protest protiv versajskog mira. U predvečerje doznalo se, da je Jouhaux, vođa francuskog Comité Général de Travail, izjavio, da se štrajk odlaže. pošto se je postigao važan cilj, naime, pad francuskog ministra prehrane.

Mi u Njemačkoj priznajemo poteškoće francuske radničke klase, na koju nije ostala bez uticaja pobjeda kapitalističke reakcije i »velika junaštva« naše Vrhovne Vojne Uprave u sjevernoj Francuskoj.

Poznato je, da u Francuskoj kao i nama manjkaju borbeni i jaki duhovni vođi, kao što smo to mi imali u Rosi Luxemburg. O Rusiji da niti ne govorimo. Povjesničari sa individualno-historijskim naziranjima mogli bi s pravom reći, da je neuspjehu u ostalim državama razlog u pomanjkanju Leninu sličnih ljudi. Razvojne procese sigurno će pospješiti demobilizacija u Francuskoj i s njom skopčani gospodarski problemi, sloj sitno sopstveničkih seljaka vjerojatno će biti skloniji borbi. Ali snaga proletarijata ne smije da slabi i francuski vođi snašaju danas najtežu internacionalnu odgovornost.

U Engleskoj je radnički pokret znatno jači nego li u Francuskoj, te u političkom životu reprezentira mnogo jači faktor sile. Usprkos toga mora se priznati da većina štrajkova imade gospodarski karakter, iako se tu osjeća politička sklonost, naročito u Škotskoj. Upravo u Engleskoj teško prihvaćaju korijenje političke revolucionarne misli, jer je to zemlja, koja je bila začetnik izrazitih gospodarskih pokreta i radničkih zadrugarskih udruženja. Na Istoku, n. pr. u Egiptu, neprestano rastu nemiri protiv

Engleske, koji snažno potkapaju temelje engleskog imperijalizma.

Talijanski radnički pokret ulijeva poštovanje, osobito svojim držanjem za vrijeme rata. Mi ne smijemo precjeniti razne revolucionarne forme i misliti, da svakog časa slobodno očekujemo prevrat u Italiji. Mi treba da cijenimo velike borbene manifestacije, čiji uzrok leži donekle u romanskom duhu ali njegova vrijednost nalazi se samo u cjelosti.

Bilo bi ludo, da se proletarijat jedne zemlje natovari prekorima zato jer ne pokazuje stalan i određeni tempo u svojo borbi. Ritam i tempo borbe diktiran je obiljem kompliciranih realnih faktora i impoderabilija, koje u svakom času ne može dovoljno spoznati onaj, koji stoji izvan toga.

A ruska revolucija? To tjeskobno pitanje u svakomu je budno. Nadajmo se iz dubine naše duše, da se Sovjetska Rusija održaje iz svojih vlastitih snaga i moramo učiniti sve da je potpomognemo ali ne smijemo pobuditi iluziju, da će ona već danas ili sutra dobiti dostatnu potporu od antante proletarijata.

Još jedamput: Nije potrebno da se opijamo iluzijama. Proces borbe radnih masa ne može se više zadržati — niti opsadnim stanjem, niti prijekim sudovima, niti gospodom iz Versaillesa, niti Kolčakom, kojemu je, kako »Vorwärts« javlja, general v. d. Goltz, koji je postao omražen poradi svojih djela u Finskoj, navodno pomogao.

Položaj čovječanstva primorava sa elementarnim silama, na političku, gospodarsku i kulturnu obnovu duhovnih forma i sadržina.

Njemačka revolucija

1925

Iz tvornica i radionica, iz pisarna i najamnih kasarna marširaju milijoni, da proslave godišnjicu njemačke revolucije.

Kojim pravom?

Pravom prošlosti?

Što smo postigli?

Pravom budućnosti?

Što da poduzmemo?

Ovaj dan je prije dan osude, nego dan svetkovanja.

Vaši najbolji su umoreni: Liebknecht, Landauer, Luxemburg, Eisner, Haase, i velika povorka onih bezimenih koji su puni vjere prihvatili zastavu borbe. Vaši najhrabriji su u zatvorima i tamnicama.

Ugasnuo se dah vašeg kratkog i prekratkog poleta.

Kažete. da smo oslabljeni, bez srčanosti i povjerenja, — a socijalizam i revolucija postaće šarene stvarčice koje ukrašuju blagdan i već se pomalo gube u noći svagdašnjice.

Gdje su vam danas prava koja ste izvojevali?

Gdje vam je danas moć koju ste imali?

1918: Razbila se na tlu stvarnost u predsoblju socijalističkih vođa neopasna za paradne marševe.

Danas: Tajni narodni sud nad Njemačkom. Radnici su žrtve.

1918:Djelotvoran narod, oboružan crvenim zastavama, štiti gradove.

Danas: Generali sa šiljastim šljemovima na glavi sa nadutim grudima pod ordenom Vilima II., pregledavaju trupe kontrarevolucije.

1918: Ovamo sa socijalizmom!

Danas: Dolje sa osamsatnim radnim danom!

1918: Svu moć radnicima i seljacima!

Danas: Svu moć industrijalcima i junkerima!

Prijatelji, bilo bi ispravnije da njemačku revoluciju, koja je živjela usprkos ruglu, oplakujemo nego da je slavimo. Da, ova je revolucija bila mumija, čiju masku vladajući još podnašaju, a ko zna hoće li je sutra.

Zašto je tako jadno ugasnula vatra od 1918?

Proletarijat je imao moć.

Da li je imao i volju za moć?

Vrijeme nas je našlo nepripravne, jer da smo znali što nam je poduzeti, nitko ne bi bio tako silan da radi proti našoj volji, da prepusti revoluciju starim nasiljima.

Što smo onda mi znali o našoj zadaći?

Nismo poznavali neprijatelja i njegova podmukla sredstva.

Njemački proletarijat nije imao povjerenja u sebe kao što niti njegovi slabi vodji, nisu imali povjerenja u njega.

Njemački se radnik rijetko kada usudio da preuzme odgovorno vodstvo.

Uvijek je bio pripravan, da službu i vodstvo predade prvom, i najboljem, prvom najgorem — iz straha pred odgovornošću. Njemački je radnik imao smjelosti da umre za revoluciju, ali barikade revolucionarnog života našle su ga strašljivog i malodušnog.

Odvažnosti nije imao.

Mi smo se bojali.

Na brijegu bogova ovapnjene navike sjedila je stara žena kao ptičje strašilo, grozila se prstom i vikala:

»Ja sam haos! Čuvajte me se!«

I mi smo se čuvali. Mi smo se toliko čuvali, da smo upravo molili naše protivnike, neka bi za volju opće ljubljenog mira i reda sveli revoluciju u pravi tok. To su oni učinili.

Od stotinu primjera evo jednoga: lisičja jama birokracije, umjesto da se uništi, mi smo je milovali i njegovali. A danas iz nje fićuka odgovor! Bili smo takovi sljepari i neznalice da smo se jedva usudili uništiti stare lozinke i na njihova mjesta postaviti nove.

Boje i pjesme, barjaci i spomenici nisu samo značke, već i posude u kojima su spremljene tradicije, osjećaji i želje vladjuće klase. To su moćne i magične sile, koje izazivaju stare duhove, koji njima služe.

Za mnoge od nas je najveći strah prestrašiti gradjanstvo.

Vjerovali su, da se jedna klasa koja treba da se odreče svoje moći može riječima uvjeriti. Ljudi se rijetko dadu osvjedočiti riječima, a ako se i dadu osvjedočiti, rijetko ostaju kod svoga osvjedočenja. Ni najgroznije iskustvo ne osvjedočava ljude. Rat nas je u tome dovoljno podučio.

Samo činom i djelima može se nekoga osvjedočiti, činom, koji se neda zanijekati kakvim uvodnim člankom, djelom, koje i sve protivštine veže u smišljeni rad.

Čin i djelo — tako razumijevamo bit revolucije.

Djelo stvara silu. Sredstva za djelo ne biramo samo mi. Ko hoće danas da se bori na polju politike za ekonomske i čovječje interese, njemu treba da je jasno, da su zakon i posljedica njegove borbe određeni drugim silama a ne njegovim dobrim namjerama. Njemu je često nametnuta vrst napadaja i obrane, što on osjeća kao tragiku na kojoj, u najdubljem smislu riječi, može i iskrvariti.

Čin je samo jednokratan.

Djelo je svestrano, izgrađeno i prokušano.

Ko hoće danas djelovati, mora posjedovati silu i volju za novije veze, novije saveze, mora iz punoće čovječjih osjećaja donijeti pripravnost za godine i desetke godina. Za djelovanje i stvaranje ne dostaje samo sila. Njoj mora pridoći i duh zajednice, koje tek stvara. Jesmo li ga imali? Zar nije samo njemačko radništvo pomoglo razoriti svoju moć egoizmom stranaka raznih grupa i ličnosti?

Revolucija, kojoj manjka duh, sliči plamenu, koji se naglo uzdigne, da zatim izgori bez cilja, jer mu manjka snaga koja ga hrani.

Duh zajednice: to je razarajuća i stvarajuća ljubav, vezana u slobodi, a slobodna u zavisnosti.

Duh: to znači bit istovremeno zahvaćena osjećajem i spoznajom, imajući u isto vrijeme skeptično znanje i usprkos tome potpunu predanost i srčanu odvažnost vjernika; unatoč svega odlučno reći — ipak! Vidjeti granice svega, snašati sve pa makar i najgroznijU stvarnost i ne dati se skršiti.

Zajednica: to znači boriti se čitavim svojim bićem.

A mi?

Gledali smo socijalističkim očima, radili smo iz nesocijalističkih instinkata. Učimo se, u nama i u našoj djeci gajiti socijalističke instinkte — instinkti se mogu uzgojiti —, jedino tako ćemo se osloboditi od prošlosti i vezati uz budućnost.

Mi smo danas: malograđani svagdašnjice, malograđani kao muževi, malograđani kao oci...

Revolucioneri u podliscima dnevnih listova, u najboljem slučaju revolucioneri u proleterskom praznikovanju. Sluge prošlosti iz ropstva.

Mi smo sluge sadašnjosti i naših gospodara.

Zar bi oni mogli nama vladati, kad im mi zato ne bi dali slobode?

Što da se radi?

Promatramo li stvari i događaje u srednjoj i zapadnoevropskim državama, mogli bi imati razloga da objesimo glavu.

1918 poslije izgubljenog rata bojala se vladajuća klasa u Njemačkoj odgovornosti. I bilo joj je drago kad je radništvo preuzelo od nje odgovornost.

Danas vidimo građanstvo jake volje, svjesno svog cilja i dobro organizirano, a radništvo je slomljeno razočaranjima, teškim prilikama i izdajstvom. Ono više ne napreže svoje volje i kao u opasnoj letargiji, dozvoljava, da mu se oduzme pravo za pravom i tako slabi vlastite organizacije.

Svugdje je radništvu oduzeta moć: u Italiji, Španiji, Rumunjskoj i Bugarskoj, dok je građanstvo znatno ojačalo. U kojoj srednjoj ili zapadnoevropskoj državi je radništvo tako moćno, da dirigira političke smjernice, u kojoj tako silno, da sprečava političke ciljeve vladajućih? Kapitalističko gospodarstvo Evrope usko je povezano trustovima, što znači da je nastala organizirana fronta evropskog građanstva, oslonjena na armije, koja u interesu vlastitog žepa budno prati socijalni pokret svake zemlje.

Gdje je ostala nutarnja neslomiva fronta evropske radne klase?

Treba da nađemo novu formu internacijonalnog saveza, da zadobijemo jakost, koja je potrebna. Lozinka »Proleteri sviju zemalja ujedinite se!« ne smije više ostati ruglom, ona mora ponovno postati krv i realnost.

Imademo li mi socijalisti pravo kad posjedujemo obuhvatniji uvid u historijsko zbivanje, da motrimo događaje samo u nekojim zemljama?

Ne! Čitava zemlja je naše bojište, ne samo pojedina država!

Zar je revolucija izumrla na zemlji?

Nije!

Ona živi!

Ona živi, ona vitla po zemaljskoj kugli, ona budi srca naroda, koja su stotinama godina spavala zarobljena i pogrđena evropskim imperijalizmom.

Ona se budi svagdje usprkos vješala, tamnica i ubojstva. Ona u vama čeka, u tebi omladino!

Ne klonite u to vrijeme, kada vas tišti lanac nužde koji vas čini osamljenima. Nemojte oglušiti od ispraznog vikanja, da bi mogao ostai vječni mir svijeta i vječno pravo kad njegovi jamci otrovnim plinovima i ratnim brodovima ,zaštićuju nacijonalnu i klasnu nepravdu. Jedino vi možete zapriječiti rat koji se ponovno sprema i koji će pogoditi revoluciju i socijalizam i ojačati temelje imperijalizma.

Samom »slobodnom republikom« nije još ništa postignuto.

»Pitam vas, ko je slobodan u jednoj republici bez socijalizma?« Piše 1848 Kürnberger. »Samo građanin, a ne čovjek. Samo posjed a ne rad. Samo stranka a ne zajednica. Republika nije lijeno mirovanje. Ona je tek pravo izlazište za socijalističke borbe i navale.«

Biraj proletarijatu!

Ti si ropstvo: slabo i zaslijepljeno.

Ti si sloboda: koja znade, hoće i vjeruje.

Odluči se!

Protiv kolonijalnog imperijalizma

1927

Prije nekoliko dana rekao je ovdje jedan drug iz Afrike: »Nama je civilizacije dosta!« Jučer nam je jedan crnački drug potresnim riječima opisivao položaj svoga naroda, koji je daleko gori od ropstva, jer se za prave robove brinu njihovi vlasnici, dok se za kolonijaša ne brine nitko. Kolonijaš je obična roba, koju imperijalizam razdere i baci. I najnaivniji opažaju, što je civilizacija donijela kolonijalnim narodima i što ona za njih znači. Civilizacija im je darovala strojne puške i sifilis, alkohol i otrovne plinove.

Civilizacija je u rukama silnika postala najbarbarskija od svih božanstva. Njoj se žrtvuje na hekatombe ljudskih duša.

U ime civilizacije sprema se novi rat, zločinstvo, još groznije od zločinstva svjetskoga rata.

Ali mi, koji još nismo zaboravili krvavo lice rata, dovikujemo tim silnicima zemlje:

Dosta!

Mi nismo više vaše šahovske figure, naše zemlje nisu više šarolike krpe, koje se mogu rastrgati prema političkim i gospodarskim interesima, i prema vojničko-taktičkim željama. Vi kažete da zaštićujete civilizaciju a baš vi još uvijek i svagdje proganjate pravu civilizaciju, na Orijentu i u Evropi. Vi već tisuće godina proganjate, zatvarate, i ubijate nedužne ljude, koji se bore za duh i

istinu. Vi nemate želje da popravite što je loše. Evropa je mnoge najdublje ideje primila na dar od Istoka.

Mi nismo romantičari. I znademo posve sigurno, to nam je pokazalo strašno iskustvo rata, da duh ropstva i slijepe poslušnosti vlada narodima da se dadu omamiti opojnošću laži i da se odazivaju svojim vladama i da će ih vjerojatno dalje slijediti. Kad je Karl Liebknecht među prvima u Njemačkoj digao svoj glas protiv rata ismijali su ga, bio je osamljen. Ali je njegov glas narastao do prijeteće opomene i do akcije milijona ljudi koji će znati što im je dužnost, ako se vi silnici zemlje ponovno usudite započeti klanje. Glas tih milijona obespravljenih privešće kraju vašu propast!

Treba da znamo: danas vlada Evropom isti ropski duh kao i na Istoku. Kao što su u evropskim državama proleterski vojnici strijeljali proleterske ustaše, tako su Crnci i Kinezi, Egipćani i Anamiti bili najposlušnije oruđe imperijalizma protiv svoje revolucijonarne braće.

Ovaj kongres je sveta obaveza za sve koji na njemu sudjeluju, za sve koji za njega čuju. Ovaj kongres, ovo zasjedanje, treba da svijetli kao vječita vatra i Evropi i Orijentu. On treba da uništi prezir Mexikanaca prema Kinezima, prezir Egipćana prema Crncima, prezir Arapa prema Židovima.

Kad bi oslobođenje naroda bilo samo u tomu, da umjesto imperijalističkih ratova nastanu ratovi među nacijama, svijet ne bi napredovao.

Za nas postoji samo imperijalizam duha. Mi hoćemo, da pobijedi naša ideja jednakosti rasa, slobode naroda i bratstva među ljudima.

Ja govorim ovdje kao Nijemac, dakle u ime zemlje, koja sada ne posjeduje kolonija. Ali ta činjenica nije još nikakova odlika Njemačke. Njemački su imperijalisti bili primorani da napuste svoje kolonije. No oni bi već sutra bili pripravni, da se vesele makar i najmanjoj koloniji i da na hiljade vojnika svrstavaju u imperijalističke čete

protiv Istoka. Ali njemački radni narod poništiće planove svojih imperijalista. Ako ćemo postavljati borce, postavljaćemo ih za oslobođenje svijeta od svih političkih i socijalnih nepravda a ne za njegovo tlačenje.

Nerazumljivo je, da naši njemački socijalisti i naši njemački strukovni savezi nisu ocijenili vrijednost i značenje ovoga kongresa i odaslali svog zastupnika. Nerazumljivo je, da je Internacionalni sindikalni savez u Amsterdamu tako krivo shvatio značenje toga kongresa, da ovdje nije niti oficijelno zastupan.

Drugovi, moram u ime njemačke delegacije pročitati slijedeće razjašnjenje:

»Njemačka delgacija, koja se sastala u Brüsselu, na prvom kongresu Lige protiv kolonijalnog zarobljivanja, došla je do slijedećih zaključaka:

Mi sa dubokim udivljenjem pratimo borbu za oslobođenje potlačenih kolonijalnih naroda, koja se vodi po čitavom svijetu, te čvrsto vjerujemo u konačnu pobjedu te borbe za pravednu stvar čitavog radnog čovječanstva. Mi smatramo, da je propanda za ponovno osvojenje kolonijalnih posjeda, koja dnevno raste u Njemačkoj, — štetna i opasna. Nova kolonijalna politika, svejedno je u kojoj formi se ona vodila, neosporivo će uvući njemački narod u nove i krvave imperijalističke konflikte. Prošlo je vrijeme kolonijalne politike.

Pa ako bi Njemačka i ponovno zadobila kolonije, ne će se time ni najmanje promijeniti težak gospodarski položaj radničkog dijela njemačkog naroda. Oni kolonijalni narodi, koji se bore za svoje oslobođenje također su saveznici radnog naroda Njemačke.

Pozivamo čitavo radno čovječanstvo, da odlučno zahtijeva od svojih gospodarskih i političkih organizacija, da zauzmu odlučan stav protiv svake nove kolonijalne politike.«

Ovaj kongres, kao demonstrativni istup jedne milijarde ljudi imade već danas neizmjerno značenje. Sutra će ovaj kongres značiti — svjetsku moć. Što se ovdje zbiva ozbiljno će potresti gospodu Mussolinija i Primo de Riveru, gospodu Chamberlaina i Poincarea.

Mi smo ovdje stvorili pravi savez naroda u kojemu nema niti gospode, niti slugu, niti iznuđivača niti iznuđenih, niti subjekta niti objekta svjetske politike.

Da živi savez naroda u Brüsselu!

Henri Barbusse

1928

Nije mi namjera prikazivati značenje života Henri Barbussea i njegovih djela jer za to ne dostaju minute već su potrebni i sati. Želim dati samo priznanje čovjeku, koji je za milijone ljudi postao simbol i uzor borbenog pjesnika, glas istine, glas duha, koji je usprkos svim progonima prodro preko granica svim narodima.

Sjećam se, kako je u godinama velikog klanja prispjela k nama knjiga: Le feu, — oganj. Kako je ona dirnula naša srca, kako je ona nemoćnim i zbunjenim ljudima, koji ne nađoše puta u umjetno izazvanoj magli duha, razdirala veo sa očiju, tako da je raskrinkala budalaštinu značajnoga doba. Bio je neprijatelj, koji je povikao: tako izgleda rat, tako i nikako drugačije. Sve što čitate u vojničkim generalštapskim izvještajima i u feljtonima neupućenih novinara — to je laž. Ovako izgleda rat i nikako drugačije: promrzle, siromašne i natjerane žrtve, koje su jedne druge učinile bogaljima, jedne druge ubijale; vjerovale su, da se bore za domovinu, a u stvari su se zapravo borile za odvratne požude šačice parazita u pojedinim državama. Da su to žrtve mogle uvidjeti, bile bi ustale i jedne i druge, bratski se zagrlile i zajednički se okrenule protiv pravog neprijatelja, kao što je to učinio čovjek, čiji glas nije mogao ušutkati niti grob tamnice: Karl Liebknecht.

Još iz onih dana dragocjeno nam je ime Barbusse.

Barbusse je rodjen 17 maja 1875 u Asniersu, započeo je kao »čisti« pjesnik. Pisao je stihove koji su mu priba-

vili čast i slavu. No doskora je uvidio da niko nema prava, da sa fantastičnom besavjesnošću apsolutnog pjesnika prelazi preko bezutješnog života milijona ljudi. I on je imao pogled za nijanse na koje je esteta tako ponosan. Ali je spoznao da ima doba kad je zločin vidjeti i oblikovati nijanse, koje rasvetljuju život i poljepšavaju ružnoću dana ružičastim svjetlom zore i sjenama sumraka. Osjećajući savjest i odgovornost prestao je biti esteta literata. Za njega nije književnost značila samo zabavno igranje ona je za njega bila sredstvo kojim se djeluje na ljude i poravnava puteve do ostvarenja. Neka niko ne dodje i ne kaže da je on ponizio svoju umjetnost i zaprljao lice pjesništva time, što je postao partajičan. U ono vrijeme, kada je većina intelektualaca bježala pred najjednostavnijim zauzimanjem stanovišta, zaboravilo se, da su baš velika djela stvorena od partijskih ljudi. Ne radi se o tome, da pjesnik postane partijski čovjek, nego da partijski čovjek ostane pjesnik.

I Barbusse ljubi raznoliku ljepotu prirode i on ljubi svom dušom punoću života, ali isto tako snažno živi u njemu i znanje o smrti. O onoj smrti, koja je kozmička zakonitost sudbine i o onoj, koju nad nama izvršuju zločinstva silnika. Da, on je znao i znade za smrt, koja se neprestano i ponovno osjeća u njegovim djelima.

Njegova su djela prožeta melanholijom poznavača ljudske historije, koji bolno osjeća granice zemaljskog života i vremena. Samo onaj ko se približi smrti blizu je života. I tako se on probija u svakom svom djelu pun vjere da će naskoro doći jedan društveni poredak, koji će ublažiti i smanjiti neizmjerno velike boli čovječanstva. Ne nosi uzalud njegov roman naslov — Jasnoća. On svagdje i prije svega traži jasnoću, ljudi od duha, intelektualci, trebali bi biti prvi od zvanih. No naskoro je uvidio njihovu površnost, njihove budalaštine i njihove samoobmane. Oni govore, da se bore protiv rata, a ne će da se bore protiv njegovih uzroka, htjeli bi govoriti narodu, a govore mu jezikom, kojega

narod ne razumije. Da, oni se uzdignuta nosa odvraćaju od jednostavnosti za kojom ide Barbusse a s njim i svaki srodni mu umjetnik. On nadalje primjećuje, da većina intelektualaca živi bez orijentacije, da imadu nedovoljne i površne pojmove o socijalnim problemima, da oni, koji vjeruju da su shvatili bit svega, opipavaju samo bijednu prošlost. Postoji samo ono što živi. I tako se odvratio od intelektualaca našavši put k radnom narodu, k onoj manjini, koja svjesno i sa vjerom u budućnost hoće da izgradi novi poredak. Neka bi intelektualci bili zadnji, kaže on, koji će shvatiti, kako je razumno, moralno, snažno i ljekovito čitavo obnovljenje koje u tom času snuje manjina koja radi toga nije bez duha i bez snage. Konačno je ugledao jasnoću i znanje. Narod je upoznao kao najveće zločine one, po kojima je čovječanstvo bilo poniženo a ti se zovu: nerazumjevanje, nepamćenje i zavaravanje. Narod je razumio sve, što se može razumjeti. Intelektualci misle da su pošteni. Da čovjek može biti pošten, mora imati znanja. Zakon preimućstva počinje na svršetku a čovjek treba da započne početkom.

Barbussea dijeli jaz od onih nazovi-proletarskih pisaca koji sami sebe zavaravaju da su svećenici proleterske kulture, jer nemaju snage da gledaju ljude sadašnjice onakvima kakvi jesu, a ipak s njima koracaju u istim redovima. On žigoše ropsku nastrojenost uspavalih proletera, osudjuje njihovu glupost i neumorno im dovikuje: Imaj, narode smilovanja sa sobom. Budi sam svoj genij i svoje srce, podigni se, stresi sa sebe niske podložnosti koje ti zajedno sa tvojim bolima zarobiše nutrinu. Budi moćan razarač i ne puštaj više svijet iz svojih ruku. Svladaj u sebi čopor. Vi, koji ste samo brojka, vaša je krivnja, što se dogodilo. Sve što su gospodujući učinili, učinili su vašim rukama.

Barbusse je zaista borbeni pjesnik, jer značenje borbenog pjesnika je u tom: u svakom odlučnom času ustati od svog pisaćeg stola i glasno uložiti protest protiv nepravde i nasilja. U središtu šovinistički

orijentirane Francuske pisao je on svoj manifest protiv marokanskog rata, a kada su bugarski reakcijonari pozatvarali i mučili na tisuće radnika socijalista, pohitao je on tamo. išao iz tamnice u tamnicu i pokušao da probudi savjest svijeta. Kada je otrovni roj objeda i napadaja zastro Sovjetsku Rusiju, pohitao je tamo. On je spadao u avangardu borbe za osbodjenje kolonijalnih naroda od imperijalizma.

Mi, koji Barbussea pozdravljamo i ljubimo, zahvalićemo mu se na taj način, da više ne ćemo pustiti naš svijet iz ruku. Mi ćemo ga prihvatiti i izgraditi ga na novim zakonima. Što pojedinac čini, ne znači ništa, i čovjek ne zna što čini, no usprkos tomu — sve se usavršava.

Za Kurta Eisnera

1929

Vraćajući se 21 februara 1919 sa internacijonalnog kongresa u Bernu, putovao sam u Bavarsku. Na jednoj stanici začujem u vlaku uzbuđene povike švicarskog konduktera i snažni — bravo! — njemačkog suputnika. Riječi koje su dopirale do mog uha nisam odmah razumio, ali konačno sam morao shvatiti: Kurt Eisner je ubijen. Poredba se odigrala u momentu. Uzbuđenost švicarskog radnika, koji je znao, da je sada pao jedan borac za pravednu stvar i triumf njemačkog građanina, koji je slavio ubojicu.

Eisnerova politika revolucije nije bila posve nepogrešiva. I on je, kao i ostali njemački političari onoga doba, počinio mnoge sudbonosne zablude. Nije mu bila najmanja ni zabluda, kad je mislio, da će partikularizam Bavarske biti koristan njegovim političkim ciljevima. U vrijeme, kada se radilo na tom, da se postigne uz očuvanje kulturne autonomije pojedinih država jedinstvo njemačke uprave i gospodarstva, dao je on političkom federalizmu sve svoje snage. Kobna je bila također zabluda da se vijeća, na koja se revolucija oslanjala i koja je trebalo izgraditi i organizirati ograničilo u djelokrugu i da se tako mjesto njih uspostavila stara birokracija. One male i velike pogreške, koje bi vijeća počinila, neznatne su prema onima, koja su se počinila ponovnom uspostavom prirodnih neprijatelja republike. Ali ove i druge zablude, koje se predbacuju Kurtu Easneru, počinio je on na lijevoj strani barikada. Jer Kurt Eisner je htio revoluciju.

»Istina«, — piše on za vrijeme rata u jednom podnesku na minhensku generalnu komandu, — »je najveće nacijonalno dobro. Sistem, država ili narod u kojemu se svijesno potiskuje istina ili u kojemu ona ne može doći na svijetlo. zavriedio je, da što prije propadne.«

U čemu se razlikuje Eisner od ostalih republikanaca, koji su poslije njega vodili vladu? On je imao smjelosti za odgovornost, za politički čin i za ostvarenje socijalizma. On je šta više imao srčanosti i za svoje pogrješke. Jer qe ipak bolje, da se čine i male pogrješke, nego da se ništa ne čini i samo lavira amo i tamo, što se kod nas naziva »realnom politikom« a u stvari je samo totalna politička bespomoćnost. Bio je to čovjek koji je poznavao jednu vezu, vezu sa socijalizmom, vezu sa radničkim potrebama i koji nije radi bilo kakve prednosti paktirao sa protivnikom. Znao je, da u politici nema apsolutno vrijednog sistema. Da niti čisto socijalističko ministarstvo, koje slučajno nastaje momentanom konstelacijom stranke, ne znači još osvojenje političke moći, a kamo li tek ulazak socijalista u građansko ministarstvo. »Osvojenje političke vlasti vrši se tek predobivanjem naroda za svjesni socijalizam«. Ako se danas kaže, da se Eisner u predvečerje ubivstva sasvim odrekao svojih revolucionarnih težnja, kad je htio povratiti zemaljskom saboru u ruke svoju moć, kao ministar predsjednik, onda je to nesporazum. Eisner nije nama, svojim partijskim prijateljima nikada tajio, da će njegovo povlačenje značiti njegovo ponovno stupanje u radnički front, pokus ponovne i nove organizacije svih svijesnih sila, Dakle onih snaga koje su spoznale da put njemačke revolucije vodi u propast i da vodi ponovnoj uspostavi starih sila. Hitac jednog fanatičnog mladog čovjeka, koji u stvarnosti nije bio jedini ubojica, jer je bio nauckan reakcijonarnom štampom od ljudi, koji se danas osjećaju sigurnima i koji kukavički i drsko veličaju to ubojstvo učinio je kraj Eisnerovom revolucionarnom djelovanju. Kako nam danas fale sve one duhovne vođe, koji su neustrašivo prednjačili revo-

luciji, kako nam fali Gustav Landauer, Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg: socijalisti različiti u svojoj taktici, a ipak složni u velikoj i bezuvjetnoj predanosti za naše ideje i njihova ostvarenja.

Njemačka revolucija nije propala zbog nezrelosti naroda. Riječ o potrebnoj zrelosti jednoga naroda za socijalizam pravo je dijalektičko plesanje na užetu. Čovjek može postići zrelost za tu ideju najprije u dnevnom radu a ne onda, ako je postavljen zid između života i djela. Niko ne postaje zrelim samo po znanju, već mu se mora dati mogućnost koracanja i tek onda će on, usprkos kolebanja i usprkos zaobilaznih puteva doći do svog cilja. Njemačka se revolucija razbila krivnjom preživjelih vođa Možemo mirne duše ustvrditi, da je i njima vladao fanatizam, ali nedovoljno iskustvo. Danas stojima pred golim ruševinama revolucije. Ne gubimo hrabrost za istinu! Srednjo- i zapadnoevropski socijalizam nije se još ni danas oporavio od svog sloma pri početku rata. Tamo, u Italiji, gdje nije zatajio ni na početku rata doživio je još teži poraz poslije rata. U sedam evropskih država gospoduje danas fašizam. Niko ne smije podcjenivati privlačivost ove pobjede. Reakcija, koja je 1918 godine izgubila vjeru u sebe, zadobila ju je natrag blagodareći lakoumnim i upravo zločinačkim pogreškama socijalističkih i republikanskih vlada. Temeljni društveni preokret određen je stanovitim ekonomskim uvjetima i on nalazi svoj izraz i formu u određenom duševnom držanju klasa: onih, koji žele preokret i onih koji ga moraju pretrpjeti. Uzdrmanost građanskih snaga išla je korak po korak sa buđenjem samopouzdanja i svješću radništva godine 1918. Danas su se stvari izmijenile. Radništvo, složno 1918 u svojoj odluci, razbito je i usprkos brojčanim organizacijama slabo. Republika je sve zaboravila, a ništa nije naučila. Reakcija nije ništa zaboravila i naučila je sve. Ne treba misliti, da su danas reakcionari pametniji nego što su bili prije, oni su samo složniji od ljevičara. Što je njima nekada manjkalo. samopouzdanje, organizacija, volja za moć,

intelektualne sile, to su sada zadobili. Kako će se u budućim godinama razvijati stvari u Njemačkoj, da li na legalan ili ilegalan način, to još ne znamo, ali jedno znamo: da stojimo pred perijodom gospodstva reakcije. Neka niko ne vjeruje da će prelazna perioda fašizma biti vrlo kratka, pa makar on bio bilo kako umjeren ili lukav. Taj sistem bezobzirno uništava toliko revolucijonarnih, socijalističkih i republikanskih snaga, da će se one tek godinama oporaviti.

Narod imade profinjeni instikt za srčanost, nužnost, istinu i vjerovanje u stvar. Gdje tih snaga nema, tamo sve propada.

Čuvajmo se, da ne dođe dan, kada narod ne bi slijedio svoje vođe, jer im više ne bi mogao vjerovati.

Konflikti omladine u Njemačkoj

1929

Mi imademo u njemačkom jeziku jedan pojam, koji nije poznat ostalom svijetu: »omladinski pokret«. Njemački omladinski pokret postoji već kojih trideset i pet godina. Prve njegove čete nastale su polovicom devedesetih godina. Mladići i djevojke naglo su prekinuli s tradicijom svojih roditelja. Civilizacija je postala svijet čistih svrsishodnosti, građanski individualizam programom svih onih, kojima je bilo geslo rečenica: »Obogaćujmo se!« Mladi čovjek teži k bezuvjetnosti. On uporeduje u školi naviješten ideal sa upoznatom stvarnošću svijeta i osjeća, da je taj jaz nepremostiv. On se bunio, zamrzio školu i roditeljski dom.

Kako bi se moglo oboje izbjeći? Složili su se mladi ljudi i osnovali izletničke grupe »Wandervogel«. Nedjeljom, kada su se mogli otresti ovakve škole i roditeljskog autoriteta, pošli bi u grupama kroz njemačke šume, pjevali i plesali i tako se opet povratili natrag k izvoru »prirodnog« života. Vjerovalo se, šta više, da će se u ovakvom romantičnom bijegu naći i osnov za posve novu i čistu zajednicu. Ti mladi ljudi imali su još jednu sasvim neodređenu težnju za drugim i boljim životom. I u svim ostalim životnim formama htjeli su se razlikovati od svojih roditelja. Alkohol i nikotin bili su strogo osuđivani. Pjevale su se rugalice na račun malograđana koji nisu ništa drugo radili u svojim slobodnim časovima nego pili pivo i grali skat. Prekinuta je tradicionalna građanska nošnja, koja je postala zakonom i koja je propisivala duge hlače, ispeglanu košulju i uškrobljeni ov-

ratnik. Sve se to počelo smatrati izrazom ukočenog i neoduhovljenog svijeta. Umjesto toga nosile su se kratke hlače, koje su dozvoljavale slobodna koljena, mekane košulje sa otvorenim ogrlicama, izlažući grudi zraku i vjetru.

Ova se omladina više borila protiv pojedinih pojava u krugu svojih roditelja nego li protiv postojećih društvenih temelja. Njihovo znanje bilo je još vrlo manjkavo o onome, protiv čega se bore, a još im je nejasniji bio cilj za koji su se zalagali. Pokret je rastao, ali se ograničio samo na građanske slojeve, koji su posjećivali njemačke gimnazije i realne škole. Radnička omladina imala je svoje vlastite škole tzv. pučke škole. I na univerzitetima započele su borbe protiv onih studentskih saveza, koji su njegovali stare feudalne običaje i loše navike kao: pijančevanje i prisilno dueliranje.

Prvi i još neodređeni osjećaji i mišljenja, koja su vladala među omladinom toga doba, počela su se pomalo kristalizirati. Prigodom stogodišnje obljetnice bitke naroda kod Leipziga, sakupila se ta slobodnonjemačka omladina — kako su se tada nazivali — na Hohen Meissner-u i tu se složila u slijedećoj odluci:

»Slobodonjemačka omladina, hoće iz svog samoodređenja oblikovati svoj život sa unutrašnjom istinom. I ovu unutarnju slobodu zastupa ona složno u svim prilikama.«

Ove riječi nisu još nikakav program ali su ipak korak naprijed od romantičnog početka.

Učenici i učenice postali su medjutim studentima. U beskrajnim diskusijama pokušavalo se razjasniti pozitivne ciljeve pokreta. Pokušalo se doći u bliži odnos i sa drugim omladinskim pokretom, koji je vodio čisto zaseban život: sa savezom mladih radnika. Ovi su savezi organizirani i priključeni uz velike radničke stranke i strukovne saveze, koji su pokušali da ovdje stvore svoje rezervne kadere iz kojih bi kasnije izlazili vođi političkih i ekonomskih saveza.

Bilo je nešto što je temeljito razlikovalo život mladih radnika od života građanske omladine. Ova je sve do 18 godine bezbrižno živila u gimnaziji, ovi drugi morali su se već od svoje četrnaeste godine boriti za svoju egzistenciju, morali su voditi životnu borbu u teškim ekonomskim prilikama. Zato su ciljevi radničke omladine već unapred bili jasniji i određeniji. Zaštita radne snage, zaštita protiv izrabljivanja majstora i poduzetnika, kraće radno vrijeme, veća plaća i mogućnost stručne i duševne izobrazbe.

Omladina kao vrijednost za sebe, koja se pokraj drugačijeg svijeta starijih radnika jasno isticala, bila je manje naglašena i akcentuirana. No tokom godina, preuzela je ona od slobodnonjemačke omladine stanoviti način životne forme, kao: nedeljni odmor, način odijevanja i zajedničko druženje spolova.

Jedno je mišljenje bilo zajedničko svim savezima omladinaca: mladi čovjek nije samo biće koje se razvija i koje se tek postepeno treba da uživljava u stvarni i misaoni svijet otaca. Omladina imade svoje vlastite vrijednosti, vlastite zakone, vlastite misli, vlastite zadatke i svoje vlastito savršenstvo.

Slično se pokazalo i u literaturi. Mladi su se pisci osjećali nepremostivim jazom odijeljeni od starih generacija. Borba generacija, problem otac-sin, borba između bezuslovnosti i kompromisa, između građanskog i negradanskog žestoko je prožimala i zaokupila mlade ljude. U prvim dramama Mlade Njemačke bjesnila je divlja mržnja protiv otaca. U Walter Hansencleverovoj drami »Sin«, podigao je čovjek revolver na oca. U Sorgeovim prvim dramama odvajaju se djeca od svijeta otaca. U Werfelovim velikim himnama živi bijes i mržnja na svijet starih, u Bronnenovoj drami »Ocoubistvo« ubija sin oca.

Odbacila se i erotika starijih generacija kao lažna, neprava i nedostojna. Jedni su zahtijevali umjesto »flirta«,

»pustinja« i »ženidbe za novac«, međusobni drugarski život spolova bez erotičnih odnosa, dok su drugi zahtijevali seksualnu slobodu i za omladinu.

Nadošao je rat i kao jednim udarcem uništio je borbe i diskusije omladine. U velikoj obmami, koja je uhvatila njemački narod 1914 god., a od koje su se samo rijetki pojedinci znali očuvati, činilo se, da su premošteni svi ponori između starih i mladih. Velika iluzija glasila je — jedan narod, jedna zemlja, jedna obrana. Šestnaest do sedamnaestgodišnji mladići javljali su se svojevoljno u vojsku. Bez ikakve mjere i upravo zločinački prolijevala se krv mladih ljudi. Na regimente mladih ljudi bilo je pjevajući poslano protiv neprijatelja; oni su popadali ili su se vratili kući kao bogalji.

Godinama je trajao rat. Ono, čemu su se mladi ljudi najviše nadali, duhovni preporod i obnova naroda nije nadošla. Rat je sasvim drugačije izgledao nego što su to pričale školske knjige. On nije bio nikakav romantični epos junaka, on je bio jednolično, sivo i obično klanje u kojemu su strojevi obarali čovjeka, a lična hrabrost i borba čovjeka sa čovjekom bila je daleko manje važna od pronalaska modernih topova velikog kalibra a još manje od uništavajućih otrovnih plinova.

A opet je bila omladina, koja je prva digla svoj glas protiv klanja naroda, i okupljala se oko onih rijetkih muževa koji su u vrijeme sveopće tame i duševne sljepoće sačuvali svoju bistrinu i svoje znanje o pravom naličju rata. »Rat, to su naši roditelji«, kaže kasnije Gläser u svojoj knjizi. Na heidelberškom sveučilištu osnovao se godine 1917 kulturno-politički savez njemačke omladine, koja se borila protiv imperijalističkih i svenjemačkih ciljeva, zahtijevajući mir, sporazum i pravi savez naroda. Slične grupe, osnovale su se naskoro i na drugim sveučilištima. Savez je bio nasilno suzbijan. Upleli su se profesori, članovi saveza, iako ratni invalidi bili su smjesta pozvani u vojsku i poslani na frontu ili ih se zatvaralo po tamnicama.

Ali pokret se više nije dao svladati. Mladi se radnici okupiše oko ideja Karla Liebknechta, koji je sjedio u tamnici, tjerali su mirovnu propagandu i požrtvovno sudjelovali u velikom štrajku protiv rata, koji je u januaru 1918 izvukao iz fabrike na stotine hiljada njemačkih radnika. Duševna preobrazba ovih mladih ljudi našla je svoj prvi literarni izražaj u mojoj drami »Die Wandlung«. Zatim je došla revolucija, a mladi ljudi iz građanskih i proleterskih slojeva borili su se opet u prvim redovima i u odgovornim službama radili za revoluciju.

Nakon rata podijelio se pokret omladinaca u razne političke grupe sa raznim nazorom o svijetu. Mi imademo u Njemačkoj: nacijonalne, fašističke, kršćanske, cionističke, socijalističke, anarhističke i komunističke omladinske saveze. Republika je stvorila jače politiziranje čitavoga naroda no što je bilo do tada. Tom procesu nije omladina odoljela. Gotovo svagdje gdje bi došlo do ustanka ili atentata bili su umiješani i mladi ljudi. Na obim stranama barikada. Velik dio građanske omladine prešao u nacijonalni logor. Ona omladina, koja nije imala nikakovog pojma o uslovima rata, mislila je da su poraz Njemačke i teški versajski mir prouzročile demokratske i socijalističke stranke. Ona je vjerovala, da se Njemačka može ponovno podignuti samo istrebljenjem »izdajničkih vođa«. i združenjem omladinaca u obrambene saveza. Više se nije služilo idejama čovječanstva, a riječi »narod«, »rat«, »krv« postale su mistične predodžbe.

Omladinci su bili ubojice Kurt Eisnera, Erzbergera, Rathenaua, omladinci su ušli u Baltik, oni su se složili u slobodne grupe, koje se bore protiv revolucijonarnih radnika. Omladinci su sudjelovali na ustancima u Gornjoj Šleziji, konačno omladinci su bili oni, koji su posegnuli za najgroznijim sredstvom protiv tobožnjih izdajica — za tajnim ubistvima.

Kako je to moglo ići tako daleko? Ta je mladež postala slijepo oruđe u rukama onih, koji su uslijed rata izgubili

svoje uporište a u republici svoju moćnu poziciju i kruh. Njihovi su ideali potjecali još iz doba landknehta. Oni su htjeli dati Njemačkoj novih sila a učinili su je još nemoćnijom nego što je bila. I sami su sebe vodili u haos i duševnu bijedu.

Uz političke borbe ponovno se pojavila i borba za nove duhovne i moralne forme. Sve što je još bilo vrijedno uništio je rat. Temelj je sagnjio. U prvim godinama iza rata raskinula je omladina svaku vezu i mislila, da se samo u nevezanoj slobodi može stvarati novo. Takav razvoj potpomagala je i novo nadošla njemačka inflacija sa većom gospodarskom labilnošću. Brak se negirao kao forma života. Uobičajili su se spolni odnosi između studenata i studentica, koji su prije bili strogo zabranjeni. Nastao je običaj, da zajedno stanuju. Učenici i učenice podržavali su seksualne odnose. Roditelji nisu ništa slutili, djeca su pred njima bila nijema. Dva su svijeta živjela jedan uz drugi. Tek nakon mnogo nastalih tragedija počeli su roditelji da prisluškuju. Gotovo izvan sebe nisu niti shvatili, da dok su oni živjeli u tradicionalnom kolosjeku prošlosti, njihova su djeca pošla novim putevima. Dok su još raspravljali, treba li mladež podučiti u seksualnim pitanjima ili ne, morali su najednoć uviditi, da njihove petnaestgodišnje kćerke raspravljaju već o tomu, koja su zaštitna sredstva najbolja. Šesnaestgodišnji dječaci pucali su jedan na drugoga iz ljubomore. Jedan je dječak usmrtio svog brata jer je osjećao da ga on tlači. Otkrivali su se seksualni zločini, počinitelji su bili omladinci.

A ipak te grozne pojave nisu bile simptomi propasti već simptomi dubokog vrenja prije promjene. U povijesti se stvara uvijek novo na mučnim stranputicama. Njemačka je omladina već prošla eru napuštanja sviju veza. Ona znade da bez obaveza ne može niko živjeti, ona razlikuje veze, koje su ropski okovi autoritativnih i ekonomskih sila od onih, koje su stvorili ljudi svojevoljno i u slobodi.

I danas već u Njemačkoj imade škola u kojima su učenici izvojštili vlastitu upravu, a u mnogim kućama ne postoji više prijašnji odnos između roditelja i djece, koji je odgovarao gospodarima i slugama. Poput škole nastoji se i u roditeljskoj kući oko drugarskog i ravnopravnog odnosa. No ova ravnopravnost zahtijeva od mladih ljudi veću iskrenost a prema tomu i preuzimanje veće odgovornosti.

Trovački proces Riedel-Guala

1931

Dvadeset i četiri godišnji student medicine Max Riedel upoznao je godine 1916. u Zürichu krojačicu Idu Schnewlin i oženio je. Nakon položenog ispita uspješno je prakticirao u Oberburgu i Langnauu.

Ima jedna poslovica švicarskih advokata: »Dovoljan je vjenčani list, da se dokaže rastrojstvo braka«.

Brak je nesretan od prvoga dana. Ni rođenje djeteta godine 1923 ne može da izmiri supruge. Svađa vlada u kući. Odnosi su tako nesnosni, da su supruzi godine 1924. odlučili, da se rastave.

U to vrijeme uzeo je doktor Riedel u kuću kao gazdaricu Antoniju Guala.

Brak je rastavljen, dijete dodijeljeno majci, a Riedelu kao »krivcu« dosuđena jednogodišnja bračna zabrana. Ovakove bračne zabrane moguće su, prema švicarskom zakonu, do tri godine, ako nije »brakolomstvo« dovelo do razvoda braka.

Doktor Riedel se zaljubio u gospođicu Guala, zaručio se s njome i obećao, da će je nakon isteka bračne zabrane, oženiti. Kako je rastavljena žena iza rastave ponijela sa sobom pokućtvo i rublje, nabavila je gospođica Guala iz svoje uštedjevine novi namještaj.

Da bi vidio svoju malu kćer, doktor Riedel posjećuje od vremena do vremena svoju rastavljenu ženu, koja stanuje u Zürichu.

Kada je gospođa Riedel saznala, da je njen muž gospođici Guala obećao brak, uspije joj, da deset dana prije isteka bračne zabrane nagovori doktora Riedela, da je ponovno oženi, kako bi, tako ona uvjerava, djetetu bio sačuvan roditeljski dom. Ona nagovori muža, da gospođicu Guala, koja ništa ne zna o promjeni, pošalje na oporavak u Saignelégier. Slijedi vjenčanje, sa doktorom Riedelom i povratak u Langnau. Neki je advokat bio opunomoćen da gospođici Guala saopći što se dogodilo i da joj zabrani povratak u doktorovu kuću. Ali advokat je ostavio list nekoliko dana da leži i kada je konačno list stigao u Saignelégier već je gospođica Guala na putu u Langnau. Vrata joj otvara gospođa Riedel, gospođica Guala pada u nesvijest. Kasnije su gospođicu Guala primili u kuću doktora Riedela.

Ali ni drugi brak nije sretniji od prvog. 14 decembra 1925 kada je doktor Riedel zakasnio na ručak, dolazi do burnog objašnjavanja. Netrpeljiva žena predbacuje mu njegovo »lumpovanje«, a doktor Riedel odgovara, da može ostaviti kuću ako joj se ne sviđa. Dijete, koje prisustvuje ovom objašnjavanju hvata se za gospođicu Guala, a ne za majku. Poslije podne gospođa Riedel je obolila. 4 dana kasnije u petak 19 decembra 1925 je umrla. Nekoliko sati prije njene smrti pozvao je doktor Riedel još dva liječnika, koji su poslije izvršili obdukciju lješine. U tijelu su nađene veće količine arsenika.

22 decembra uapšeni su doktor Riedel i gospođica Guala pod sumnjom trovanja. 28 jula 1926 su porotnici na temelju indicija proglasili oboje krivima uslijed čega su osuđeni po 20 godina robije. Seljacima porotnicima bile su sumnjive »nećudoredne« veze Antonije Guala sa Riedelom, koji je već kao 19-godišnji mladić — tako su iznijeli svjedoci — pobjegao sa ženom svog školskog ravnatelja u Pariz. Nijedan dokaz nije utvrdio namjeru optuženoga, da gospođu Riedel makne sa puta.

Odluku u procesu donosi stručno mišljenje toksikologa na baselskom univerzitetu profesora Schönberga, koji izjavljuje, da je žena prema podjeli arsenika u tijelu u vremenu od ponedjeljka do petka morala više puta uzimati arsenik, a najmanje dva puta. Time postaje nevjerojatna obrana, da predleži samoubijstvo, jer samoubica bi prema mišljenju porotnika samo jedamputa uzimao otrov.

Osuda pogađa dva preneražena čovjeka, koji uvjeravaju o svojoj nedužnosti. Gospođica Guala odlazi u žensku kaznionu u Hindelbanku, Riedel u Thorberg u kaznionu za teške zločince.

Godine prolaze. Oba osuđenika se neprestano bore za obnovu procesa. Poznati bernski advokat Fritz Roth zauzima se za njih i predaje 9 marta 1931 opsežan prijedlog za reviziju kod kasacije bernskog kantona, koji predlog ujedno publikuje kao knjigu kod Orell-Füsslia. Odlučni argumenat profesora Schönberga, da je gospođa Riedel više puta uzimala otrov — koji je bio glavni indicij — obeskrijepljen je u reviziji, jer profesor Schönberg na temelju novih istraživanja drži mogućim, da se je prevario. Ujedno postaju vjerojatne samoubilačke namjere gospođe Riedel, kako to pokazuje njen dnevnik.

9 jula 1931 odlučuje kasacija obnovu. Oba osuđenika nisu usprkos 5-godišnjeg zatvora puštena na slobodu, već su prevežena u istražni zatvor u Burgdorf, da ne bi »ometali« istragu.

Treba promisliti: nakon skoro 6-godišnjeg ispitivanja činjenica drži sud mogućim neko ometanje! Sam državni tužilac tražio je, da ih se pusti na slobodu.

Istovremeno s ovim zaključkom kaznio je sud disciplinski sa 100 franaka advokata Rotha, koji je u svom podnesku za reviziju neumjesno napao suca istražitelja Gerbera. Ovaj gospodin Gerber nije priznao optuženim pravo, koje imaju za vrijeme istražnog zatvora U po-

četku im je zabranio upotrebu sapuna i četke za zube, zabranio im je bolju hranu, lektiru knjiga i časopisa, što više, nije Riedel smio da čita ni stručnu medicinsku literaturu. Advokata Rotha su disciplinski kaznili, i ako su nadležne vlasti, kako se vidi iz akata, ocijenile postupak Gerbera kao malo »duševno mučenje«. I advokatska komora istupila je protiv Rotha: nespojivo je sa čašću advokatskog staleža, da advokat objavljivanjem knjige pravi reklamu i osudila ga također na kaznu od 100 franaka. Izgleda, da se slaže sa čašću bernske advokatske komore, ako se mirno posmatra kako nedužni stradaju na robiji.

Gotovo dvije i pol godine je trajalo dok je kasacija stvorila odluku o prijedlogu za reviziju, iako se javnost ne zainteresuje za taj slučaj, proći će opet mjeseci i mjeseci dok dođe do nove rasprave.

9 jula 1931 odobrena je revizija. Braniteljima advokatu Rothu i advokatu Rosenbaum-Duccommunu, koji brani Antoniju Guala, obećano je, da će rasprava biti u jesen. Sada izgleda, kao da će proces biti proveden istom godine 1932.

Uvijek, kada se država prevari zagrađuju se njeni funkcioneri iza ugroženog državnog prestiža. Bezazleni ljudi vjeruju i ne vide, da oni hoće, da spasu svoj sopstveni prestiž.

Gospođicu Guala, — o čijem duševnom zdravlju nije u prvom procesu niko sumnjao, a najmanje sud, koji joj je dosudio 20 godina robije, — treba sada psihijatrijski pregledati. Što se hoće ustvrditi? Da su živci žene, nakon 5-godišnjeg tamnovanja popustili? To zna svaki laik i bez mjesece dugog stručnjačkog posmatranja, koje samo otežе raspravu.

Švicarsko pravosuđe treba da zna, da ovaj slučaj nije privatan, da javnost učestvuje sa sudbinom obojice, jer ovđe povređeno pravno osjećanje svakog čovjeka traži okajanje.

Ja sam vidio doktora Riedela i gospođicu Guala u istražnom zatvoru u Burgdorfu. Doista nema opasnijih rečenica nego što su: »Ovako izgleda ubojica«, ili »ovako ne izgleda ubojica«. Ali za ova dva čovjeka, koji se bez jadikovanja i nepokolebivo bore za svoje pravo ipak bih mogao reći: »ovako se bore samo nedužni«. Prije nego sam posjetio Riedela, vidio sam kaznionu Thorberg, u kojoj je živio 5 godina. Tamo sam vidio jednu od najokrutnijih kazna, koje Evropa pozna: »Gatter«. Ako se koji robijaš ogriješi protiv kućnog reda, onda ga zatvaraju u mračnu, nenaloženu, ledenu, podzemnu ćeliju, u kojoj može ležati i do tri sedmice. Radi pooštrenja kazne može se upotrebiti i »Gatter«. Robijaša postavljaju u jedan ćošak tamne ćelije, koji je ograđen gvozdenom rešetkom. Taj ćošak je upravo toliko prostran, da čojek može u njemu stajati. Do 24 sata traje ovo mučenje!

Švicarska ima instituciju narodne inicijative. Kada će biti donesen zakonski predlog, koji će odstraniti ovo barbarstvo?

Državni kancelar Hitler

1931

Njemačka revolucija nije propala radi toga što bi narod bio nezreo. Riječ o potrebnoj zrelosti za socijalizam je dijalektički ples na žici. Sazreti se može samo u neprestanom, dnevnom radu ali ne kad je postavljen zid između života i djela. Nijedan čovjek ne sazrijeva samo znanjem, mora mu se dati mogućnost da koraca i onda će stići cilju, usprkos neodlučnosti i zaobilaženja. Njemačka revolucija je nasukala jer su zatajili preživjeli vođi, jer mi mladi još nismo bili izgrađeni. Imali smo fanatizma ali premalo uviđavnosti i iskustva. Danas stojimo pred ruševinama revolucije! Imajmo snage da kažemo istinu! Srednjo- i zapadno-evropski socijalizam nije se oporavio od svog sloma na početku rata. Ondje gdje nije zatajio na početku rata, u Italiji, doživio je poraz u poslijeratno vrijeme. U sedam evropskih država vlada fašizam. Niko ne smije potcijeniti privlačivost ove pobjede. Reakcija, koja je 1918. izgubila povjerenje u sebe, ponovno je to povjerenje stekla zahvaljujući upravo zločinačkim pogreškama socijalističkih i republikanskih vlada.

Temeljiti društveni preokret, izazvan određenim ekonomskim uslovima, nalazi svoj izraz u određenom duševnom nastrojenju masa: onih, koje preokret žele i onih, koji ga moraju pretrpiti. Pokolebano samopouzdanje građanskih krugova išlo je 1918. uporedo sa probuđenim samopouzdanjem proletarijata. Danas su se stvari potpuno izmjenile. Radništvo, 1918. u odlučnim

pitanjima jedinstveno, je rasparčano i, usprkos brojčane snage organizacija preslabo. Republika je sve zaboravila i ništa nije naučila. Reakcija nije ništa zaboravila i sve je naučila... Mi stojimo pred periodom vlasti reakcije. Neka niko ne vjeruje, da bi period makar i umjerenog i lukavog fašizma bio samo kratki prelazni period. Što bi takav sistem upropastio na revolucionarnim, socijalističkim, republikanskim energijama, ne bi se kroz godine ponovno izgradilo.

Narod ima fini instinkt za hrabrost i bezuslovnost, za istinu i vjeru u stvar. On klone, gdje tih snaga ne vidi. »Nikad ne došao dan kad narod ne će poći za svojim vođima, jer im ne će vjerovati«.

Ovim mojim riječima izrečenim u februaru 1929. prigodom desetgodišnjice smrti Kurta Eisnera na spomensvečanosti Lige za ljudska prava, nasmijali su se realni političari a ipak one ocrtavaju aktuelnu situaciju.

Danas je Silvestrovo 1931.

Pred kapijama Berlina čeka državni kancelar Hitler. Republikanski vođi vijećaju i vijećaju, traže parole a i spremni su da se zajedno sa državnim strankama dadu zaskočiti.

Vrijeme je, da se razore opasne iluzije. Ne samo demokrati, već i socijalisti i komunisti misle, da treba pustiti Hitlera da vlada jer da će se na taj način sam upropastiti. Oni zaboravljaju, da je nacionalsocijalistička stranka obilježena svojom voljom za vlašću i da vlast hoće da zadrži. Ona će pristati da na demokratski način dođe do vlasti ali nipošto ne će na poziv demokratije vlast napustiti.

Kaže se da ljudi iz prošlosti ništa ne nauče. Izgleda da ništa ne nauče ni iz sadašnjosti. Jer inače bi se morali sjetiti, koje su metode upotrebili Mussolini i Pilsudski.

Državni kancelar Hitler će jednim potezom pera poništiti sve tekovine socijaldemokrata na koje je partija tako ponosna. Preko noći biti će maknuti sa svojih položaja svi republikanci, socijalistički činovnici, suci, policajci a na njihovo će mjesto doći pouzdan, fašistički kader. Kod rajhsvera nema Hitler puno posla tamo treba samo da odstrani neke »zaražene« generale. Ko danas raspolaže sa rajhsverom, policijom, upravom i pravosuđem toga se u normalnim prilikama ne može izbaciti iz sedla. Pitaćete, a opozicija? Istorijske analogije više ne vrijede. Razvoj vojničke tehnike tako je unapredovao, da kad bi se i opozicija branila ne bi mogla ništa postići protiv sredstava kojima vlada raspolaže: otrovni plinovi, tankovi, avijoni.

Ali, primjetiće se, kod današnje svjetsko-političke situacije ne može državni kancelar Hitler održati svoj vanjsko-politički program, čija je najvažnija tačka: poništenje Youngovog plana i ukidanje versajskog mirovnog ugovora. Naravno da ga i ne će održati, već sada se primiče englesko-američkom kapitalu. Prema vani radiće gestama a unutra djelima. Sadržaj tog djela biće goli, brutalni teror protiv socijalista, komunista, pacifista i ono nekoliko preživjelih demokrata.

Neki političari misle, da Hitlerova ideologija odgovara ideologiji malograđanstva. Malograđanstvo nije nikad »zahvatila« nikakva ideologija; ono je bilo uvijek spremno da ideologije mijenja kao rukavice ako je to bilo u njegovom interesu.

Svaka pobjednička stranka ima na raspolaganju službe i položaje, koji podražuju samosvijest. Stotine hiljada Hitlerovaca čeka na službu!

U času kad jedna stranka ima izgleda da će pobijediti prilaze joj gomile interesenata, koji su se odvojili od poražene stranke i to odvajanje prekrivaju dvostrukim oduševljenjem za novu partijsku ideologiju.

Nema smisla pobijati hitlerovski pokret preuzimanjem njegovih šovinističkih pojmova. Čudna je stvar sa pojmovima; njeni stari reakcionarni sadržaji nabijeni su nekom napetošću, koja se mijenja u pravcu, makar im se seljačkom lukavošću podmeću novi sadržaji. Konačni

efekat ne će biti, da će nacionalsocijalistički pokret, koji je sitnokapitalistički reakcionaran, preći komunizmu.

Postoji samo jedna snaga, koja bi još mogla sa fašizmom stupiti u odlučnu borbu, jedinstveni front slobodnih strukovnih organizacija. Ali vođi se boje za milionski posjed ušteđen od radničkih para. Ojača li jedamput fašizam on ne će poštediti strukovne organizacije i ako će ih moguće u prvo vrijeme ostaviti na miru. Ili će strukovne organizacije opet stati na tlo činjenica? Sedam miliona organizovanih radnika ima riječ.

Fašizam u jednoj zemlji povlači za sobom fašizam u drugoj.

Radi naših nutarnjo-političkih briga zaboravljamo položaj u inostranstvu. Da Briand ne će ostati suigrač državnog kancelara Hitlera to znamo ali da će i u Engleskoj ekstremni konzervativci prije ili kašnje srušiti radničku vladu, to zaboravljamo.

Ako se danas ništa ne dogodi stojimo pred periodom evropskog fašizma, periodom privremene propasti socijalne, političke i duhovne slobode. Taj period moći će biti završen samo groznim, krvavim nemirima i ratom. Danas je silvestrovo 1931. Ovaj put postaje fraza stvarnost: sat pokazuje jednu minutu prije dvanaest.

Govor na kongresu PEN-klubova u Budapestu

1932

Mogućnici Evrope danas ništa više ne preziru nego duh, niko nema danas sumjiviji položaj od čovjeka duha. Kao da su badava živjeli veliki ljudi 18 stoljeća Voltaire, Diderot, Rousseau, pa Victor Hugo i Emil Zola.

Došlo je vrijeme za koje je Wieland govorio:

»Sloboda štampe je stvar i interes čitavog ljudskog roda, njoj imamo u glavnom zahvaliti današnji stepen kulture i obrazovanosti na kojem stoji veći dio evropskih naroda. Ako nam se otme ova sloboda, onda će svijetlo, koje nas sada razveseljuje, skoro opet nestati. Neznanje će se izroditi u glupost a glupost će nas izručiti praznovjerju i despotizmu. Narodi će opet pasti u barbarstvo mračnih stoljeća a onaj ko će se usuditi da kaže istine, kojih prešućivanje ide u prilog ugnjetačima čovječanstva, biće obilježen kao jeretik i buntovnik i kažnjen kao zločinac«.

Mi hoćemo otvoreno da govorimo. Takt je porok diplomata. Bilo bi bolje za Evropu i njene narode, kad bi diplomati imali manje takta — dakle kad bi govorili istinu. Vrlina je književnika da nemaju takta to jest, da ne lažu, da ništa ne prikrivaju.

Ja volim mađarsku zemlju, ja se divim narodu Petöfia i Adia, ali ja se ograđujem od toga da bi povredio mađarsko gostoprimstvo kad govorim o borbi za duhovnu slobodu.

Među nama ima književnika, koji se mogu samo samilosno nasmijati na ideju duhovne slobode i socijalne pravednosti i zato je neispravno govoriti o pravoj zajednici ovdje sakupljenih. Ne vrijede za sve iste vrednote i norme, što jedan prezire, drugom je važan zahtjev, fundamenti koji nas nose, različiti su i nijedna društvenost nas o tome ne može obmanuti.

I još nešto zapažamo u ovoj prostoriji: mi vidimo dvije grupe delegata: jedne, čiji su narodi doživjeli rat i druge, čiji su narodi ostali netaknuti. Ratni doživljaji, podnešeni aktivno ili pasivno, dijele duhove, određuju stepen naše saradnje, našeg aktiviteta i intenziteta.

Rat je bio i biće uvijek neprijatelj duha, proganjanje ideje smatra se kao sredstvo, koje posvećuje cilj. Zar nije mir koji vidimo sakriveni oblik rata? Zar nisu progoni, kojima su danas izvrgnuti pisci i djela, ratni progoni?

U svakoj zemlji to možemo zapaziti.

U Engleskoj su zabranjena djela Joycea, Lawrencea, Jamesa, Halla, u Njemačkoj je utamničen književnik Carl von Ossietzky jer je pisao istinu i zastupao nezgodno mišljenje, knjige Neukrantza, Marchwitze, sveska pjesama »Crveni signali« i druga djela se zabranjuju; u Francuskoj progone Aragona (ali, i to je karakteristično, u toj zemlji stvara se protiv tog progona zajednički front »desnih« i »lijevih« književnika); u Italiji se ne smiju objelodanjivati knjige slobodnjačkih, italijanskih autora, knjige Remarquea i Glaesera se ne smiju prevoditi; u Mađarskoj, u zemlji u kojoj zasjedamo, osuđeni su na višemjesečni zatvor prevodioci djela Octave Mirbeaua i Marguerittea, prevodioca Remarquea progone radi pornografije, književnike, koji citiraju socijalističke autore bacaju u kaznione; u drugim zemljama se plijene knjige, samo radi toga što su pisane jezikom, koji ne konvenira vladi.

Vi hoćete sjutra o tome diskutovati, kako se rat može zapriječiti »nepolitičkim« sredstvima. Ugnjetavanja i

progoni vam pokazuju, da ste osuđeni na nemoć, ako vam političari brane nepolitički rad. Treba se odlučiti, dali se hoće biti objekt politike — onda se ne smije žaliti na ratove — ili biti subjekt politike — onda je treba oblikovati.

Ja vam podastirem predlog, koga podupiru poljski i jugoslavenski delegati:

»XI internacionalni Pen-kongres, koji obuhvata književnike iz svih zemalja protestira protiv sve većeg proganjanja duhovnih radnika iz političkih i kulturno-političkih razloga kao i protiv zabrane njihovih djela. Kongres se odupire protiv tendence pojedinih vlada, da književnicima, koji zastupaju slobodna mišljenja, oporiče čiste motive i da ih osuđujete u tajnim raspravama«.[3])

Ali nije dovoljno da primite predlog. Borite se! Branite se! Imajte hrabrost da nosite odgovornost! Što leži do nas! Što leži do naših imena! Zar se isplati za što drugo živjeti ako ne za pravednost i slobodu! Moguće ja i moji prijatelji ne ćemo moći naredne godine da vam govorimo, moguće će naši glasovi biti ugušeni u ćelijama — pa što onda!

Ja pozdravljam književnike, koji ne sudjeluju na dinerima Pen-klubova već moraju živjeti u zatvorima jer su se borili za istinu i socijalnu pravednost.

[3]) Ova rezolucija je prihvaćena od francuskih, engleskih, čeških, danskih i drugih delegata sa glasnim izjavama simpatija za Ossietzkog.

Probuđena Madžarska

1932

Jednako važne su one riječi, koje neki jezik stvara kao i one koje ne stvara. Madjarski jezik nema svoje riječi za slobodu. Riječ »szábadság« je preuzeta iz tudjeg jezika. Gospodari Madjarske nisu dali narodu mogućnost da stvori pojam slobode.

Od 1919, nakon sloma revolucije, vladaju Madžarskom feudalci i vojnici a kako vojnici, — kao što znamo, — uvijek stoje na dobroj nozi sa dragim bogom, — svaka nacionalna vojska ima svog privatnog boga, — to su zemlju okrstili atributom »kršćanskim«. Prema njihovom shvaćanju mogu se pogromi i vješala, mučenja i batinjanja vrlo dobro složiti sa Isusovim besjedama pod gorom.

Kada je državni guverner Horthy pozdravio delegate PEN-klubova, — za koje je mislio, da zastupaju dvije hiljade slavnih književnika, čime se stavio u suprotnost sa Goetheom, koji je vjerovao da će teško moći nabrojati dvadeset slavnih književnika u dvije hiljade godina, — hvalio je, kada se obratio njemačkim delegatima, čeličnu banju u kojoj Madjarska živi. Skoro iza toga priznao je austrijskim delegatima da već dvanaest godina nije čitao nikakovu knjigu jer mu politika oduzima sve vrijeme. Šteta! Morao bi se naći u Madjarskoj gremij političara, koji bi za nekoliko dana oduzeo guverneru političke poslove, i dao mu u šake nekoliko knjiga o »kršćanskoj« Madjarskoj, koje govore o pravom stanju u toj zemlji. I ako moguće autori nisu dobri

kršćani ali i iz jeretičkih knjiga se može mnogo toga naučiti.

Svijetu su poznati zločini, bezbrojna umorstva i nasilja Hejasovih i Pronayevih banda, koje su se nazivale »Madjarskom koja se budi« ali je vrlo malo poznato o djelima »probudjene Madjarske«.

U Rokovoj bolnici u Budimpešti našao sam cipelara Viráka Gyulu, četrdeset i tri su mu godine, oca troje djece, već dvadeset i pet godina člana Socijaldemokratske partije, koji se u malom selu Rakoscsaba bori za svoj život ili kako madjarski jezik slikovito veli, zasluzuje svoje »žito«. Jednog dana, 3 maja 1932 došli su kriminalni komesari u njegovu kuću i zatražili da im izruči socijaldemokratske letake, sa kojima da on navodno buni mirni duh stanovnika. Virák Gyula se preklinjao da ne zna ništa o letacima i neka pretraže njegovu kuću u kojoj ne će ništa naći. I zaista nije se ništa našlo. Već je mali cipelar odahnuo, kada su ga komesari učtivo pozvali da ih slijedi na policijski ured. Ništa zla ne sluteći pošao je Virák Gyula. Mislio je da komesari moraju uvijek sastaviti zapisnik, ispuniti arke, jer što će inače započeti sa vremenom za koje su plaćeni. Ali jadni cipelar se prevario. U policijskom uredu su mu najprije svezali ruke onda noge i izmedju svezanih udova provukli su batinu i taj svežanj čovjeka objesili izmedju dvije stolice. Istorija priča o strahotama bastonade kojom su nekršćanski Turci običavali kažnjavati Madjare.[1]) Virák Gyula je doživio da neko ne mora biti Turčin pa da se razumije u ovo mučenje. Dobio je trideset udaraca po golim tabanima i onesvijestio se. Već prije su mu, — kada je jaucima htio narušiti propisani mir policijskog ureda, — stavili u usta čep. Kad se cipelar probudio iz nesvijesti oslobodili su ga komesari od okova i smio je stupati otečenim nogama po hladnom kamenom podu. Već je mislio da je prošlo mučenje i da

[2]) I u našem narodu je poznata bastonada. Upotrebljavala se turska reč degenek (batinjanje po golim tabanima). (M. K. N.)

su se mučitelji predomislili i postali čovječniji, kada su ga ponovno svezali. Sada se dosjetio da je promenada po kamenom podu služila samo tome, da otstrani tragove bastonade, debele otekline na njegovim tabanima. Opet su ga tukli i opet se onesvijestio. Opet su mu skinuli okove i opet je morao šetati po kamenom podu. Kad se nakon treće bastonade probudio ponašao se kao dezerter, koji ne pozna svoju dužnost prema domovini, skočio je kroz prozor i slomio oba gležnja. Njegova žena koja je bolovala na srcu i ležala u bolnici, umrla je kada je čula za sudbinu svog muža.

Sada leži Virák Gyula u Rokovoj bolnici u Budimpešti, noge su mu u gipsu i u šinjama ali na tabanima sam jasno mogao vidjeti krvlju natopljene tragove bastonade. Jadni cipelar nije ozdravio od svoje vjere u pravednost. Pričao mi je da će prijaviti komesare i nada se da će se naći sud koji će njemu, nedužno mučenom, priznati njegovo pravo. Jer postupak koji je bio protiv njega otvoren obustavljen je. On doista nije sakrivao letke. Sada čeka on i s njime svijet, kada će biti otvoren postupak protiv komesara.

Kada se čuje za ovu stvar mnogi će ovaj postupak naći razumljivim, jer konačno se radi o ljudima one vrste, koji uznemiruju Evropu i na kraju krajeva traže društveni prevrat. Ali nisu samo razlozi klasne borbe dovoljni da se u Madjarskoj daje bastonada, katkada je dovoljno biti Nijemac.

U »Budapester Sonntagsblatt« čitam ovaj napis:

> Kako je poznato zaposjednuta je proljetos prije uskrsa švapska općina Etyek od jednog voda žandarma jer su između stanovništva općine i crkvenih vlasti nastale diferencije radi učitelja Balasse. Očekivalo se da će to zaposjednuće umiriti duhove. Pod tim okolnostima je onda trebao da bude izbor učitelja. Stanovništvo je tražilo da se vrati Balassa koji je naročito bio radi toga obljubljen jer je za jezično kulturna prava etyečkih švaba imao razumijevanja i sklonosti. Kad se nije vodilo računa o željama birača otklonili su ovi da idu na izbore. U vezi sa tim događajima mislili su žandarm-

ski potporučnik Paul Kövi i žandarmski narednik Matthias da nekoliko seljaka i premlate. Uhapsili su dva stara seljaka Georga Tellera i Antona Königa i dvije ugledne seljakinje gospođu Georga Junga i udovicu Franza Friesenhahna i dali ih tako nemilosrdno i surovo batinati, da su Georga Tellera morali otpremiti i budimpeštansku bolnicu, gdje su mu jedva spasili život. I ostale tri osobe bile su teško ozlijeđene; žene su pale u nesvijest i morale su biti kući odnešene. Ovo zlostavljanje izazvalo je u selu sveopće gnjušanje tim više što je stara gospoda Friesenhahn sa svojih sedamdeset godina uživala sveopće poštovanje i što je ova crkvi kroz četrdeset godina, što ju je kitila, učinila neprolazne usluge.

Kako bi bilo kad bi se naši nacionalisti jedamput pobrinuli za sudbinu svoje njemačke braće? Ali na to ćemo dugo čekati. Čuvstvo za zajednicu prestaje kod nacionalista ondje gdje započinje čuvstvo zajednice omraženih internacionalista — u drugarstvu za sve potlačene.

Na večeri PEN klubova u Budimpešti služio je kao desert sladunjavi govor Galsworthya. On je bio blag i bezopasan i rasplinuo se na jeziku. Predsjednici madjarskog PEN kluba, — medju njima Pekar, stari literarni krvolok iz doba bijelog terora, oktrojiran od vlade madjarskim književnicima, — slavili su duh mira koji nas sve ujedinjuje. Inostrani delegati pjevali su u blaženom štimungu nježne himne o ljepoti madjarskih žena.

Mali cipelar u Rokovoj bolnici, žrtva mirovnog duha, koga je slavio Pekar, čitao je narednog jutra novine, naivno i pun vjere. Neki pakosni čovjek je rekao, da bi bilo bolje za njegovu vjeru da je ostao analfabet.

Ljudska komedija u Ženevi

1932

U podrumu zgrade Društva naroda gomilaju se narodnim vrvcama vezani akti, listine, pisma, karte od osam miliona dobroćudnih ljudi, koji su obavijestili konferenciju za razoružanje o čežnji čovječanstva za mirom i njegovoj osudi rata.

Pokraj u kožu uvezanih, luksuzno štampanih podnesaka bogatih saveza, koji su svoje traženje mira spremili kao bibliofilski raritet, leže skromna pisma i karte invalida, žena, radnika, malih činovnika, koji dirljivim jednostavnim a često pametnim riječima iznose svoje želje pred političku gospodu svijeta.

Glasovi iz Njemačke.

Učitelj iz Istočne Prusije:

»Izjavljujem ozbiljno da sam za jednakopravnost Njemačke i protiv rata.«

Žena iz Poranjske:

»Moramo tražiti razoružanje čitavog svijeta, u svim zemljama, kako bi svijet došao do kruha i rada i time do mira.«

Radnik iz Šlezije:

»U interesu mira među narodima i gospodarske obnove dajem svoj glas za opće razoružanje svih naroda kako bi se omogućili mirni pregovori o privredi.«

Bankovni činovnik iz Berlina:

»Dajem svoj glas za razoružanje svih naroda a protiv jednostranog razoružanja Njemačke. Tvrdo sam uvjeren da se sa tom željom i takvim pravednim i razumnim zahtjevom slaže svaki Nijemac i ako to ne izjavljuje.«

Slikarica iz Južne Njemačke:

»Razoružanje. Uslijed teške, beskorisne rane svog muža (bez rente) čije pogoršanje samo ja osjećam, dolazim do zaključka da rat ne kultivira nego uništava. Duh izgrađuje sebi tijelo za jednakopravnost.«

U tom podrumu duva hladni zrak mauzoleja. Sudbine, patnje, oskudice, sanje i vjera su ovdje zakopane. Makulaturo, počivaj u miru!

Gore na svjetlu svijeta zasjedaju adresati. Konferencija je slična skupštini starih, poštenih burzovnih mešetara. Ovdje se spekulira na hausse i baisse, ovdje se udešavaju transakcije sa mračnom pozadinom, ovdje govore lutke o odlučnim stvarima, a politički mogućnici izriču banalnosti, ovdje se ozbiljnost vremena zahvaća patetičnim licem kad fotografi i filmski operateri vode režiju i mole gospodu da za posjetnike kina sviju zemalja budu jedan čas što prijazniji.

Lichtenberg je prije više od stotinu godina rekao: »Kako bi bilo divno na svijetu, kad bi velika gospoda volila mir kao svoju metresu. Ona se za svoju osobu ne treba bojati rata.«

Gospoda, koja vole mir kao metresu nisu zastupana. Prisutni prije vole mir kao punicu: dok živi podnose je i uvijek ostaje nada da će se nešto baštiniti kad ona umre.

Ženevske kulise su javno mišljenje svijeta, familija ratnih izvještača na raspoloženju, novinara iz svih zemalja, ljudi sa iskreno razočaranim i rezigniranim licima i ljudi koji veselo love pikantne senzacije. Hoće li jedna država

da se nekoj drugoj državi nešto kaže što sama ne će reći onda se posluži polaskanim novinarima, koji sami sebi izgledaju neobično važni, kao postillon-om d' amour politique, koji na službinskom stubištu udvaraju djevojkama za sve, službenim šefovima štampe.

Ovdje se svađaju jednako kao i Petar i Pavao: iza velikih riječi kriju se želja za vlašću, zavist, mržnja. Uvijek je govor o moralu i idealima nikad o investiranim milijardama, koje ne počivaju na vječnim vrednotama nego na funtama šterlinga, na dolarima, na francima.

Ogovaranje cvjeta. Poznate su dnevnice delegata, koje se kreću između dvanaest i dvije stotine franaka. Konstatuje se da siromašni Nijemci moraju iz svog džepa platiti jaje za doručak; da italijanska delegacija sa šest potpuno novih Fiat-automobila usput tjera reklamu za svoju auto-produkciju; da su Japanci došli u najvećem broju, da stanuju u najotmjenijim hotelima i da su poveli četu sekretarica pred čijim su plaćama novinari problijedili. Prepričavaju se dnevne dosjetke, koje brzinom radia struje kroz hodnike. Kao panamski skandal konferencije se označuje postupak panamskog delegata, koga su morali tražiti kad je trebao da održi zaključni govor u debati o razoružanju. U svim se čajankama smješkaju dosjetljivosti Radeka, koji je švicarsku tajnu gospodu svojim prijaznim pozdravima dovodio u nepriliku.

Burzijanci su vojnički stručnjaci, dobro hranjena i naročita gospoda, koja svakog militarističkog neprijatelja vole a domaće pacifiste preziru.

Gledaoci na tribinama su bogate Amerikanke, koje su konačno našle način da utuku vrijeme, nametljive salonske grofice koje su same sebi interesantne, špijoni i siromašne lude koje punim plućima udišu istorijski zrak. I »posmatrači« su prisutni. Dosad je bio privilegij Amerike da šalje posmatrače, sada je je taj privilegij preuzela i država u državi Hitler i poslala delegaciju na čelu sa

generalom von Epp, koju opet nadzire posmatrač gospodina Röhma.

I oni koji guraju i oni koji su gurani u jednom su sporazumni. Oni nalaze ovu dugu konferenciju dosadnom i misle da se trebala održati u mjestu, gdje ima više razonode i zabava nego što ih pruža puritanska Ženeva. U ćudorednu ozbiljnost konferencije vjeruje samo ženevska policija. Ona je nakon jedne sedmice protjerala neku susretljivu parisku damu sa njenim potajnim štićenicama i time osjetljivo oštetila mirovno raspoloženje. Ni lijepa forma se ne čuva, dirljivi mirovni govori prekidani su japanskom topovskom paljbom, koja je, prema riječima našeg jubilarca Goethea, razumljivija od njemačkog jezika. Jedna druga prisutna država šalje u znaku razoružanja na optuženičku klupu ljude, koji kapitalistički ratni i vojnički zanat nazivaju ubijanjem, dakle onim što i jest.

Treba samo nekoliko dana posmatrati konferenciju. Zar neko uistinu vjeruje, da će se ovdje »zapriječiti« rat? Nije vjerovatno, da će se konferencija rasturiti. Nijedan sudionik to ne će izazvati ali što će se dogoditi?

Ima ograničenih i uviđavnih trgovaca. Ograničeni se upropaštavaju u borbi sa premoćnom konkurencijom, uviđavni se sporazumijevaju i dijele profit. U Ženevi su na okupu pametni trgovci, koji traže put, kako bi se rat jevtino spremio. Bez suvišnih troškova (oružje, koje sjutra novim izumom protivnika postaje bezvrijedno), bez rizika prestiža, koji robu poskupljuje.

Jedini pametni prijedlog, koji su učinili Rusi, da se sprovede opće i potpuno razoružanje, odbijen je. Doći do sporazuma da se smanje troškovi za 20—25 posto a to je stvar koja se tiče poreznika.

O »sigurnostima« kao što je međunarodna policija ne zna niko ništa jasno i pametno da kaže. Nju treba upotrijebiti protiv napadača ali ko će napadača odrediti? Zar ne kažu i Japanci da su napadnuti? Ko će izraditi

strateške planove, koje bi morao imati spremljene međunarodni generalni štab za svaki slučaj i protiv svih članova Društva naroda? Ko će jamčiti za njihovu tajnost? Zar ko vjeruje da će koji francuski šef policije povesti čete protiv svoje francuske domovine ili njemački protiv Njemačke?

Dok nisu svladane kapitalističke težnje za vlašću i profitom i imperijalističke tendence podjarmljivanja kao odlučni politički poticaj ostaće Društvo naroda san. A ženevski san, koji hoće svjetsko-političku situaciju od Versaillesa 1919 za sva vremena stabilizirati, sigurno nije lijep san.

Pred restoranom »Ivry« visi veliki, šareni plakat sa riječima:

»Désarmer, c' est bien, mais bien manger, c' est mieux«. Razoružati je dobro ali dobro jesti je bolje.

Cinička riječ ali duboka ako se pravo tumači.

Države koje nisu u stanju da namaknu kruha i rada za dvadeset miliona neuposlenih ljudi ne će nikad biti u stanju da napuste sredstva rata.

U Ženevi su sabrani frontovski vojnici lažnih frontova. Kako bi oni mogli jedini doživljaj na koji su ponosni difamirati i ustegnuti ga budućoj omladini?

Sa jednom malom pričom karakterizirao je Litvinov konferenciju za razoružanje. Neki je čovjek pošao da uvjeri ljudoždere, da je žderanje ljudi nećudoredna stvar. Nakon jedne godine se vratio. Radoznali prijatelji su ga pitali što je postigao. Tužno je slegnuo sa ramenima: »Nažalost ljudožderi još uvijek jedu ljude ali jedno sam u toj godini postigao, oni ih sada jedu nožem i viljuškom.«

Govor na kongresu PEN-klubova u Dubrovniku

1933

Jučer nisam govorio, htio sam službenim njemačkim delegatima dati mogućnost da mi odgovore i da obore moje tvrdnje ako su to u stanju. Ako usprkos težine optužbe radije izostaju iz formalnih razloga od sjednice, prisiljen sam da govorim u njihovoj odsutnosti. Neka odgovore na drugom mjestu.

Sa više strana su mi savjetovali, da ne govorim; navedeni su i razlozi radi kojih bi bilo zgodnije da šutim.

Književnik je jedino duhu obavezan. Ko vjeruje da pokraj sile i moralni zakoni vladaju životom taj ne smije da šuti.

Imam da zahvalim samo sretnom slučaju, da ovdje stojim. U noći nakon požara rajhstaga htjeli su me uhapsiti. Slučajno sam bio u Švicarskoj. Dar slobode je obaveza prema svim drugovima, koji su u Njemačkoj zatvoreni. Jučer su njemački delegati prihvatili rezoluciju u kojoj se nalaze riječi: »Dužnost je umjetnika zadržati slobodu duha, da čovječanstvo ne postane plijen neznanja, nevaljanštine i straha. Književnost ne poznaje granice i treba da ostane slobodno dobro usprkos političkih i internacionalnih slučajnosti.«

Bio sam veoma začuđen, da su gospoda iz njemačkog PEN-kluba glasali za ovu rezoluciju i htio sam ih pitati: Kako se slaže ovo odobrenje sa stvarnošću?

Prije nekoliko sedmica saopćeno je desetorici članova

njemačkog PEN-kluba, da su iz kluba isključeni jer da stoje blizu komunističkim i sličnim organizacijama. Ja se uopće ne ću baviti sa šupljom dikcijom ovih riječi. Za tu je gospodu komunist svaki koji nije u njihovim redovima.

Gospoda njemačkog PEN-kluba su se jučer branila od toga, da se u PEN-klubu pretresaju politička pitanja. Ako oni isključuju književnike radi njihovog političkog uvjerenja, onda su to oni, koji unose politiku u PEN-klub. Prošle godine u Budapestu su gospoda Schmidt-Pauli i Elster, koji danas pripadaju službenoj delegaciji, glasali za odluku, koja je protestovala da se književnici i njihova djela progone radi iznešenih nazora. Što su oni učinili kad su bili bačeni u zatvor Ludwig Renn, Ossietzky, Mühsam, Duncker, Wittfogel pa na desetke hiljada radnika?

Na 10 maja spaljena su djela narednih njemačkih književnika: Thomas Mann, Heinrich Mann, Stefan Zweig, Arnold Zweig, Jakob Wassermann, Lion Feuchtwanger, Kurt Tucholsky, Emil Ludwig, Theodor Wolff, Alfred Kerr, Bert Brecht, von Ossietzky, Helmuth von Gerlach, Lehmann-Russbüldt, Rudolf Olden, Friedrich Wolff, Anna Seghers, Martin Buber, Jürgen Kuczinski, Erich Maria Remarque, Josef Roth, Hans Marchwitz, Alfred Döblin, Werner Hegemann, Bruno von Salomon, Ernst Bloch, Walter Mehrin, Arhtur Holitscher Gumbel, Grosmann, Krakauer, Herman Wendel, K. A. Wittfogel, Egon Erwin Kisch, F. C. Weisskopf, Johanes R. Becher, Regler, Bruno Frei, Paul Friedländer, Heinz Pol, Otto Heller, Erich Weinert, Ludwig Renn, Hermann Duncker, Ludwig Fulda, Vicki Baum, Adrienne Thoma, Ferdinad Bruckner, Carl Sternheim, Georg Kaiser, Carl Eloesser, Erich Baron, H. E. Jacob, Ernst Toller. Šta je učinio njemački PEN-klub protiv ovog palenja? Gospoda će primjetiti da je palenje djelo mladih, nezrelih ljudi. Ovo palenje štitio je ministar Goebbels i na

zvao spaljena djela ovih ljudi, koji reprezentuju plemenitiju Njemačku »duhovnim smećem«.

Što je njemački PEN-klub poduzeo protiv protjerivanja znamenitih njemačkih profesora i naučenjaka, protiv protjerivanja Einsteina, Zondeka, Hellera, Lederera, Schückinga, Goldsteina i svih drugih pretstavnika medicine, prava, filozofije? Oni moraju živjeti u inostranstvu, pretjerani, odvojeni od svog rada i nisu u stanju da služe Njemačkoj, čovječanstvu.

Što je poduzeo njemački PEN-klub protiv toga, da je umjetnicima kao Bruno Walteru, Klempereru, Weillu, Buschu, Eisleru onemogućeno, da rade u Njemačkoj? Što je poduzeo njemački PEN-klub protiv toga da slavni njemački slikari kao Käthe Kollwitz, Otto Dix, Hofer, Klee danas ne mogu raditi na njemačkim akademijama, da je veliki slikar Liberman bio prisiljen da napusti akademiju jer nije htio raditi u nečasti?

Šta je njemački PEN-klub poduzeo protiv protjerivanja odličnih glumaca sa njemačkih pozornica?

Šta je njemački PEN-klub poduzeo protiv isključivanja njemačkih književnika iz Saveza njemačkih književnika?

Šta je učinio protiv crne liste onih djela književnika, koji ih više ne mogu štampati u Njemačkoj i ne mogu prodavati u njemačkim knjižarama?

Šta je učinio njemački PEN-klub protiv toga, da se stranim nakladnicima, koji bi htjeli štampati djela progonjenih književnika prijeti u Njemačkoj bojkotom čitave njihove produkcije?

Sekretar njemačkog PEN-kluba je danas neki gospodin von Leer. U svojoj knjizi »Jevreji te gledaju« usudio se prikazati Jevreje kao đavole u ljudskom liku. Ispod slika Einsteina, Ludwiga, Lessinga stavio je riječ »neobješeni«, pod sliku Erzbergera, koji uopće nije bio Jevrejin, riječ »konačno smaknut«.

Hoće li osuditi provalu ludila i barbarstva, hoće li gospodina von Leera isključiti iz njemačkog PEN-kluba? Hoće li na govore i rezolucije gospode slijediti djela? Ja ne govorim o svojoj privatnoj sudbini niti o privatnoj sudbini svih onih, koji danas žive u progonstvu. Ona je dosta teška. Zemlju, u kojoj su rođeni, ne smiju više vidjeti. oni su prognani, protjerani. Ali drugi su još gore stradali.

Mi živimo u vrijeme bučnog šovinizma, brutalne rasne mržnje. Ljudi duha su izolovani, prijeti im se i ugroženi su snagama sile; razbor se prezire, duh napada. — Ako govorim samo o događajima u Njemačkoj, onda je to zato jer su najvažniji i meni dobro poznati. Ali ja očekujem od Vas, da ćete pokazati istu hrabrost u borbi protiv sile u svojim zemljama.

U Njemačkoj će mi predbaciti, da sam govorio protiv Njemačke. To nije istina. Ja sam protiv metoda ljudi, koji danas vladaju u Njemačkoj ali koji nemaju legitimaciju da poistovjetuju sebe i Njemačku. Milioni ljudi u Njemačkoj ne smiju danas slobodno govoriti i pisati. Kad ovdje govorim, govorim za ove milione, koji danas nemaju riječi. Gospoda se pozivaju na velike njemačke duhove. Kako se mogu dovesti u vezu duhovna traženja Goethea, Schillera, Kleista, Herdera, Wielanda, Lessinga sa progonima miliona ljudi?

Ludilo gospoduje vremenom, barbarstvo vlada sa ljudima. Zrak oko nas postaje sve rjeđi i rjeđi. Ne varajmo se, glas duha, glas čovječnosti zapažaju silnici samo onda kad služi kao fasada političkim ciljevima. Ne varajmo se. političari nas samo trpe i odmah progone čim im postanemo nezgodni. A glas istine nije nikad bio zgodan.

U svim stoljećima, da li mislimo na Sokrata, Giordana Bruna ili Spinozu, proganjalo se, klalo i ubijalo ljude duha, jer se nisu pokorili i rađe izabrali smrt nego laž, jer su vjerovali u svijet slobode, pravednosti i čovječnosti?

Sumnjam, da ćemo u ovoj Evropi imati još često prilike da se sastanemo i razgovaramo. Ko se danas opire taj je ugrožen. Šta leži do nas? Svladajmo strah, koji nas ponižava. Mi se borimo na raznim putevima, ima puteva gdje se sukobljujemo, ali u svima nama živi saznanje o čovječanstvu, koje je oslobođeno barbarstva, laži i socijalne nepravde.

Otvoreno pismo gospodinu Goebbelsu

1933

Kada su petoga maja bila bačena na lomaču djela njemačkih književnika, filozofa i naučenjaka, Vi ste gospodine Goebbelsu zaštitili i odobrili taj barbarski čin i u svom govoru nazvali spaljena djela onih ljudi, koji reprezentiraju plemenitiju Njemačku nego Vi, »duhovnim smećem«.

Vi ste iz njemačkih pozorišta, naklada, knjižara, biblioteka, škola odstranili naša djela, Vi proganjate autore, zatvarate ih ili tjerate iz zemlje.

Sa univerziteta rastjerujete najbolje učitelje.

Iz koncertnih dvorana komponiste i dirigente.

Iz teatra glumce.

Iz njihovih radiona slikare, arhitekte, vajare.

Nije Vam dovoljno da ih mučite, da ih zatvarate u tamnice i koncentracione logore, Vi proganjate i emigrante raznovrsnim sredstvima Vaše sile. Vi hoćete, da govorimo u vašem jeziku, duhovno i tjelesno »brutalno i bezobzirno uništiti«.

Šta je razlog toj dubokoj mržnji?

Ovi ljudi vjeruju u svijest slobode, čovječnosti, socijalne pravde, ovi su ljudi iskreni socijalisti, pacifisti ili kršćani, ovi ljudi neće da zataje glas istine i da se pokore sili.

Progoni i žigosanja su za nas proganjane velika počast i mnogi od nas moraće istom sada da pokaže da je tu počast zaista i zavrijedio.

Mi ne cvilimo i ne molimo, mi ne potpisujemo reverze da dokažemo našu lojalnost.

Mi ne ćemo nikada prestati da otkrivamo Vaša sramotna djela.

Vi tvrdite da spašavate njemačku kulturu a razarate najplemenitije plodove njemačke kulture.

Vi tvrdite da budite njemačku omladinu a zaslijepljujete njen duh, njene oči, njena sjetila.

Vi tvrdite da spašavate njemačku djecu a trujete njihova srca sa odvratnim frazama šovinizma i rasne mržnje.

Vi tvrdite da spašavate radnike a okivate ih u lance socijalnog i duhovnog ropstva.

Vi tvrdite da čistite Njemačku od njenih krivaca a progonite najslabije, Jevreje.

Vi tvrdite da ste identični sa njemačkim duhom ali Vaša djela su sramoćenje ideja Goethea i Lessinga, Herdera i Schillera, Wielanda i Rankea i svih onih ljudi, koji su se borili za najčišće vrednote Njemstva i nosili ih u svijet.

Čitao sam ovih dana Vaša umjetnička djela i djela Vaših drugova.

Da gore pišete njemački nego mi to Vam ne mogu predbaciti, sila još ne daje talenat, ali da silite njemačke teatre da ta bijedna djela igraju, to je žalosno.

Vi mnogo govorite o junaštvu i mislite na junaštvo vojnika. I mi poznajemo junaštvo, junaštvo rada, karaktera, bezuslovnog čovjeka koji se drži svoje ideje.

Vi mnogo govorite o kukavičluku Vaših protivnika.

Mi Vam obećajemo, da će nas Vaši progoni učiniti tvrđima, Vaša mržnja zrelijima, Vaša borba borbenijima.

Mi nismo bez krivnje u našoj sudbini, mi smo učinili mnoge pogreške, najveća je bila naša strpljivost.

Zahvaljujući Vašoj poduci mi ćemo naše pogreške ispraviti. I to je Vaša zasluga.

Govor pred mladim PEN-klubom u Londonu

1933

Dragi prijatelji! Ne mogu zamisliti ljepši dar nego odlikovanje kojim ste danas počastili Henricha Manna, Liona Feuchtwangera i mene. Jer ta počast nije samo znak ličnog prijateljstva nego i dokaz solidarnosti duha. Nipošto ne ću prekriti gorčinu koju ove večeri osjećam. Sjećanje na sve one književnike, koji su danas prognani i protjerani iz Njemačke ili u Njemačkoj progonjeni, ubijani i natjerani na samoubijstvo. I to samo radi toga jer se nisu htjeli odreći slobode duha ili jer su pripadali tako zvanoj nižoj rasi. To jest rasi, koja je stvorila bibliju i iz koje je potekao Isus iz Nazareta. U stvari ne može ni jedan silnik oteti pjesniku domovinu, jezik je živi dio domovine, tlo, koje ga hrani i na kome raste.

Počast dolazi od mladih ljudi, od jedne generacije sa kojom se osjećam povezan. Najbolje iz ove generacije odlikuje strastvena volja za istinom, nastojanje za ostvarenjem duha. Ali budimo na čisto, borba koja se danas razvija nije borba generacija; postoji front koji siječe generacije: front odvažnih ljudi. Ovi odvažni ljudi ne će da se izmaknu životu ne će da sami sebi lažu iluzijama i šupljim fikcijama. Drugi front, front starih i mladih staraca Evrope obmanjuje se, kao što se već decenije obmanjivao. Zar nije lagao kad je evropsku omladinu slao na bojna polja, kad su hekatombe žrtava padale za ciljeve, koji se nisu nikad ostvarili? Zar nije lagao kad je narodima obećao da je to zadnji, posljednji rat i sada da će doći doba mira u Evropi, pravednost. sreća i sloboda za sve?

Bili su to mladi književnici Evrope koji su prvi iza rata raskrinkali lažnu ratnu romantiku i koji su prikazali rat u njegovom pravom obličju. Istina, ne uvijek u klasičnim formama. Ali kako može vrijeme, haotično kao naše, stvarati klasične oblike? Haos vremena morao se odraziti i u njihovim djelima. Svijet je ostao bez svake ljepote, pa je i umjetničkom djelu nedostajalo ono, što jučerašnji kritičari traže: čista ljepota. Mladi književnik nije ni htio dati mir i smirenje, on je htio, on je morao proizvoditi nemir; prema jednoj riječi Hebbelovoj: »probuditi svijet iz sna«.

Sjetimo se zdvojnosti u kojoj se omladina vratila iz rata. Ništa se od njenih velikih i smjelih sanja nije ispunilo. Omladina Evrope doživjela je slom starih zakona. Živjela je a nije znala zašto. Htjela je raditi a kapije rada su ostale zatvorene. Ona je čeznula za velikim ciljevima, za ispunjenjem svojih velikih sanja a tješili su je opojnošću praznine.

Tada su ustali mladi književnici, svugdje, u Njemačkoj i Francuskoj, u Engleskoj i Americi. Nad njihovim knjigama stajali su ovi nevidljivi zakoni: Da budeš iskren trebaš znanja. Da budeš hrabar trebaš razumijevanja. Da budeš pravedan ne smiješ zaboraviti. Ako tišti jaram barbarstva treba se boriti i ne smije se šutjeti. Ko u takvo vrijeme šuti, izdaje svoje ljudsko poslanstvo.

Bilo je vrijeme u kome se razlikovalo između umjetničkog i ljudskog poslanstva. Tu razliku hoće mlada generacija da ukine. Umjetnost nije za nju samo forma i stil, umjetnost je za nju karakter. Drugim riječima, moralna ideja umjetnosti ih obvezuje, da razotkrivaju laž ma gdje se pokazala: bilo to u društvu, bilo u politici, bilo u privatnom životu. Ona se bori protiv svijeta socijalne nepravde sa istom oštrinom kao i protiv laži u odnosima spolova. Da, mladi umjetnik više ne će da sjedi u tornju od bjelokosti, koji je prije nekoliko decenija bio ideal umjetnika. Mi znamo da nas toliko ne pokreće ljepota koliko bijeda. Mi znamo da je naša zadaća da tu bijedu oblikujemo u umjetninu, da se u stvarnosti

od nje riješimo. Mi smo spoznali da je nužna bijeda odredena ljudskim životom koji u sebi krije smrt kao neizbježivu sudbinu i da je druga, besmislena, bijeda jedino posljedica ljudske i društvene nerazboritosti.

Država često zahtjeva od književnika da u njegovim djelima živi onaj banalni optimizam koji odlikuje činovnike, javni život, štampu i holivudske filmove. Ali nije zadaća pravog umjetnika da pokazuje happy end, koji danas u svijetu nije nigdje vidljiv. Nego naprotiv da sudi vremenu, kad to vrijeme izdaje duh. To su činili svi pravi umjetnici, to su činili Sofokles i Aristofanes, Dante i Shakespeare, Kleist i Büchner, Goethe i Schiller, Swift i Dickens, Byron i Shelley. Svi su oni bili »pjesnici vremena«, svi su oni pokušali da vremenskim problemima dadnu vanvremensko značenje. Oni su bili doglašalo ideja koje su nicale u vremenu, zajednice koja se u vremenu borila. Nijedan od njih nije prekrivao osnove iz kojih rastu život i umjetnost. Ovu duhovnu slobodu moramo spasiti u vrijeme u kome se prezire razum a duh nagrđuje. U kome je strojna puška više vrijedna od čovjeka. U kome broj triumfira nad vrijednošću a smrt nad životom.

Da, nerazum je ustao u Evropi i proganja razum. Ljudi su umorni od mišljenja i razmišljanja. Šta je, pitaju oni, stvorio razum u zadnjim godinama, šta su nam pomogla saznanja i iskustva. I oni vjeruju onima koji preziru duh. Oni vjeruju, da razum koči volju, da rastvara korjenje duha, razvaljuje društvene temelje i da je sva bijeda, socijalna i privatna, njeno djelo. Kao da je razum uopće ikada vladao u Evropi, kao da nije nerazumna Njemačka gurnula Evropu u provaliju!

Svugdje ista luda vjera da će doći jedan čovjek, vođ, Cezar, Mesija i činiti čuda. On da će nositi odgovornost za buduća vremena, upravljati životima svih, potjerati strah, ukinuti bijedu, stvoriti novi narod, carstvo puno sjaja. Što više da će snagom svog nadzemaljskog poslanstva pomladiti starog slabog Adama. Svugdje ista

luda želja da se nađe krivca koji će nositi odgovornost za prošla vremena, kome će se naprtiti vlastita slabost, vlastite griješke, vlastiti zločini. Ah, to je žrtveno janje iz pradavnih vremena samo da se sada mjesto životinja žrtvuju ljudi.

Posljedice su strašne. Ljudi su naučili da kažu »da« svojim niskim instinktima, svojoj ratničkoj podivljalosti. Duhovne i moralne vrijednote, teško i mučno sabrane kroz stoljeća, izvrgnute su preziru i mržnji vladajućih. Sloboda i čovječnost, bratstvo i pravednost — zatrovane fraze: bacite ih na smetljište!

Ne varajmo se! Armije neprijatelja duha rastu iz dana u dan, jedni nose smeđe košulje drugi crne košulje, jedni vjeruju u kukasti krst a drugi u krvavi mač a svi zajedno su sablasti prošlosti, su neprijatelji svjetlije i pravednije budućnosti, su naši zajednički neprijatelji. Danas n a s proganjaju u Njemačkoj. Ali to nije fair igra: stotine oboružanih gone jednog neoboružanog.

Mi ne znamo gdje će s j u t r a započeti lov. Ovdje pomaže samo jedno: Ostani dosljedan svojim uvjerenjima. Budi junačan. Ispovjedaj se u svakom djelu, u svakom činu. Svladaj strah koji te ponižava.

Ja dobro poznam zdvojnost pjesnika koji u takvom vremenu, u takvom svijetu pita: Kakav smisao ima moj rad? Čemu pisati pjesme, čemu romane, čemu drame? Ko hoće da za njih zna? Za vladajuće ima novi tank, novi otrovni plin hiljade puta veću vrijednost nego bilo koja velika umjetnina. Ali ko tako govori, taj je kratkovidan. Činjenice triumfiraju samo kratko vrijeme, na kraju su nemoćne prema snazi ideje.

Svaka nepravda, koja se bilo gdje dogodi, tiče se nas. George Bernard Shaw osudio je nedavno učestvovanje svijeta za nevine ljude i smatra to za promašeno upletanje u unutarnju politiku druge zemlje. Čini mi se da Shaw nema pravo. Pred zakonima srca i pravednosti ne postoje nacionalne granice. I diktatori se boje pred sudom svijeta.

Time što ste tri prognana književnika na taj lijepi način častili, priznajete — a to je za mene smisao Vašeg dara — da osuđujete nepravdu učinjenu njemačkim književnicima, koji su morali ostaviti domovinu. I još više, da tim činom hoćete »probuditi svijet iz sna.«*)

*) Ovaj govor održao je Ernst Toller u londonskom mladom PEN-klubu, kad su Heinrich Mann, Lion Feuchtwanger i on izabrani za začasne članove tog kluba. (M. K. N.).

Ernst Toller: Uz ovo izdanje

Kad su nedavno zapitali nekog američkog milionera što misli o socijalizmu, odgovorio je lakonski: »Ako se sa socijalizmom mogu praviti poslovi onda ćemo ga importirati«. Međutim socijalizam nije importni artikal kao slike Rembrandta, Chippendale-pokućtvo, Eau de Cologne, engleski zamci, njemački plemićski naslovi i pariske toalete. I jednako tako ga ne će importirati američki milioneri.

Ko može u to sumnjati, da se približava svršetak jednog društvenog sistema, koji je vodio do ratova i katastrofa. do uništavanja ljudskih snaga i do neuposlenosti?

Samo je pitanje da li će struktura novog društva imati u raznim zemljama jednake oblike? Suma ekonomskih, kulturnih i duhovnih snaga, koju nazivamo »boljševizmom« izrasla je u svojim karakterističnim osebinama iz ruske istorije, ruske zemlje i bića ruskog naroda.

Engleska demokratija se veoma razlikuje od francuske. Ni socijalizam nije specifični produkt »Made in Russia«, koji bi u raznim zemljama bio jednak kao što su jedna Fordova kola sa drugima. Ali govorimo o sadašnjosti.

Amerika je zemlja u kojoj je najrazvijenija tehnička organizacija. Za brzi razvoj tehnike je uz ekonomske odnose preduslov: vjera u tehniku. Tu vjeru nalazimo i u Rusiji. Za Rusa nije traktor samo instrumenat za obrađivanje tla on je neke vrsti nebeski glasnik, Hermes grčke mitologije, simbol budućeg planskog svladavanja privrednih bogatstva. Drugačije je držanje zapadnoevropskog radnika prema tehnici. Kad je izumljena ma-

šina vidio je u njoj radnik oruđe đavla, koje mu oduzima zaradu — i on ga je uništavao. Danas je zapadnoevropski radnik spoznao potrebu mašine i hoće da je osvoji — radi sretnije i čovječnije egzistencije.

Slike iz Sovjetske Rusije i Amerike, koje ovdje objelodanjujem imaju jedan nedostatak. One ne pokazuju oba kontinenta — i Rusija je kontinent — u istom istorijskom momentu.

Međutim je kriza u Americi, čije sam prve znake mogao opaziti, postala stvarnost; međutim je Rusija dovršila svoju prvu pjatiljetku sa gigantskim ulogom ljudske snage i požrtvovnosti. Kad sam posljednji put u novembru 1930 bio u Sovjetskoj Rusiji vidio sam nove fabrike i ceste, nove kuće i škole, nove pogone i novo stvaranje. Vidio sam pokraj mnogih oskudica sve šire mase — naročito omladinu — zahvaćenu strašću da zadnjom predanošću izgrađuju prvu socijalističku državu svijeta. Ipak objelodanjujem ove utiske jer su dokumenti ruskog razvoja i pokušaj da se iznađu duhovne i duševne tendence, koje se ne mijenjaju tako brzo kao vanjska stvarnost.

Rusija i Amerika — dvije zemlje, dva puta. Obje neizmjerno bogate narodima, prirodnim bogatstvima, zemljom, obje mlade, pune vjere u vlastitu snagu.

Kad sam španjolske putne bilješke prvi put objelodanio, pisali su mi prijatelji, da skeptički gledam razvoj. Događaji zadnjih dana dali su mi pravo. Ljudi i narodi malo uče od istorije, malo iz njenih iskustava; ali oni ne uče ni iz sadašnjosti jer inače bi španjolska republika morala razumjeti istoriju njemačke republike.

Ovdje sabrani članci i govori su vidljivi putokazi borbenih godina nastali uz radove na umjetničkom polju.

Za me je naročito veselje da u vrijeme kad se moje knjige pale u Njemačkoj, mogu publicirati ovu svesku u Jugoslaviji. Ja sam upoznao narod o kome sam kao i mnogi zapadni Evropejci imao čudne i nastrane poj-

move. Još više, zavolio sam ga. To je jedan od naroda, koji su sačuvali san o istini i dostojanstvu čovjeka i čovječnosti.

London u novembru 1933

Ernst Toller

SADRŽAJ

Mirko Kus-Nikolajev: Ernst Toller 11

Moskva

Utisci sa puta u Moskvu 25
Prvi dani u Moskvi 31
Mala upadica 35
Što je upadno na moskovskim ulicama, kult Lenina 41
Ženske skupštine 45
Jedna tvornica 47
Moskovski univerziteti 51
ZIT 55
Votka i komunistička partija 59
Kazni, G. P. U. i muški zatvori 63
Ženski zatvori i susret sa svećenikom . . . 71
Ljubavni odnosi mladih ljudi 77
Oktobriranje 81
Satirični seljački teater 85
Cenzura, književnici i nova literatura . . . 89
Posjet kod Radeka 97
Trocki, antisemitske struje 101
Pavlov i njegova nauka o refleksima . . . 105
Nacionalno oslobođenje, djeca 109

New-York

Dolazak u Ameriku 115
Radnici 119
Ford 125

U čikaškoj klaonici 131
Tamnica St. Quentin 135
Aimee ili mondenska proročica 141
Jazz u crkvi 147
Tonfilm i pozorište 151
Prohibicija, prostitucija i flaperi 157
I Crnac ima šansu 163

Madrid

L' Espana es Republica 169
Muškarci i žene 175
Španjolski zatvori 181
Španjolski radnik 189
Španjolske minijatire 193
Sindikalizam u Španiji 201
Šetnja po Sevilli 209
Gospodin Cobos i njegov montila 213

Članci i govori

Pismo Gustavu Landaueru 219
Njemačka kontrarevolucija 221
Svjetska revolucija 231
Njemačka revolucija 235
Protiv kolonijalnog imperijalizma 241
Henri Barbusse 245
Za Kurta Eisnera 249
Konflikti omladine u Njemačkoj 253
Trovački proces Riedel-Guala 261
Državni kancelar Hitler 267
Govor na kongresu PEN-klubova u Budapestu 271
Probuđena Madžarska 275
Ljudska komedija u Ženevi 279
Govor na kongresu PEN-klubova u Dubrovniku 285
Otvoreno pismo gospodinu Goebbelsu . . . 291
Govor pred mladim PEN-klubom u Londonu . 293

Ernst Toller: Uz ovo izdanje 299